T.C

Radyo Televizyon Üst Kurulu

DİZİ VE HABER PROGRAMLARINDA ENGELLİ BİREYLERİN TEMSİLİ

ÜST KURUL UZMANLIK TEZİ

Bilal BAHADIR

ANKARA

HAZİRAN/2021

T.C

Radyo ve Televizyon Üst Kurulu

DİZİ VE HABER PROGRAMLARINDA ENGELLİ BİREYLERİN TEMSİLİ

ÜST KURUL UZMANLIK TEZİ

Bilal BAHADIR

DANIŞMAN

Üst Kurul Uzmanı

Soner DOĞAN

ANKARA

HAZİRAN/2021

RADYO VE TELEVİZYON ÜST KURULU BAŞKANLIĞINA

Bu çalışma, Tez Değerlendirme Komisyonu tarafından oy birliği-oy çokluğu ile Uzmanlık Tezi olarak kabul edilmiştir.

Adı-Soyadı	İmza
Başkan:	
Üye:	
Üye:	
Üye:	
Üye:	

ONAY

...../…../2021

Ebubekir ŞAHİN

Üst Kurul Başkanı

TEZ TESLİM TUTANAĞI VE DOĞRULUK BEYANI

Radyo ve Televizyon Üst Kurulunda görev yapan Üst Kurul Uzman Yardımcısı olarak, Radyo ve Televizyon Üst Kurulu Tez Hazırlama Yönergesi'ne uygun şekilde hazırlamış olduğum uzmanlık tezi ilişikte sunulmuştur.

Bu uzmanlık tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplayıp sunduğumu; ayrıca, bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi beyan ederim.

Bilgilerinizi ve gereğini arz ederim.

…./…./2021

Bilal BAHADIR

Üst Kurul Uzman Yardımcısı

Uzmanlık Tezinin Adı: Dizi ve Haber Programlarında Engelli Bireylerin Temsili

EK:

1 – Tez (6 Adet)

2 – CD (1 Adet)

Tezi Teslim Alan

Daire Başkanı

…./…./2021

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER I

KISALTMALAR IV

TABLOLAR V

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM 4

ENGELLİ KİMLİĞİNE YÖNELİK DİSİPLİNLER ARASI YAKLAŞIMLAR…. 4

1.1 ENGELLİ KİMLİĞİNE YÖNELİK TANIMLAMALAR 4

1.2 ENGELLİLİK TÜRLERİ 6

1.2.1 Ortopedik(Bedensel) Engelli 7

1.2.2 Görme Engelli 7

1.2.3 İşitme Engelli 8

1.2.4 Zihinsel Engelli 8

1.2.5 Dil ve Konuşma Engelli 9

1.2.6 Otizm Engeli 10

1.3 ENGELLİ KİMLİĞİNE YÖNELİK YAKLAŞIM MODELLERİ 11

1.3.1 Ahlaki Model 11

1.3.2 Tıbbi (Medikal) Model 12

1.3.3 Sosyal Model 13

1.3.3.1 Yapısal ve Çevresel Engeller 14

1.3.3.2 Tutum ve Davranış Engelleri 17

1.3.4 İnsan Hakları Modeli 21

1.4 ENGELLİ BİREYLERE YÖNELİK BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ENGELLİ HAKLARI SÖZLEŞMESİ 22

İKİNCİ BÖLÜM 27

MEDYA VE ENGELLİ BİREY İLİŞKİSİ 27

2.1 MEDYA VE İZLEYİCİ ÇALIŞMALARI 27
2.1.2 Çok Aşamalı Akış Modeli 31
2.1.3 Kanaat Önderi 31
2.1.4 Toplum Bilimsel Yaklaşım 31
2.1.5 Kültürel Göstergeler ve Ekim Modeli 32

2.2 TELEVİZYON VE ANLATI YAPISI 34

2.3 MEDYA İÇERİKLERİNDE ENGELLİ BİREYLERE YÖNELİK KULLANILAN DİL……..36

2.4 TELEVİZYON HABERLERİNDE ENGELLİLİĞİN İNŞASI VE TEMSİL SORUNU 39

2.5 TELEVİZYON DİZİLERİNDE ENGELLİL BİREYLERİN TEMSİL SORUNU ... 48

2.6 SAĞIRLARIN, İŞİTME VE GÖRME ENGELLİ BİREYLERİN YAYIN HİZMETLERİNE ERİŞİMİNE İLİŞKİN USUL VE ESASLAR 55

2.7 ENGELLİ BİREYLERE YÖNELİK İLETİŞİMSİZLİK 60

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 64

DİZİ VE HABER PROGRAMLARINDA ENGELLİ BİREYLERİN TEMSİLİ 64

3.1 MUCİZE DOKTOR 68

3.2 ZALİM İSTANBUL 68

3.3 TELEVİZYON DİZİLERİNDE ENGELLİ BİREYLERİN GÖRÜNÜRLÜĞÜ 69

3.4 DIŞLAYICI SÖYLEMLER İLE KUŞATILMIŞ ENGELLİ BİREY 72

3.5 DİZİ YAPIMLARINDA ŞİDDET ÖZNESİ OLARAK ENGELLİ BİREY 80

3.6 ENGELLİ BİREYLERİN ÖNYARGILI ŞEKİLDE SUNUMU 83

3.7 ENGELLİ BİREYİN ACIMA, KÜÇÜMSEME, AŞAĞILAMA DUYGULARI İLE YANSITILIŞI 88

3.8 HABER AKTÖRÜ OLARAK ENGELLİ BİREYLER 90

3.9 ENGELLİ BİREYLERE İLİŞKİN OLUMLU VE YAPISALCI YAKLAŞIMLAR……. 95

SONUÇ ve ÖNERİLER..... 97

KAYNAKÇA 110

ÖZET..... 113

ABSTRACT..... 114

ÖZGEÇMİŞ..... 115

KISALTMALAR

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

ADNKS : Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi

BM : Birleşmiş Milletler

EHİS : Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi

ILO : Uluslararası Çalışma Örgütü

MTM : Medya Takip Merkezi

RTÜK : Radyo ve Televizyon Üst Kurulu

STK : Sivil Toplum Kuruluşları

TDK : Türk Dil Kurumu

TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu

TV : Televizyon

WHO : Dünya Sağlık Örgütü

TABLOLAR

Tablo 3.1 Dizi Yapımları İçerisinde Ön Plana Çıkan Olumsuz Söylemlerin Genel Verileri……..67

Tablo 3.2 Mucize Doktor Dizisinde Engelli Bireye Yer Verilen Süre…70

Tablo 3.3 Zalim İstanbul Dizisinde Engelli Bireye Yer Verilen Süre….70

Tablo 3.4 Dizilerdeki Dışlayıcı ve Ayrıştırıcı Söylemler……72

Tablo 3.5 Sözel ve Davranışsal Şiddete Maruz Kalan Engelli Birey…..80

Tablo 3.6 Engelli Bireye Yönelik Önyargıların Olduğu Sahneler……...83

Tablo 3.7 Engelli Bireye Yönelik Acıma, Küçümseme, Aşağılama İfadelerini İçeren Sahneler……..88

GİRİŞ

Engellilik, belirli bir toplumun ya da bir grubun algısından ziyade, etik insanlık ilkeleri ve insan hakları boyutuyla değerlendirilmelidir. Engellilik, herhangi bir engeli olan bireyi görmezden gelerek, yok sayarak ve bu bireyleri günlük sıradan faaliyetlerini yerine getirmesi noktasında hem dışlayan hem de bireyin mevcut engeline ek olarak karşısına aşması gereken yeni engellerin çıkarıldığı ayrımcı ve kısıtlayıcı bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu izolasyon sürecine yönelik geliştirilen algılar ise engelli bireyi koruma ve gözetme kavramları üzerinde temellendirilmektedir. Engelliliğin, özellikle 1960'lı yıllara gelindiğinde medya ile olan ilişkisi araştırmalarda ilgi çeken bir alan olmuş ve inceleme alanı olarak çok farklı boyutlarıyla ele alınmıştır. Bu çalışmalara örnek olarak haberlerde engelli bireylerin temsili, işitme engelli bireylerin haber izleme eğilimleri, çizgi dizilerde engelliler, engelli bireylerin sosyal medya kullanmaları gibi birçok farklı alan ve disiplinler ile arasındaki ilişkiyi ele alan araştırmalara konu olmuştur.

Çalışmanın konusunu dizi ve ana haber bültenlerinde engelli bireylerin temsil şekli oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı olarak da, medyada, özellikle dizi ve haber programlarında engelli bireylerin nasıl ele alındığı, kullanılan dil ve söylemler ile birlikte yansıtılan tutum ve davranışların niteliğinin genel hatları ile değerlendirilmesi oluşturmaktadır. Çalışma için belirlenen amaç doğrultusunda sonucu açık ve net bir şekilde ortaya koyabilmek adına bazı sorunlar belirlenmiştir. Bu sorunlardan bahsedecek olursak; medyada engelli bireyler yeterli derecede temsil edilmemektedir. Mevcut temsillerde genel olarak engelli bireyler olumsuz özellikleri ile birlikte yansıtılmaktadır. Medyada oluşturulmak istenen engelli figürü gerçeği yansıtmamakta, aksine engelli bireye olumlu ya da olumsuz yönleriyle uç noktalarda yer verilmektedir. Bu noktada engelli bireylerin toplumda daha görünür olmaları ve toplumsal hayatın her alanına daha aktif bir şekilde katılmalarının yanında toplumsal zihinlerde eskiden beri süre gelen engelli bireylere yönelik kalıplaşmış yargıları ortadan kaldırmak adına birçok kurum ve kuruluşun işbirliği içerisinde olması

gerekmektedir. Bu bağlamda toplumda engelli bireylerin görünür olmalarını sağlamak adına farkındalık oluşturulması noktasında en önemli görev medya kuruluşlarına düşmektedir. Özellikle günümüzde reklam pastasından daha fazla pay alabilmek ve reyting ölçümlerinde izlenirliğini arttırmak adına yayıncı kuruluşların dizi yapımlarına daha fazla ağırlık verdiği görülmekle birlikte dizi programlarının bir alt türü olan drama dizileri bu pastada önemli bir yere sahiptir. Bu doğrultuda çalışma, genel anlamda televizyon dizileri ve ana haber bültenlerinde engelli bireylerin temsili noktasında yayıncı kuruluşların söz konusu program içeriklerinde engelli bireylere yönelik izlemiş olduğu yayın politikasının hangi yönleri ile ele alındığı ve ne doğrultuda işlendiği sorunu üzerine odaklanmaktadır. Ayrıca dizi ve ana haber bültenlerinde engelli bireylerin temsili noktasında ne kadar süre ile yer aldığı, bu süre içerisinde engelli bireye yönelik hangi tutum ve davranış kalıplarının üretildiği ve engelli bireyin yansıtılış biçimine bağlı olarak kullanılan dil ve söylemlerin ne yönde olduğuna dair alt sorunsallar üzerine temellendirilmiştir.

Bu amaçla örneklem olarak seçilen dizi ve ana haber programlarının hem niteliksel hem de niceliksel açıdan içerik çözümlemesi yöntemi kullanılarak bir betimleme tezi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Engelli bireylerin, televizyon programları içerisinde en büyük paya sahip olan dizi ve ana haber bültenlerindeki temsilini ele aldığımız bu çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde, engelli kimliğine yönelik disiplinler arası yaklaşımlar başlığı altında engelliliğin tanımı ve türleri, engelliliği açıklamada kullanılan modeller, ülkemizde ve dünyada engelliliğe yönelik uluslararası çalışmalar, kuramsal ve teorik açıdan ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise, medya ve engelli birey ilişkisi başlığı altında, ilk olarak medya ve izleyici kavramlarının açıklamaları ile birlikte medya ve izleyiciyi odak noktasına alarak gerçekleştirilen yaklaşım modellerinin açıklaması yapılmıştır. Bununla birlikte televizyonun anlatı yapısı ve program türlerine, engelli bireylere yönelik kullanılan medya diline, haber ve dizi programlarında engelli bireyin temsil sorununa, son olarak da Radyo ve Televizyon Üst Kurulu tarafından oluşturulan sağırların, işitme

ve görme engelli bireylerin yayın hizmetlerine erişiminin iyileştirilmesine ilişkin usul ve esaslara değinilmiştir. Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise örneklem olarak seçilen FOX logolu yayıncı kuruluşta yayınlanan Mucize Doktor adlı dizi ile birlikte Kanal D logolu yayıncı kuruluşta yayınlanan Zalim İstanbul adlı dizi yapımlarının ilk 20 bölümlerinin izleme ve incelemesi yapılmıştır. Ayrıca dizi yapımlarına ek olarak FOX, Kanal D ve Show TV logolu yayıncı kuruluşların 01.03.2021–31.03.2021 tarihleri arasında yayınlamış oldukları ana haber bültenleri de çalışmanın örneklemine dâhil edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ENGELLİ KİMLİĞİNE YÖNELİK DİSİPLİNLER ARASI YAKLAŞIMLAR

1.1 ENGELLİ KİMLİĞİNE YÖNELİK TANIMLAMALAR

Dilimizde engellilik kavramını karşılayan birçok sözcük bulunmaktadır. Anlamsal açıdan bakıldığında aralarında farklılıklar olmasına rağmen sakat, özürlü, engelli, kusurlu gibi kelimelerin farklı dönemlerde dahi aynı anlama gelecek şekilde birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Örneğin "Sakat" ve "Engel" kavramlarının bazı dönemler benzer anlam yapısı üzerine kurularak kullanıldığını görmekteyiz. Ancak içerik olarak iki kelimenin de birbirinden farklı anlamlara sahip olduğu birçok kez vurgulanmıştır. Engel aslında fiziksel olandan ziyade çevresel yapıyla anlam bulan, sakatlık ise fiziksel yapıda meydana gelen eksikliği ifade eden bir kavramdır. Bu bakımdan bir insan aynı anda sakat ve engelli olabilir. Yani felçli olan bir kişiyi sakat kategorisine koyabiliriz, ancak bu birey felçli olduğu ve yürüyemediği için asansörü olmayan bir binada mağdur olduğu anda engelli durumuna düşmektedir.

O durumda kişi çevresel faktörler tarafından engelli kılınmış olmaktadır. Benzer şekilde bir insan sakat ama engelsiz de olabilir. İşitme duyusunu kaybeden birisi sakat olarak ifade edilir, ancak kişinin sağır olması yürümesine, görmesine ya da düşünmesine engel değildir. İşitme duyusunu kaybeden kişi kendisine yöneltilen bir sesi duymadığı zaman o kişinin engellilik durumu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle iki kavram birbirinden çok farklı anlamlara sahiptir.[1] Bu doğrultuda incelendiğinde kesin ve genel bir tanımdan ya da kavramdan bahsetmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır;

[1] H. İbrahim Sarıkaya, *EngelSİZsiniz*, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, 2011, s. 186.

Ancak engellilik konusunda dönemsel olarak belirli kavramların kullanıldığı, bu kavramların ise engelliliği konu edinen araştırmaların benimsediği yaklaşıma göre değişiklik gösterdiği görülmektedir. Engelli konusu ile ilgili birçok tartışmanın yaşandığı, hatta belirli dönemlerde bu tartışmaların engelli bireylerin gerçek sorunlarının ve beklentilerinin önüne geçtiği tespit edilmiştir. Bu durum kavram karmaşasının yaşanmasının yanında hem engelliliğin uzun yıllar tam anlamıyla anlaşılamamasına hem de engelli bireylerin kendini tam anlamıyla ifade edememesine neden olmuştur. Bu bağlamda ulusal ve uluslararası kuruluşlar tarafından yapılan bazı tanımlamalara değinecek olursak; Engelli kavramı Türk Dil Kurumu(TDK) tanımına göre, "engeli olan, vücudunda eksik ya da kusur olan" şeklinde tanımlanmaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü(ILO) engelli kavramına sakat kavramı ile aynı anlamı yüklemiş ve bu şekilde tanımlamasını yapmıştır. Birleşmiş Milletler Örgütü(BM) ise özürlü kişilerin haklarına dair bir bildiri yayınlamış ve bu bildiride engelli kavramını özürlü kişi olarak kavramlaştırmış ve bu sözcük üzerinden özürlü bireyi zihinsel ve fiziksel yetilerinde doğuştan veya doğum sonrasında oluşabilecek eksikliklere sahip kişiler olarak tanımlamıştır. Dünya Sağlık Örgütü(WHO) ise engelliliği tek bir kavram üzerine temellendirmek yerine bu konuyla ilgili bir sınıflandırma yapmış ve üç ana kavram üzerinden konuyu açıklamaya çalışmıştır. Bu kavramları yetersizlik, özürlülük ve engellilik olarak belirlemiştir.[2]

Yetersizlik: Psikolojik, fizyolojik ya da anatomik yapının olması gereken durumun dışına çıkmasıyla oluşabilecek bozukluklar olarak tanımlamıştır.

Özürlülük: Sağlıkta yaşanan herhangi bir sorundan dolayı vücut yapısının sahip olduğu bir yetiyi yerine getiremez hale gelme durumu olarak tanımlamıştır.

Engellilik: Bireyde bulunan sakatlık, eksiklik, yetersizlik gibi durumlardan dolayı toplumsal yapı içerisinde bireyin sıradan yaşantısının gerektirdiği ihtiyaçlarını tek başına yerine getirememesi durumu olarak tanımlaması yapılmıştır.

[2] Adem Efe, Ayşe Demir, *Engelli Bireylerin Sosyal Medya Kullanımları Üzerine Bir Araştırma*, Hiper, Yayıncılık, 2020, s. 24.

Devlet Memurları Kanununda ise engelli birey, bedensel, zihinsel, ruhsal, duyusal yetilerinden %40 oranında yoksun olan ve resmî olarak sağlık raporu ile bunu belgeleyenler olarak tanımlanmıştır.[3] Engellilik kavramı genel hatları ile değerlendirildiğinde diğer bireylere göre farklı olma hali, yetilerini kullanamama durumu, mevcut organlardan birinin kaybı ya da sahip olunan organların tam anlamıyla kullanılamaması nedeniyle ihtiyaçların tek başına karşılanamaması durumudur. Ayrıca engellilik kalıcı ya da geçici olabilen bir sağlık durumu olması nedeniyle kaynak ve nedenlerine göre sınıflandırılmış, türlere ayrılmıştır. Bu kaynak ve sebepler dışarıdan gelebilecek bir etkiye bağlı olarak oluşabileceği gibi, bireyin genetik yapısı, yapılan akraba evlilikleri, yaşanan travmalar, hastalıklar, gibi çeşitli nedenlerle de meydana gelebilmektedir.

1.2 ENGELLİLİK TÜRLERİ

Engelliliğin oluşma durumunun birçok nedeni olabilmektedir. Engellilik, doğuştan olabileceği gibi sonradan da kazanılabilen fiziksel ve zihinsel yapıdaki bozuklukları ifade etmektedir. Engellilik, ifade ettiğimiz gibi doğuştan olabilecek insani bir durumdur. Bu duruma ise neden olabilecek birçok faktör bulunmaktadır. Bunlar arasında; hamilelik döneminde yaşanan hastalıklar, sigara ve alkol kullanımı, doğum sırasında bebeğin oksijensiz kalması, yetersiz beslenme gibi daha da eklenebilecek birçok etkenin engelliliğin oluşmasına zemin hazırladığı bilinmektedir. Bunların yanında söz konusu engel durumunun sonradan kazanılabildiği ve buna da daha çok yaşanılan kazaların neden olduğu ifade edilmektedir. İnsan hayatındaki bu yaşanmışlıklara bağlı olarak fiziksel ya da zihinsel yapısında değişikliklere neden olmakla birlikte, bu farklılıkların da farklı engel durumlarını ortaya çıkardığı görülmektedir.

[3] Melike Tekindal, Seda Attepe Özden, *Engellilik Alanında Sosyal Hizmet Kuram ve Uygulamaları,* Nobel Yayıncılık, 2020, s. 19.

1.2.1 Ortopedik(Bedensel) Engelli

Bireyin kas ve iskelet yapısındaki eksiklik ya da yetersizlik gibi fonksiyon kaybı olan engel türüdür. Bu engellilik durumu doğuştan olabileceği gibi doğum sonrasında da ortaya çıkabilecek bir bozukluktur. Bu aşamada önemli olan engel durumunun derecesidir. Çünkü bu engel derecesine göre bireyin yaşamı ve toplumsal hayata katılımı belirlenmektedir. Kas ve iskelet sistemindeki bu eksiklik, yetersizlik ya da bozukluklar bireyin tüm yaşantısını etkileyebilmektedir.[4] Toplumda engelli olarak tanımlanan birey aslında sadece sakatları, yeti kaybına uğrayanları ifade etmemektedir. Örneğin bir hamile kadın ya da yaşlı bir insan dış dünyadaki fiziksel engellerinden ötürü kısmi de olsa engelli sayılabilir. Bu noktada engelli bireyler kendi fiziksel durumlarının yanında ayrıca dış dünyadaki engellilik durumu ile de mücadele etmek zorunda bırakılmaktadır. Engelli bireyi toplumsal alanda etkisiz kılan engelli olmayan bireyler ve onların toplumsal hayattaki faaliyet ve uygulamalarıdır. Bununla birlikte engelli bireye yönelik toplumsal zihinlerde bir şey yapamaz, bakıma muhtaç, acınası bir birey gibi algıların oluşmasına neden olan da yine engelli olmayan bireylerin kendisidir. Bu nedenle engellilik bir bireyin herhangi bir engele sahip olmasında doğrudan ya da dolaylı bir etkisinden söz edilebilir, ancak mevcut engellilik durumu sonucunda yaşanacak birçok olayda engelli bireyin çok fazla etkisinin olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır.

1.2.2 Görme Engelli

Bu engellilik türünde de engelin doğuştan ya da doğum sonrasında ortaya çıkabilme ihtimali vardır. Yasal tanıma göre gözün görme düzeyinin onda birine ya da daha düşük orana sahip olan, görme düzeyi yirmi dereceyi aşmayan kişiler görme engelli olarak tanımlanmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü'nün 2010 yılı raporuna göre dünyada 246 milyonu az gören sınıfına dâhil olmakla birlikte toplamda 285 milyon görme engelli birey bulunmaktadır. TÜİK'in 2016 yılı raporuna göre Türkiye nüfusunun %6,9'u görme sorunu yaşamaktadır.

[4] A. Efe, A. Demir, 2020, s. 25.

Günümüzde özellikle toplumsal alan içerisinde engelli bireylere nasıl yaklaşılması ya da nasıl davranılması gerektiği konusunda bireylerin çok fazla bilgi sahibi olmadığını ve bu nedenle de engelli bireyler ile iletişim kurma noktasında eksiklikler yaşanıldığını görmekteyiz. Örneğin görme engelli bir bireye yardım etme durumunda doğrudan hiçbir izin istemeden koluna girerek yönlendirilme yolunun seçilmesi oldukça yanlış bir davranıştır. Bunun yerine ilk olarak engelli bireye yardım isteyip istemediği sorulmalıdır. Daha sonra belirli bir desteğe ihtiyaç duyması durumunda kolunuza girmesini isteyebilir ve engelli bireyi vereceğiniz komutlar ile yönlendirebilirsiniz.

1.2.3 İşitme Engelli

Duyma olgusu, mevcut bir ses yığınının kulağa ulaşması ve duyabilme eşiği düzeyinde olmasına bağlı olarak kulak yapısının bölümlerinden geçerek beyine ulaşması ve beyin tarafından algılanması ile gerçekleşen olaydır. İşitme engelli, bireylerin doğumdan önce, doğumdan sonra hatta doğum sırasında işitme organında ve işlevlerinde çeşitli derecelerde oluşabilecek işitme noksanlığı olarak ifade edilmektedir. [5]Ayrıca işitme duyusunun dışarıdan gelen bir sesle uyarıldığında gelen seslerin beyne iletimi, eğitimi ve gelişimi ile özellikle iletim noktasında işlevlerini yerine getirme özelliklerini kaybetmiş kişi olarak da tanımlanmaktadır.

1.2.4 Zihinsel Engelli

Zihinsel engellilik, doğum öncesi ya da doğum sonrasında çeşitli nedenlerden dolayı zihinsel fonksiyonlarda normalin ötesinde zekâ geriliği ve uyumsal bozukluklar gibi yetersizlikler olarak ifade edilmektedir. Bahsedilen bu zekâ fonksiyonlarının normal derecenin altında olma durumu bireylerin öğrenme, iletişim, bakım, soysal beceri, sağlık, kendini idare etme ve sosyal hayata uyumu açısından gerekli olan davranışlarında da bozukluğa neden olmaktadır.

[5] M. Tekindal, S. Attepe Özden, 2020, s. 22.

Zihinsel engellilik durumu engelin ağırlık derecesine ve bireyin beceri kabiliyetine göre üç gruba ayrılmıştır.

Bunlar;

Ağır Derecede (Bağımlı) Zihinsel Engelliler: Sürekli bir gözetime ve özel bakıma ihtiyaç duyan engelli grubudur.

Çok Ağır (Tam Bağımlı) Zihinsel Engelliler: Hem zihinsel hem de buna bağlı olarak öğrenme ve öğrendiğini kullanma becerileri daha zayıf olan engelli grubudur. Bu grup yaşamları boyunca özel bir bakıma ihtiyaç duymaktadır.

Hafif Derecede (Eğitilebilir) Zihinsel Engelliler: Bu grupta yer alan bireyler ise özellikle çocukluk döneminde görünüşte diğer bireylerden ayırt edilemeyebilir. Bu birey grubu kendi kişisel beceri kapasitesini geliştirebilir[6]

1.2.5 Dil ve Konuşma Engelli

Konuşma bozukluğu, konuşma esnasında akıcılıkta meydana gelen bozukluklar ya da konuşmaya eşlik eden vücut hareketlerindeki uyumsuzluk olarak kendini göstermektedir. Konuşma engelinin en belirgin şekli kekemelik olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca çocukluk döneminde kazanılan konuşma deneyimi için o dönemde bir hazırlığın olmaması ya da işittiği kelimelerin kendisinde bir anlam oluşturmaması da anlatım yeteneğinin gelişmesini olumsuz yönde etkileyebilmektedir.[7] Düzgün ve sağlam bir konuşma becerisine sahip olmak, yanında yine sağlam bir merkezi sinir sisteminin varlığını istemektedir. Yani kimi konuşma bozuklukları bireyin çene, damak, dil, dudak sinirlerindeki zayıflık nedeniyle meydana gelebilmektedir. Bununla birlikte konuşma engelinin altında yatan bir diğer neden de işitme organında yaşanan sorunlardır. Bu bakımdan konuşma engeli karşımızdaki insanlar ile yapılacak konuşmalarda dikkat çekecek kadar sapma olduğu ve kurulan iletişimde uyumsuzluk yarattığı zaman bir engele dönüşmektedir. Kısacası kurulan karşılıklı iletişimde, etkileşimde olunan insanların

[6] https://www.akademikterapi.com/zihinsel-engelli-tedavisi/ (18.08.2021).
[7] A. Efe, A. Demir, 2020, s. 27.

dikkatini ne söylendiği değil de nasıl söylendiği çekiyorsa o zaman engelin varlığı sorgulanmalıdır.

Bu bağlamda karşılıklı etkileşim sırasında konuşmanın akışında, ritminde, vurgularında yaşanacak bozukluk ya da yetersizlikler bireyin kendini ifade edememesine neden olmakla birlikte ayrıca bireyin karşısına birçok olumsuz yansımasıyla birlikte çıkabilmektedir.

1.2.6 Otizm Engeli

Spektrum bozukluğu olarak da bilinen otizm, sosyal etkileşim alanında yetersizlikler, sınırlı ve birbirini tekrarlayan davranışlar ile sınırlı ilgi alanlarında kendini gösteren nöro-gelişimsel bozukluklar olarak tanımlanmaktadır.[8] Otistik birey, sözlü ve yazılı iletişim ile ilgili sınırlılıkları çocukluğun erken dönemlerinde kendini gösteren ve bu sınırlılıklar nedeniyle özel eğitim desteğine ihtiyaç duyan bireyi tanımlamaktadır. Otistik bireyler, insanlardan ziyade nesnelere ilgi duyan ve sınırlı konuşma ve iletişim becerisine sahip bireydir. Genellikle insan yaşamının ilk üç yılında fark edilebilen ve dünyanın her yerinde görülebilen evrensel bir gelişim bozukluğudur. Birleşmiş milletler bu konuyla alakalı farkındalık oluşturmak adına 2008 yılından itibaren her yıl 2 Nisan'da "Dünya Otizm Farkındalık Günü" olarak engelli olmayan bireyleri bilinçlendirmek ve bu yönde farkındalık oluşturmak için çeşitli etkinlikler yapılması yönünde bir karar almıştır. Otizm tanısının konulabilmesi için bireyde bazı belirtilerin varlığı gereklidir.[9] Bu belirtiler;

-Sosyal çevre ile kurulacak iletişimde yetersizlik olması,

-İletişim aşamasında göz temasının alınmaması,

-Karşısındaki kişiyle ilgilenmeme,

-Normal mimik ve ifadeleri gösterememe durumları,

-Aşırı hareketli ya da hareketsiz olma durumları,

[8] M. Tekindal, S. Attepe Özden, 2020, s. 21.
[9] Adem ÖCAL, *Dezavantajlı Gruplar ve Sosyal Bilgiler*, Pegem Akademi, 2015, s. 49.

-Çevreye ilgi duymama durumları,

-Kendisi ile kurulacak fiziksel temaslardan hoşlanmama durumları,

-Konuşmada gecikmelerin yaşanması durumları

-İnsanlar yerine cansız varlıklar ile ilgilenme durumları

Yukarıda sıralanan belirtilerin olması durumu bireyde otizm engelinin varlığına işaret ettiği değerlendirilmektedir.

Yukarıda bahsettiğimiz engellilik türleri ile birlikte toplumların engelliliğe yönelik tarihsel süreç içerisinde dönemsel olarak engelliliği açıklamak adına yaşanılan dönem ve gelişmeler paralelinde farklı yaklaşım modellerinin oluşturulduğu görülmektedir.

1.3 ENGELLİ KİMLİĞİNE YÖNELİK YAKLAŞIM MODELLERİ

Engellilik odaklı yapılan çalışmalar ve konuya ilişkin tartışmalar nezdinde kimi zaman farklılıklar göstermekle birlikte kimi zamanda birbirini destekleyen engelliliği açıklayıcı modeller geliştirilmiştir. Bu bağlamda engelliliği açıklayıcı modeller, insan bedeninin yapısını, engelliliğin ne olduğunu ve engelli bireylere karşı toplumsal kesimin nasıl yaklaşımda bulunması gerektiğinin daha iyi anlaşılarak yeniden biçimlendirilmesini hedefleyen yapısalcı yaklaşımlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.3.1 Ahlaki Model

Engelliliği açıklamada kullanılan en eski model ahlaki, gelenekselci modeldir. Eski çağlarda yaşayan toplumlar tarafından uzun yıllar kabul görmüş olan modelde engelli bireyler ve aileleri toplumdan dışlanmıştır. Bu modele göre engellilik; engelli bireylerin işledikleri günahların bir sonucu olarak tanrı tarafından verilen bir ceza olarak görülmektedir. Bu modelde genel olarak dini ve ahlaki yargılardan, kurallardan yararlanılarak açıklanmaya çalışılan engellilik, şeytani

güçleri olan, büyücü, cadı gibi kavramlar ile ifade edilen bir durum olarak görülmüştür.[10]Ahlaki model 1800'lü yıllara kadar toplumlar tarafından kabul görmüş bir modeldir. Söz konusu model teknolojideki ilerlemelerin tıp alanına yansımasıyla birlikte geçerliliğini yitirmiş ve yeni bir modelin doğuşuna zemin hazırlamıştır.

1.3.2 Tıbbi (Medikal) Model

Yaşanan gelişim ve değişimler toplumların ahlaki modelden uzaklaşarak tıbbi modele yakınlaşmasına katkıda bulunmuştur. Tüm dünyada yaygın olarak kullanılan modelde hedef engelliliğin tanı, tedavi, bakım, rehabilitasyon süreçleri ile bireyin topluma uyumunu sağlamaktır. Bu model geniş ölçüde kabul görmüş medikal bir uzmanlık gerektiren uzun bir geçmişe dayanmakla birlikte engelliliği tıbbi bir dille açıklamaya çalışmıştır. Söz konusu model bireyin engelliliği sorunu ve tedavisinin bireyde başlayıp bireyde bittiğini kabul etmektedir. Tıbbi model 1800'lerin ortasından itibaren teknolojik ve tıp alanındaki gelişmelere paralel olarak tıbbi modelden önce kullanılan ahlaki modelin yerine kullanılmaya başlanmıştır.

Bu çerçeveden bakıldığında tıbbi model insan vücudunun özünde var olan anormalliğin bir belirtisi olarak görülmekle birlikte bu anormalliğin normal duruma çevirme adına yapılan müdahaleleri kapsamaktadır. Ancak tıbbi model engelliliği sadece bireydeki yetersizlikler[11] ve noksanlıklara dayalı olarak açıklama yolunu seçmesi ve bu yönleriyle engelli bireyleri normal bireylerden ayırıcı bir tutum sergilemesi nedeniyle eleştirilere maruz kalmıştır. Engelliliği açıklamak ve daha iyi anlaşılmasını sağlamak adına geliştirilen bu yaklaşım modelleri engelliliği sınırlı bir alanda ele almaya çalıştıkları için yapılan açıklamalarda o ölçüde sınırlı kalmış ve eleştirilere açık hale gelmiştir.

[10] Esra Burcu, *Engellilik Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2015, s. 33.
[11] a.g.e., s. 24.

1.3.3 Sosyal Model

Engelliliği açıklamada kullanılan bir diğer model sosyal modeldir. Bu model türünde ise tıbbi modelin engelliliği sadece medikal boyutlarıyla ele almasına tepki olarak geliştirilmiş ve engelliliği geleneksel ve tıbbi modelin aksine sosyal boyutları ile ele almıştır. Sosyal model anlayışı engellerin ortadan kaldırılarak, engelli bireylere yönelik ayrıştırıcı yaklaşımların karşıtı yasaların hazırlanmasını, engelli bireyler için bağımsız, özgür yaşam koşullarının oluşturulmasını, en önemlisi de toplumdaki baskılara ve onu yansıtanlara karşı benzer baskıların oluşturulmasını istemektedir.[12] Bu bağlamda sosyal model açısından tıbbi model mevcut zamanın çok gerisinde kalmıştır. Sosyal modele göre engeli olan bireyler ile engeli olmayanlar bir değildir. Çünkü engelli bireyler geçmişten bugüne kadar ezilerek ve dışlanarak varlığını sürdürmeye çalışan bir grup olarak gelmiştir. Bu anlayışı oluşturan da engeli olmayan bireylerdir. Engelli bireylerin mevcut durumlarının ortaya konulması adına geliştirilen çalışmalar sosyal model çerçevesinde şekillendirilmiştir.

Bu çalışmalar ışığında sosyal model engelli bireylerin yaşam koşullarını dizayn eden, onları mevcut koşullara, çevresindeki bireylere bağımlı hale getiren yoksulluk, eğitim yetersizliği, düşük istihdam gibi etkenler engelli bireyleri toplumsal alanlardan dışlayacak şekilde inşa edilen her türlü engeli ortadan kaldırmak adına yapılan çalışmalardır. Günümüzde birçok açıdan engellilik sorunu, çözümü adına gerçek, samimi adımların atılmadığı, yapılan çalışmaların yardımlar, bağışlar gibi geçici organizasyonlar ile kısa süreli olarak engelli bireylerin yanında olan faaliyetlerde bulunulduğu, ancak gerçek anlamda çözüm üretilmeyen toplumsal bir konu olmuştur. Sosyal modelin engelli bireylerin toplumsal hareketini inşa ederek sosyal değişimde açık ve doğru bir yol çizdiği değerlendirilmektedir. İzlenen bu yol neticesinde engellerin, bireysel bir sorun değil, toplumsal baskı ve dayatmaların ürünü olduğu belirtilmektedir. Bu bağlamda sosyal model, dayatılan tüm olumsuz

[12] Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı, Yıldırım Şentürk, *Sakatlık Çalışmaları*, Koç Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 54.

durumları ortadan kaldırarak engelli bireylerin kamusal alanlara katılma isteği noktasında topluma ahlaki bir sorumluluk yüklemektedir.

Sosyal model bireyi ait olduğu çevreden soyutlamadan çevresiyle olan ilişkileri bağlamında ele alan bir modeldir. Söz konusu model 1970'li yılların başından itibaren araştırma ve çalışmalarda kullanılmaya başlanmıştır. Bu bakımdan sosyal model herhangi fiziksel ya da zihinsel engelliliği olan bireylerin kendi sosyal hayat alanlarından dışlanmasının yanında kasti olarak uygulanan ayrımcılık ve bu ayrımcılık ile birlikte etiketleme ve toplumsal bütünleşmeyi engelleyen etmenlere karşı olarak kendini göstermektedir. Bu model çerçevesinde engellerin, engelli bireylerin karşısına iki şekilde çıktığı ifade edilmektedir. Bunlar:

- Yapısal ve Çevresel Engeller
- Tutum ve Davranış Engelleri olarak sınıflandırılmıştır.

1.3.3.1 Yapısal ve Çevresel Engeller

Hayata dair yaşamsal plan ve düzenlemeler yapılırken çoğunlukla gören, duyan, yürüyen bireylere göre tasarlanan bir yapılanmanın olduğunu görmekteyiz. Ancak bu planlamalar yapılırken bazı gruplarında süreç içerisinde görmezden gelindiği ya da uygulama açısından geç kalındığı bilinen bir gerçektir. Görmezden gelinen bu planlamalar engeli olmayan insanlar adına küçük ve önemli olmayan ancak herhangi bir engeli olan bireyler için büyük ve önemli detaylardır.

Bu açıdan bakıldığı zaman gözden kaçırılan küçük detaylar aslında çeşitli engellere maruz bırakılan, günlük hayatında istediği bir şeye ulaşamayan, erişemeyen bir grubun oluşmasına neden olmaktadır. Basit örneklerden yola çıkarsak; trafik ışıklarında karşıdan karşıya geçmekte zorlanan görme engelli bireyler, çok katlı binalarda işini halletmek isteyen ancak asansör olmadığı için üst katlara çıkamayan ortopedik engelli bireyler, her vatandaş gibi eğitim almak isteyen ancak sınıf koşullarının yetersizliği nedeniyle eğitim hakkından yoksun kalan zihinsel engelli

bireylerin gündelik hayat içerisinde yaşamış olduğu zorlukları daha da çoğaltabiliriz. Bu engeller, engelli bireyin engelinin dışında engelli bireyleri düşünmeden hareket eden engelli olmayan bireylerin farkında olmadan ya da bilerek oluşturduğu engellerdir.

Sosyal hukuk devleti olmanın gereği olarak anayasanın 10. Maddesine göre devlet, her vatandaşına kanun önünde eşit davranmalı ve bunun gereği olarak da tüm bireylere erişilebilir standartlar sunmalıdır. Anayasal çerçeveden bakıldığında da engelli bireylere yönelik engellerin çözümü anayasal bir zorunluluk olduğu görülmektedir.[13] Ancak yasal zorunluluğa rağmen yine de engelli rampalarını işgal eden araçlara, engelli bireyler için ayrılan park alanlarına engeli olmayan bireylerin park etmesine, halen daha asansörü olmayan binaların varlığına rastlamak mümkündür. Ayrıca dolmuş duraklarında bekleyen engelli bireyleri özellikle yalnız ise aracına almamak için durmayan ya da engelli bireylerin iniş binişlerinde onlara yardımcı olan kaldırım asansörlerine sahip olmayan toplu taşıma araçlarının varlığına şahit olabilmekteyiz. Tüm bu detaylar birlikte düşünüldüğü zaman engelli bireyin içinde yaşadığı çevre, engelliliğin düzeyi ve yaşanılır lığı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Çevrenin ulaşılabilir, erişilebilir olmaması katılımı ve bütünleşmeyi sağlayan ortamlar önünde set oluşturarak mevcut engelliliğe ek yeni bir engellilik alanı oluşturmaktadır.[14]

Bireylerin topluma katılımı ve çevre faktörü arasındaki ilişkiyi farklı değişkenler ile birlikte ele alan Gençlik ve Spor Bakanlığının destekleri ve İstanbul Gelişim Üniversitesi tarafından ″Engelli Gençler, Sosyal Dışlanma ve İnternet" adlı bir araştırma yapılmıştır. Bu araştırmada özellikle çevresel ve yapısal faktörlere vurgu yapan birkaç değişken ve sonuçlarına ilişkin veriler aşağıda sunulmuştur. Araştırmaya dayalı değişkenlere baktığımızda; "engelli gençlerin yaşadığım şehrin fiziki koşulları daha uygun olsa evde daha az vakit geçiririm" önermesine araştırmaya katılanların %74'ü evet cevabını verirken, %17,2'si hayır, %8,8'i

[13] Sıddık Ekici, Hüseyin Akdoğan, *Modern Kentleşmede Engelliler ve Güvenlik,* Adalet Yayınevi, 2011, s. 32-33.
[14] Dünya Sağlık Örgütü, Dünya Bankası, *Dünya Engellilik Raporu*, Anıl Grup Matbaa, 2011, s. 23.

kararsız kaldığı sonucuna varılmıştır. Bu araştırma verilerinden hareketle çevresel ve yapısal koşulların engelli bireylerin uyumu ve toplumsal bütünleşmesi açısından ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.[15]

Ayrıca bu yapısal faktörler engelli bireylerin sağlık, eğitim, istihdam gibi fırsatlara erişememesine ve ihtiyaç duyulan engellilik hizmetlerinden de yararlanamamasına neden olmaktadır. Bu nedenle tüm bireyler için oluşturulan fırsat eşitliğinin engelli bireyler nezdinde iyileştirilmesi gerekmektedir.

Engellilik, birey olmanın bir öğesidir. Her birey hayatının belirli bir döneminde geçici ya da kalıcı şekilde bir engele maruz kalabilir. Bu bakımdan engelliliği farklı boyutlarıyla ele alan dengeli bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktadır. Bu yaklaşım çerçevesinde çevresel faktörler de ele alınması gereken en önemli konulardan biridir. Çünkü içinde bulunulan çevre basit bir fiziksel ulaşım, erişim sorunundan daha kapsamlı bir süreçtir. Yapısal faktörlerle birlikte hizmetlerin sunumu ve gerisinde yatan kurallar, politikalar ve hizmet sunum sistemleri de engel teşkil edebilmektedir. Engelli bireyler için birçok olumsuz durum ya da engel yaratabilecek farklı etkenler vardır. Çevresel faktörlerin yanında bir diğer etken ise engelli bireylere yönelik olumsuz tutum ve davranışlardır.

Tüm bunların yanında sosyal modele göre engelliliğin oluşmasında birçok etkeni sayabiliriz. Bunlar arasında engelli bireylerin çevresindeki sosyal algı, çevredeki insanların engelli bireylere karşı olan tutum ve davranışları, izlenen kuramsal ve siyasal politikalar gibi birçok etken engelliliğin yaratılmasına doğrudan etki etmektedir. Bu bakımdan sosyal model engelliliği sadece bireysel olarak bireyin sahip olduğu engel perspektifinden çıkararak toplumsal boyutuyla ilişkisi içerisinde ele almıştır. Aslında insanları engelli kılan sahip oldukları yetersizlikler ya da noksanlıklar değildir. Onları engelli kılan en büyük etken çevrelerindeki kısıtlayıcı,

[15] Esra Köten, Barış Erdoğan, *Engelli Gençler Sosyal Dışlanma ve İnternet*, İstanbul Gelişim Üniversitesi, 2014, s. 93.

dışlayıcı, etiketleyen tutum ve davranışlardır. Bu bağlamda ulaşılabilir, erişilebilir ortamlar oluşturulması için yapılması gereken bir diğer şey engellilik konusu ile ilgili toplumda farkındalık yaratarak olumsuz tutum ve davranışlara karşı koymak gerekmektedir.

1.3.3.2 Tutum ve Davranış Engelleri

İnsanoğlu sürekli olarak öğrenen, gelişen, öğrendiklerini davranışlarına, düşüncelerine yansıtan bir varlıktır. Bu bakımdan bireylerin gündelik hayatında sergilemiş olduğu davranışlar temelde benimsenen ya da kabul edilen bir düşünceye dayanmaktadır. İnsanoğlu bu nedenle geçmişten bugüne birçok düşünce ve o düşüncelerin yansıması olan davranışlar biriktirmektedir.[16] Birey doğruluğuna inandığı düşünce ve davranış kalıplarına kimi zaman sıkı sıkıya bağlı kalırken kimi zamanda inandığı düşünce kalıplarının doğruluğunun zaman içinde değiştiğini kabul ederek bu tutumundan vazgeçmekte veya yanlış olanı zamanın getirdiği doğru ile değiştirmektedir. Bu bakımdan olumlu ya da olumsuz olsun insan davranışları sonradan kazanılmıştır. Sonradan kazanılan davranışlar, düşünceler, tutumlar değiştirilebilir, düzeltilebilir ya da o düşünce ve davranışlardan tamamen vazgeçilebilmektedir. İnsan yapısının bu özelliğinden hareketle engelli bireylere yönelik olumsuz tutum ve davranışların değişimi, düzeltimi ile birlikte onlara karşı olan bakış açılarını iyileştirmek ve engelsiz bir toplum yaratmak için izlenecek yol oldukça önemlidir.

Engelli bireylere yönelik tutum, düşünce ve davranışlar engelli olmayan bireyler için çok fazla anlam ifade etmeyebilir; Ancak bu tutum ve davranış biçimleri engelli bireyler açısından oldukça önemlidir. Bu durum birçok araştırmaya konu olmakla birlikte, tutum ve davranışların insanların psikolojik, sosyolojik dünyalarına önemli etkileri olduğu ortaya konulmuştur. [17]Bu bağlamda Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın destekleri ve İstanbul Gelişim Üniversitesi tarafından engelli bireylere yönelik birçok değişkenin sorgulandığı bir araştırma yapılmıştır. Bu araştırmada

[16] H. İ. Sarıkaya, 2011, s. 36.
[17] E. Köten, B. Erdoğan, 2014, s. 82, 89, 93.

“Engelli gençlerin dışarıda olumsuz tutum ve davranışlara maruz kalıyorum” önermesine araştırmaya katılanların %27’si evet cevabı verirken, %17,6’sı kararsız %55,4’ü ise hayır cevabını vermiştir. Araştırmada ölçülen bir diğer önermede ise “Engelli gençlerin toplumun dışında bırakıldığımı hissediyorum” önermesine araştırmaya katılanların %32,8’i evet cevabını verirken %41,7’si hayır cevabını vermiştir. Ayrıca araştırmada “Engelli gençlerin sosyal çevremi çok sınırlı buluyorum” önermesine de katılanların %47,1’i evet, %43,6’sı hayır cevabını vermiştir.

Söz konusu araştırma verilerine bakıldığında çevre ve yapısal faktörlerin yanında benimsenen olumsuz tutum ve davranışlar da engelli bireyin toplum ile bütünleşmesinin önünde önemli bir engel olduğu görülmektedir. Engelli bireylere yönelik geliştirilen tutum ve davranışların niteliği bireylerin topluma ve çevreye uyumunu, oluşacak değer yargılarını, gündelik hayatın zorluk ya da kolaylık derecesini etkilemesinin yanında bireyde oluşacak farkındalık boyutunu da şekillendirmektedir. Bireylerde engellilik konusuna ilişkin oluşacak farkındalık, tutum ve davranışlar arasındaki ilişkiyi kuvvetlendirmektedir. Birey bir davranışta bulunacağı zaman söz konusu durumla ilgili benimsemiş olduğu düşünce ve tutumları odak noktasına alarak, bu tutumların bireyin davranışlarına öncülük etmesine izin vermektedir. Tutum ve davranışlarımızı yönlendiren duygu ve düşünceler, kişi, nesne ya da gruplar ile girilen etkileşim sayesinde değişebilir.

Yetersizliği olan bireylere yönelik olumsuz tutum ve davranışların onlarla kurulacak olumlu etkileşim neticesinde değişim noktasında olumlu yansımaları olacaktır.[18] Geçmişte engelli bireylere yönelik kalıp yargılara inanarak bunu kabul eden bireyleri bu konuda yapılacak doğru bilgilendirme sonucunda doğru olduğuna inandığı o kalıp yargılardan vazgeçirerek engelli bireylere karşı olan tutum ve davranışlarında değişim sağlanabilecektir. Burada önemli olan engelliliği kendi gerçekliğinden koparmadan, engelli bireylerin hak ve özgürlüklerini kapsayacak şekilde doğru bilgilendirilmenin yapılmasıdır.

[18] Mehmet Özyürek, *Engellilere Yönelik Tutumların Değiştirilmesi*, Kök Yayıncılık, 2006, s. 15.

Engelli bireylere yönelik mevcut olumsuz tutum ve davranışlar onlar hakkında güncel bilgilendirmeler yapılmadığı sürece devam edecektir. Bu nedenle insanların zihnindeki yanlış, olumsuz, dışlayıcı, ayrımcı düşünceleri yeni ve olumlu düşünceler ile değiştirmek gerekmektedir. Bu aşamada kullanılacak en önemli araç iletişim boyutunun dört temel öğesi olan kaynak-mesaj-alıcı-geri bildirim sürecidir. İletişim süreçlerinin her birinin nitelikli şekilde kullanımı tutumların değişmesine doğrudan etki yapabilecek niteliktedir.

Bu süreçlerde kaynak mevcut tutum ya da düşünceyi değiştirmek isteyen kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle aktarılacak bilgi kadar bilgiyi aktaranda çok önemlidir. İleten kişinin güvenilir bir kaynak olması izleyici üzerinde olumlu bir etki bırakmaktadır. Verilecek olan mesajın güvenilir bir grup üyesi tarafından ve resmiyetten uzak gündelik bir dille sunulması da mesajın üzerine yüklenen etkiyi gösterme açışından önemlidir. [19]Toplum içerisinde engelli bireylere yönelik istenmeyen tutum ve davranışların, belirli gruplara karşı uygulanan ayrımcılığın değişmesi açısından kaynaktan gönderilen iletinin amacına ulaşıp ulaşmadığı bilgisine sahip olmak adına geri bildirimler bu süreçte kilit rol oynamaktadır.

Bu bağlamda engelli bireylere yönelik olarak toplum içerisindeki olumsuz tutum ve davranışların gerçek anlamda zihinlerden kalkmasını ya da değişmesini isteyen kişi, kurum ve kuruluşlar tarafından yukarıda bahsettiğimiz kaynak-mesaj-alıcı-geri bildirim sürecinin nitelikli şekilde kullanılması tüm engellerin ortadan kaldırılması adına önemli bir adım olacaktır.

Kısacası toplumsal zihinlerde yer edinen engelli bireylere yönelik olumsuz kalıp yargıların değişmesi için ilk olarak bireylerin zihnindeki doğruluğuna inandığı yanlış bilgilerin doğruları ile değiştirilmesi, değiştirilme aşamasında mesajı iletecek kişinin güvenilir ve inandırıcı olması gerekmektedir. Bu saydığımız öğelerin

[19] a.g.e., s. 19.

oluşturduğu bütüncül yapı ile birlikte kısa vadede gerçekleşmesini beklemek doğru olmaz; ancak sonuçların takibini yaparak alınacak geri bildirimler neticesinde izlenecek yol daha net ve kısa olacaktır.

Engelli bireylere yönelik tutum ve davranışların değişimi genel anlamda uzun zaman alacaktır, çünkü engelli bireylere yönelik toplumsal zihinde geçmişten bugüne birikerek gelmiş çok fazla kalıplaşmış yargı vardır. Bunların değişimi için kısa vadede insanların zihnine reset atamayacağımız için bu kalıp yargıları aynı şekilde sürekliliği olan kaynak-mesaj-geri bildirim sürecinde üstüne koyarak, aynı zamanda her koyduğumuz yeni bilgi için eskilerden de silerek sürecin olumlu şekilde tamamlanması gerekmektedir. Bu sürecin sonuçları bakımından değerlendirilmesi uzun zaman alacaktır, çünkü medyada her yayıncı kuruluş aynı hassasiyet derecesine sahip değildir. Bunun için yayıncı kuruluşlar ile ilk olarak ortak hareket edecekleri bir yayın politikası hazırlamak gerekmektedir. Çünkü sınırlı sayıda yayıncı kuruluş ile ulaşılacak kesimde sınırlı kalacaktır.[20] Yani televizyonda engelli bireyler ile ilgili yapılan yayınlar, ülkedeki tüm bireylerin aynı anda aynı yayını izlemediği, aynı gazeteyi okumadığı, aynı radyoyu dinlemediği gerçeğini göz önünde bulundurduğumuzda bahse konu tutum ve davranışların değişimi için dolaşıma sokulan her mesajında tüm toplumsal kesime ulaşması uzun süre alacaktır.

Bu nedenle bu sürece olabildiğince çok fazla yayıncı kuruluşun benzer hassasiyeti göstererek katılımının sağlanması süreyi kısaltması açısından oldukça önemlidir. Ayrıca engelli bireylere yönelik verilecek mesajların toplumun geneli tarafından takip edilen, insanların ilgili olduğu programlarda, dizilerde vb. yayınlarda oluşturulması da verilmek istenen mesajın etki ve süresini önemli ölçüde etkileyecektir. Bu noktada engelli bireylere yönelik tutum ve davranışların değişmesinde seçilecek programın, yayın türünün de sürece katkısı olacaktır.

[20] a.g.e., s. 20.

Engelliliği açıklama ve tanımlama noktasında geliştirilen farklı yaklaşım modelleri konuya sınırlı bir açıdan bakarak açıklamaya çalıştıkları engellilik konusu tek bir boyutu ile ele alınamayacak kadar önemlidir. Bu nedenle engelliliği sadece tıbbi terimlerle ya da ait olduğu çevre ile veya sahip olduğu haklar bağlamında tek bir yönüyle ele almak kavramı tam anlamıyla açıklamada ya da engelli bireylere yönelik iyileştirmelere dayalı adımlar atma noktasında yeterli olamamıştır. Bu modellerin birbirlerinin eksik yanlarını açığa çıkararak ve yine eksik kalan alana odaklanarak geliştirilen modellerin ortaya çıkışı bu düşünceyi desteklemektedir.[21] Genel anlamıyla bakıldığında diğer modellerde olduğu gibi sosyal model de engelliliği tüm yönleriyle ele almadığı, bazı yönlerinin eksik kaldığı gerekçesiyle eleştirilerin odağı olmuştur. Bu nedenle engellilerin sahip oldukları haklar, toplumda daha görünür olma gibi konularda yetersiz kaldığı için eleştirilmiş ve bu modele karşıt olarak insan hakları modeli geliştirilmiştir.

1.3.4 İnsan Hakları Modeli

İnsan hakları modeli, bazı eleştirilerde bulunmakla birlikte aslında sosyal model temelinde oluşturulmuştur. Bu modele göre engellilik kavramı, temelde insan hakları sorunu olarak değerlendirilmekte ve insan haklarına yönelik ihlallerden kaynaklanan bir eşitsizlik durumu olarak ifade edilmektedir. Ayrıca bu model toplumda engelli bireylerin bir problem olarak algılanmasına karşı çıkarak engelli bireylerin normal vatandaşlar gibi birer hak sahibi olduğunu ve sahip olduğu bu hakların eksiksiz olarak kendisine verilmesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu doğrultuda ilgili model engelli bireylerin yardıma muhtaç bir birey olmaktan çıkarılarak bir hukuk öznesi konumuna getirilmesi adına faaliyetlerde bulunmaktadır. İnsan hakları modeli engelli bireylere yönelik ulusal ve uluslararası birçok alanda oluşturulan engellilik politikalarına etki etmesinin yanında, günümüzde gerçekleştirilecek ya da uygulanacak birçok düzenlemenin temel öğesi haline gelmiş durumdadır.

[21] İlknur Meşe, "Engelliliği Açıklayan Sosyal Model Nedir*", Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi,* Sayı 33, 2014, s. 88.

Bu modelin ortaya çıkışı Birleşmiş Milletler (BM) tarafından 2006 yılında oluşturulan Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme(EHİS)'ye dayanmaktadır. Bu sözleşmeyi kabul eden ve sözleşmeye taraf olan 162 devlet bulunmaktadır. İnsan hakları modeli ile birlikte engelli insanların da normal vatandaşlar gibi eşit haklara sahip olduğu ve bu anlayışıyla birçok alanda engelliliğe yönelik değişikliklere temel dayanak oluşturması amaçlanmaktadır. Bu anlayış doğrultusunda insan hakları modeli engelli bireylerin sivil haklarının yanında siyasi, kültürel, sosyal ve ekonomik haklarını da kapsamaktadır. Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Komitesi 2018 yılında ayrımcılık yasağı ve eşitlik hakkında bir bildiri yayınlamış ve bu bildiride engelliliğin toplumsal bir inşa olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle engelliliğin, engelli bireyler için kimliklerinin bir parçası olarak ele alınması gerekliliği vurgulanmıştır.[22]

1.4 ENGELLİ BİREYLERE YÖNELİK BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ENGELLİ HAKLARI SÖZLEŞMESİ

Engellilik, sosyal, psikolojik, fiziksel nedenli odak noktaları ile ilişkili olmasının yanında engelli olmayan bireylerin hâkim ideolojilerinin de bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü bu ideoloji, toplumdaki her bireyden en üst düzeyde ve ideal olanı yakalamak adına mücadele etmesini beklemektedir. Bu anlayıştan hareketle engellilik sosyal inşa içinde kurulmaktadır. Söz konusu süreçte ise özellikle hak ve özgürlük kavramlarının inşa sürecinde çok fazla göz ardı edildiği görülmektedir. Bu nedenledir ki 1960'lı yıllar ile birlikte özellikle İngiltere ve Amerika'da engelli haklarını savunma ve kabul ettirme adına "Engelli Hareketliliği" başlatılmıştır. Ayrıca bu hareketin başlamasında dönemin mevcut savaşları da etkili olmuştur.[23] Çünkü savaş sonrasında engelli bireylerin sayısında ciddi artış yaşanmıştır. Engelli hareketliliği, engeli bulunan bireylere yönelik sosyal, kültürel, ekonomik vb. baskılara karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır.

[22] M. Tekindal, S. Attepe Özden, 2020, s. 170.
[23] E. Burcu, 2015, s. 170.

Engelli bireyler bu hareket bağlamında birçok hak edimi için dışlandığı, yok sayıldığı alanlara daha aktif şekilde katılarak her bireyin sahip olduğu eşit hak ve özgürlükleri kazanmak adına mücadeleye girmiştir. Bu çerçevede hareketin odak noktasını sosyal model oluşturmuştur. Amaç özellikle toplumdaki farklılıkları zihinsel ve bedensel olarak vurgulayarak engelli bireylerin ihtiyaçlarını karşılamadaki başarısızlığının sonucu olarak engelliliğin bir toplumsal soruna dönüştüğünü gün yüzüne çıkarmaktır. C. Barnes'in belirttiği gibi "sakatlık önemlidir; ancak insan bedeninin görünen yönlerine odaklanarak geliştirilen politikalar ve stratejiler şüphesiz onları beceriksiz, yetersiz olarak görmenin somut bir göstergesidir."[24]

Yeni dönem engellilik çalışmaları içerisinde engelli bireylerin karşılaştıkları problemler ile birlikte sosyal, kültürel, siyasal, entelektüel yaşamın bir parçası oldukları görülmektedir. Bu bağlamda engelliliğin ve engelliliğe yönelik baskıların anlaşılması ve yeni boyutlarıyla birlikte tartışılarak değerlendirilmesi gerektiği ön plana çıkarılmaktadır. Burada vurgulanmak istenen ana düşünce engellilik konusunu hem engelli bireylerin gözünden, zihninden okumak hem de iletişimsel anlamda etkileşimde olduğu sosyal yapı içerisindeki baskı ve dışlanmanın sosyolojik açıdan doğasını anlamaya çalışmaktır. Bu çalışmaların başarıya ulaşması engelli hareketinin engelli bireylerle sınırlı kalmaması ve olabildiğince engelli olmayan bireylerin engelli insanlar ile bütüncül politikaların içerisine dâhil edilerek birlikte hareket edilmesi ile gerçekleşeceği ifade edilmektedir.

Ayrıca engelli bireylerin hayatın her aşamasında, her alanında daha görünür olmaları engelli bireylere yönelik baskılamanın, ayrımcılığın, dışlanmanın ve diğer tüm olumsuz tutumların önüne geçmek ve sürdürülebilirliği sağlamak adına sosyal model çerçevesinde şekillenen yasal düzenlemeleri hayata geçirmek çok önemli bir rol oynayacaktır. Bununla birlikte engelli bireylerin hak ve özgürlükleri bağlamında oluşturulacak yapılanmalarda ana aktörün engelli bireyler olmasına ve bu

[24] a.g.e., s. 171.

yapılanmada kesinlikle pasif bir konuma yerleştirilmeden gerçekleştirilecek her oluşumun her aşamasında aktif bir şekilde rol alması gerekmektedir. Yakın geçmişe kadar aslında engelli bireylerin her sosyal alanda varlığını, kimliğini özgürce sergileyebildiğini söylemek çok doğru bir ifade olmaz. Çünkü bu kimlik inşasının kabulü yakın dönemlerde yapılan çalışmalar ile birlikte resmî ve akademik bir özellik kazanmıştır. Yakın dönemde yapılan bu çalışmalar sayesinde engelli bireylerin yok sayılan, görmezden gelinen vatandaşlık hakları ya kaynak yetersizliği ya da mevcut kaynakların eşit ve adil şekilde kullanılmaması nedeniyle engelli bireylerin sahip olduğu bu hakları elde etmesi noktasında gecikmelerin yaşanmasına neden olmuştur. Verilen mücadeleler neticesinde engelli hareketinin geliştirmiş olduğu resmî söylem, strateji ve politikaların toplumsal zihinde yer eden kalıp yargıları ortadan kaldırma ya da olumlu yönde değiştirme adına önemli bir etken olduğu görülmektedir.

Bu mücadelenin resmiyet kazanmasında ise en büyük destek insan haklarını evrensel bir temele oturtan Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nden gelmiştir. Bu bağlamda insan hakları, bireylerin doğuştan sahip olduğu devredilemez, vazgeçilemez haklar olarak tanımlanmış ve insan hakları birçok ulusal ve uluslararası sözleşmeler ile koruma altına alınmıştır. Türkiye, engelli bireylerin haklarına ilişkin Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi'ni 30 Mart 2007'de imzalamış ve bu sözleşme 2008'de Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından onaylanmıştır.

Bu sözleşmenin 2. Maddesinde "Engelliliğe Yönelik Ayrımcılık" siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni veya başka herhangi bir alandaki tüm insanların hak ve temel özgürlüklerinin diğerleri ile eşit şekilde oluşturulması gerekmektedir. Söz konusu durumun olumlu sonuç vermesi için birinci öncelik bir ülkenin toplumsal yapısındaki engelli bireylere ilişkin demografik yapısı hakkında bilgi veren kesin ve doğru verilere ihtiyaç vardır. Bu bilgilere sahip olmak engelli bireylere yönelik uygulanacak sosyal, kültürel, ekonomik vb. alanlardaki politikalarda önemli rol oynayacaktır. Ülkemiz açısından bakıldığında bu bilginin sağlanmasında engelli bireylere yönelik politikaların geliştirilmesinde, onları toplumsal yaşama

katılımlarını daha aktif sağlama konusunda olduğu gibi geç kalındığını söylemek yerinde olacaktır. Cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye geneli ilk nüfus sayımı 28 Ekim 1927 yılında yapılmıştır. Ancak bu sayımda engelli bireylere yönelik demografik bilgilere rastlanılmamıştır. Bu düşünce bağlamında Türkiye'de engelli bireylerin de demografik bilgilerine net bir şekilde ulaşabildiğimiz ilk genel nüfus sayımı 2000 yılında yapılmıştır.

Bu tarihten iki yıl sonra 2002 yılında Türkiye Özürlüler Araştırması engelli bireylere ilişkin somut veriler sunmuştur.[25]Yapılan araştırmada belirlenen örneklem neticesinde verilen sayılar tahmini olmakla birlikte engelli bireylerin toplam nüfus içerisindeki oranı yaklaşık olarak %12,29 olarak belirlenmiştir. Engelli bireylere yönelik demografik bilgilerinde yakın zamana kadar kesin ve tam sayıya ulaşacak kaynakların olmaması da engelli bireylere olan bakış açısı ile birlikte toplumsal bir sorun olan bu konuda ne kadar eksik kalındığını ve ne kadar ihmal edildiğini göstermektedir. Bu eksikliği giderme adına engelli bireylerin toplumsal hayatta daha bilinçli ve daha aktif rol alarak sosyal hukuk devletinin gerektirdiği hak ve özgürlükleri oluşturma ve kullanma konusunda verilen mücadele içerisinde ön plana çıkmaları, görünür olmaları gerekmektedir.[26]

Engelli bireylerin sorunlarının tespit edilmesinde ve bir çözüme kavuşturulmasında verilecek olan bilinçli mücadele ile birlikte hem engelli bireylerin hem de engelli olmayan bireylerin konuya ilişkin düşünce yönü değişmesi gerekmektedir.[27] Toplumun genelinde engelli bireyler için var olan acınası, yetersiz, işe yaramayan, toplum üzerinde büyük bir yük olarak görülen olumsuz düşüncelerin, olumsuz kalıp yargıların işe yarayan, becerikli, normal, herkes gibi olumlu kalıp yargılara dönüştürülmesi sağlanmalıdır. Bu dönüşümün sağlanması hem engellilik haklarına hem de toplumla birlikte yürütülecek ortak mücadeleye çok büyük katkı sağlayacaktır. Dünya engellilik raporuna göre engelli bireylerin yaşamında her birey gibi hizmetlere erişiminde uygulanan yetersiz politikalar, takınılan olumsuz tavırlar

[25] E. Burcu, 2015, s. 173.
[26] Şahinde Yavuz, *Medya ve İzleyici Bitmeyen Tartışma*, Vadi Yayınları, 2005, s. 7.
[27] E. Burcu, 2015, s. 173.

kaynakların eşit şekilde dağıtılmaması ya da yetersiz kullanılması, bilgiye ulaşmada yeterli imkan ve ekipman sağlanmaması gibi daha birçok kısıtlayıcı etkenin etkili olduğu söylenebilir.[28]

Bu nedenle savunulan esas düşünce engelliliğin, yine engelli bireylerin kendi eliyle, kendi düşüncesiyle yeniden inşasını sağlaması ile mücadelenin belirlenen amaca ulaşmasını gerçekleştireceği düşüncesidir. Bu bağlamda çalışmanın ikinci bölümünde engelliliğin ve engelli bireylerin toplumda daha görünür olmalarını sağlamak adına önemli bir araç olan medya boyutuna ve engellilik ile arasındaki ilişkiye değinilecektir.

[28] a.g.e., s. 174.

İKİNCİ BÖLÜM

MEDYA VE ENGELLİ BİREY İLİŞKİSİ

2.1 MEDYA VE İZLEYİCİ ÇALIŞMALARI

İnsanlık tarihsel süreç içerisinde sürekli olarak var olma mücadelesi içinde olmuş ve söz konusu bu mücadele tarihin ilk dönemlerinden itibaren toplu halde yapıla gelmiştir. Bu nedenle birlikte olma durumu daha fazla faaliyette bulunmak adına iletişimi de zorunlu hâle getirmiştir. Kurulan iletişim sayesinde birey hem kendini hem de sosyal ilişkilerini şekillendirmiştir. İletişim olgusu toplumsal bir anlam üretme sürecidir. Bu sürecin önemli öğelerinden olan dil, söz, anlam ve bu anlamın aktarılmasını sağlayan çeşitli araçlar iletişimin sürdürülmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Kitle iletişim aracı olarak adlandırılan radyo, televizyon, sinema gibi araçlar iletişim sürecinde özellikle 19. Yüzyılın sonlarından itibaren daha da etkin rol almıştır. Gelişen iletişim teknolojileri ile toplumdaki bireyler medya sahipleri tarafından büyük sermaye ve yatırım yapılarak hazırlanan ve kitle iletişim araçları vasıtasıyla geniş kitlelere aktarılan içerikleri tüketmektedir.

Medya ve kitle iletişim araçları yapacağımız çalışmanın ana konusunu oluşturmamakla birlikte hem çalışmaya temel dayanak oluşturma hem de çalışmanın ana temasını oluşturan “engellilik” konusunun toplum ile bağlantısını sağlamak ve topluma daha nitelikli şekilde aktarımının yapılması açısından etkileşim içinde olunması gereken en önemli araçlardan biridir. Medya kavramı çok boyutlu bir alan olmasının yanı sıra geçmişten bugüne sürekli olarak kendini geliştiren ve sınırlarını, eklenen yeni mecralarla birlikte genişleten bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu alan ile ilgili araştırmalarda en önemli sorunsallardan biri de izleyici ve dinleyicilerin konumudur. Bazı araştırmalarda aktif bir rol üstlenen izleyiciler bazı araştırmalarda ise pasif bir konuma yerleştirilmiştir. Bu yönde geliştirilen çalışmalara baktığımızda 1920'li ve 1930'lu yıllarda kitle iletişim araçlarının çok güçlü ikna ve yönlendirme gücüne sahip olduğu vurgulanmıştır. 1940'lı yıllara gelindiğinde yapılan araştırmalar medyanın izler kitle üzerinde etkili olduğunu ortaya koymuştur.[29] Ancak bu etki derecesi ne çok güçlü ne de doğrudan olduğu ifade edilmiştir. 1950'li yıllarda ise "Güçlü etki" ve "Hipodermik iğne" modelleri hâkim düşünceyi yeniden değiştirmiş ve kitle iletişim araçlarının bireyler üzerinde oldukça güçlü bir etkiye sahip olduğu vurgulanmıştır. 1960'lı yıllara gelindiğinde çalışmalar "İleti" üzerine odaklanmış ve etkilerine dair araştırmalar başlamıştır.

Özellikle kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı ile izler kitle mevcut anlayışın dışına çıkararak aktif bir konuma yerleştirilmiştir. İzleyici pasiflikten kurtarılarak medya içeriğini seçme ve alımlamada aktif bir rol aldığı belirtilmiştir. Kullanımlar ve doyumlar modeli kitle iletişim araçlarından yayılan içeriğin pasif izleyici üzerindeki etkisinin anlaşılamayacağı tezinden hareketle aslında bireylerin yayılan iletileri kendi tercihi doğrultusunda istediklerini seçtiği, sindirdiği, istemediklerini ise reddettiği varsayımı ile oluşturulmuştur. Böylece aktif bir konuma geçen izleyici kitlenin herhangi bir programı izlerken program üzerine yüklenen anlamı çok daha farklı bir şekilde yorumlayarak ve farklı anlamlar üreterek izleyebileceği ifade edilmiştir. 1970'li yıllar çalışmaların durağanlaştığı ve karmaşıklaştığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Stuart Hall'e göre çalışmaların geçirdiği bu bunalım hem içsel hem de dışsal boyutludur. [30]Bu dönemde eleştirel çalışmalar ön plana çıkmaya başlamıştır. Eleştirel çalışmalar da kendi içinde medya içeriklerini, izleyiciyi, etki boyutunu, etkinlik, edilgenlik boyutlarıyla ele alması açısından üç yaklaşım geliştirmiştir.

[29] Ş. Yavuz, 2005, s. 8-10.
[30] a.g.e., s. 11.

Bu yaklaşımlar; yapısalcı, siyasal ekonomici ve kültürel çalışmalardır. Söz konusu çalışmalar arasında kültürel çalışmalar daha ön planda olmuş ve izleyici unsurunu odak noktasına almıştır. İzleyici odaklı bu çalışmalar izler kitlenin kitle iletişim araçlarına karşı aciz olmadığı ve izleyicinin izledikleri arasından kendi anlam ve kullanımlarını kendi kültürel yapısına uygun olarak yeniden üretebileceği savunulmuştur. 20. Yüzyılın başlarından itibaren kitle iletişim araçlarının konumu, üstlendiği roller, işlevleri, toplum üzerindeki etkileri gibi sorunsallar birçok akademik çalışmaya konu olmuştur. Teknolojideki gelişmeler paralelinde özellikle teknolojik hız çağının yaşandığı günümüzde kitle iletişim araçları her gün yeni bir boyutuyla karşımıza çıkmakta ve insan hayatına daha etkin bir şekilde katılan, insan hayatının daha fazla zaman ayrılan bir parçası haline gelmiştir. Bu denli insan hayatının içine giren, bu denli zaman harcanan araçların toplum üzerindeki etkileri ve yönlendirmeleri de kaçınılmaz hale gelmiştir.

Medya çalışmaları özellikle 20. Yüzyılın başlarından itibaren birçok alan ile etkileşim içinde olmuş ve bu alanlarda yaşanan gelişmeler paralelinde şekillenmiştir. Medya farklı olanın, farklılığın gösterimine, temsiline açılan gerçek ve kurmaca olanı aynı anda sunabilen anlatı aracıdır. Yaşanan gelişmelere paralel olarak sosyal hayat içerisindeki değişmeler de mevcut temsil şekillerini değişime zorlamaktadır. Bu değişim ise sürekli bir talep yaratmakta, buna da karşıtlıklar ve kırılmalar ile zemin hazırlamaktadır. Tam da bu noktada izleyici kitle, sürecin en önemli bileşenlerinden birini oluşturmaktadır. Bu bağlamda medya ve anlatı yapısının üstünlük kurma mücadelesi içinde hiçbir şekilde okuyucu, izleyici ya da dinleyicilerin çözümleme ve anlamlandırma pratiklerinden bağımsız olarak ele alınamayacağı ifade edilmektedir.

Medya çalışmaları kitle iletişim araçlarının içerik üretim, dağıtım ve bu içeriklerin tüketim sürecine odaklı, birey ve toplumsal yapı ilişkisini tüm yönleriyle inceleyen çalışmalardır. Bu çalışmalar kitle iletişim araçlarının odak noktasında yer alan medyanın, insanların gündelik yaşamlarında üstlendiği işlevler, içerik üretiminde siyasal, sosyal, kültürel yapı ile olan ilişkisi, medya içeriklerinin üretim,

tüketim ve anlamlandırılma süreçlerinde izlenen yol, içeriklerin izleyici odaklı etkileri gibi sorunsallara disiplinler arası yaklaşımlar ile cevaplar bulmaya çalışmaktadır. Medya çalışmaları çok geniş bir araştırma sahasına sahip olmakla birlikte özellikle teknolojideki ve internet altyapısındaki gelişmeler sayesinde mevcut araştırma alanlarına yeni ve çok boyutlu alanlar eklenmiştir. Televizyon, gazete, dergi, radyo, sinema gibi geleneksel kitle iletişim araçlarına ek olarak iletişim teknolojileri, mobil ve kablosuz ağlar, sosyal medya gibi sürekli olarak kendini yenileyen bir alana evirilmiştir. Medya çalışmaları ayrıca yerel, ulusal, küresel ölçekte meydana gelen etkenleri, medyanın ekonomi politiğini, sermaye ilişkisini, sahiplik yapısını, karşılaşılan sorunları farklı boyutlarıyla ele almıştır.

Bahse konu çalışmaların büyük çoğunluğu ileti ve etkisi üzerine odaklanmış çalışmalardır. Bu konuda bazı kuram ve kuramcılar bu etkinin varlığını, gücünü kabul ederken, bazı kuram ve kuramcılar ise bir etkinin olduğunu ancak etki düzeyinin abartıldığını, doğrudan bir etkisinin olmadığını ifade etmektedir. Aslında etki kavramı aktarılmak istenen iletinin niteliğine bağlı bir kavramdır. Bu yüzden tüm iletilere ve mesajlara aynı etki düzeyine sahiptir gözüyle bakmak doğru değildir. Çünkü burada iletilerin etki düzeyini toplumların ya da bireylerin ilgi ve ihtiyaçları belirlemektedir. Yaşanan belirsizlik nedeniyle kitle iletişim araçları vasıtasıyla kitlelere aktarılan iletinin farklı etki düzeylerine sahip olduğunu söyleyen farklı yaklaşım modelleri geliştirilmiştir. Bu modellerden bahsedecek olursak ilk olarak:

2.1.1 İki Aşamalı Akış Modeli

Katz, Berelson ve Lazarsfeld'in savunucusu olduğu modelde, iletinin bireyler üzerindeki etkisinde kitle iletişim araçlarının doğrudan bir etkisinin olmadığı belirtilmiş ve etkinin bireylerin dâhil olduğu grubun kanaat önderi vasıtasıyla gerçekleştiği ifade edilmiştir. Modele göre kitle iletişim araçları ile dolaşıma sokulan ileti iki aşamadan geçmektedir. İlk aşamada kitle iletişim araçlarından çıkan ileti kitlesel iletişime daha fazla katılan bireylere ulaşmakta, ikinci aşamada ise bu ileti

medya araçlarına ulaşma noktasında daha az imkâna sahip olan ya da dolaylı yoldan erişen bireylere kanaat önderlerinin anlamlandırdığı şekliyle aktarılmaktadır.

2.1.2 Çok Aşamalı Akış Modeli

Kaynak-ileti-alıcı sürecinde iki aşamalı modelde iletiye biçim ve yön veren tek bir kanaat önderi varken çok aşamalı akış modelinde birden çok kanaat önderi olacağı için çok aşamalı akış modeli ortaya atılmıştır. Bu modelde mevcut bir ileti kitle iletişim araçları vasıtasıyla bireye aktarılmakta, bu iletiyi alan kişi iletiye kendi yorumunu da katarak bir başka kişiye aktarmakta ve mevcut ileti sürekli bir yorumlamadan geçerek kaynaktan çıktığı ilk halinden çok farklı bir görünüm ve anlam kazanarak yeniden düzenlenmektedir.

2.1.3 Kanaat Önderi

Kitleler ile iletişimde önemli bir role sahip olan grup üyesidir ve iletiyi grubun dünya görüşüne göre biçimlendirerek bireylere aktarmaktadır. Bu kavram ilk olarak Kurt Lewin tarafından 1947 yılında ortaya konulmuştur. Kanaat önderleri, bir iletinin kaynaktan alıcı kitleye gönderilmeden önce uğradığı son duraktır. Burada iletiyi aktaracak kişinin ya da grubun süzgecinden geçerek dolaşıma sokulmaktadır. Toplum içerisinde kanaat önderliği görevini üstlenen birçok kişi, kurum, kuruluş bulunmaktadır.

2.1.4 Toplum Bilimsel Yaklaşım

İletişim araştırmalarının sosyal çevreden uzak bir şekilde ele alınması nedeniyle toplum bilimsel yaklaşım çalışmaların bu alanına yönelmiştir. Bu yaklaşıma göre oluşturulan ileti, mesaj toplumsal süreçlerden soyutlanmamalıdır. İletişim sürecine katılanlar sosyal yapıda bir konuma sahiptir. Bu yüzden söz konusu

ileti toplumsal yapıdaki mevcut düşünceye göre yeniden şekillendirilmektedir. Bu süreçte etkili olan, iletiye etki eden toplumsal kurumlar, kültür, yaşam tarzı gibi kavramlar ön plana çıkmaktadır.

2.1.5 Kültürel Göstergeler ve Ekim Modeli

Model, George Gerbner ve arkadaşlarının 1969 yılının sonlarına doğru oluşturduğu ve halen daha kullanılan bir modeldir. Model ileti sistemi ve ekim olmak üzere iki yapıdan oluşmaktadır. İleti sisteminde çözümlemeye tabi olacak televizyon programları belirlenerek içerik çözümlemesi ile incelenmektedir. Bu modelde belirleyici faktör televizyon izleme oranını az, orta ve çok olarak sınıflandırması ve bu izleme oranlarına bağlı olarak izleme oranı ile etki derecesi arasındaki ilişkinin ölçülmesidir. Ekim kavramı ise televizyonun izler kitlenin düşüncelerine ne derece etki ya da katkı yaptığını anlamaya çalışmaktadır. Gerbner, televizyonun toplumsal yapı içerisindeki tüm alanlara girerek kalıp yargılar üreten ve bunun sonucunda ortak bir bilinç meydana getiren yapının en önemli araçlarından biri olduğunu savunmaktadır.[31]

Televizyon az maliyetle ulaşabileceği en yüksek insan sayısına ulaşmayı hedeflemektedir. Bu hedefe ulaşmak içinde çoğunluk tarafından kabul görecek, hoşuna gidecek olayları verme, çatışmaları ortadan kaldırmadan bulanıklaştırarak sunma, rekabet unsurunu dengeleme, farklılıklardan kaçınma gibi nesnel, ılımlı ve toplumsal bir sunuş gibi görünmesini sağlayacak politikalar izlemektedir. Gerbner'e göre televizyon insanların geleceğe dair yapacak olduğu tercih, tutum, davranış ve yönelimlerini ekerek yetiştirmektedir.

Ayrıca televizyon günlük yaşamdaki ile kendi gerçekliğini yer değiştirebilme gücüne sahiptir. Söz konusu gerçeklik algısı bireylerin televizyon izleme oranları ile doğru orantılı olarak işlemektedir. Bireylerin televizyon karşısında geçirdikleri süre

[31] Erol Mutlu, *Televizyonu Anlamak*, Ayraç Yayınları, 2008, s. 16.

arttıkça kurmaca olan gerçekliği, gerçeklik algısını da kabullenmeleri o derece artmaktadır. Örneğin televizyon kanallarında sunulan kadın temsilleri erkeklere oranla daha azdır. Bu temsil biçimi de kadın nüfusunun erkek nüfusundan az olduğu algısını yaratabilmektedir. Ancak gerçekte erkek ve kadın nüfus oranları son olarak yapılan Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilerine göre nüfusun %50,2'sini erkekler, %49,8'ini kadınlar oluşturmaktadır. Televizyonun görsel anlatı yapısındaki herhangi bir gruba yönelik düşük temsil oranları izleyici kitlenin zihninde olması istenen düşünceyi yetiştirmeyi olanaklı kılmaktadır. Bu durumu olanaklı kılan da ekranlarda sürekli olarak tekrarlanan kalıp yargılar, düşünceler, davranışlar sayesinde kitlesel bir dünya görüşü, ortak bir bilinç üretmesidir. Bu nedenle ekranlardaki temsil sürelerine bakarak toplumsal yapıyla alakalı gerçek bir değerlendirmede bulunabilmek neredeyse imkânsızdır. Farklı kategorilerde yapılan temsil örneklerine baktığımızda cinsiyet odaklı temsillerde kadın temsilinin daha az olduğunu, yaşa bağlı temsillerde yaşlı temsilinin genç temsiline oranla daha az olduğunu. Mesleki açıdan yapılan temsillerde ise genel olarak iş adamı ve kanun koyucu, düzenleyici temsillerinin daha fazla olduğunu görmekteyiz.

Ayrıca Gerbner'in araştırma verilerine göre bir birey 18 yaşına gelinceye kadar televizyon içeriklerinde yaklaşık olarak 32 bin cinayet ve 40 bin de cinayete teşebbüs olayına maruz kalmaktadır. Bu bağlamda bahse konu araştırma verilerinden hareketle herhangi bir konuda bu denli yüksek içeriğe maruz kalmak doğal olarak insan zihninde yer edinerek belirli düşünce, tutum ya da davranışları öğrenme ve gündelik yaşamında kullanmaya insanları yönlendirebilmektedir.[32] Televizyon dünyası ile gerçek dünya arasında içerikler açısından önemli farklılıklar vardır. Bu farklılıklar izleme süresi arttıkça daha da yanıltıcı olabilmektedir. Bireylerin televizyonun sunduğu gerçekliğe inanması ve bu gerçekliği kendi gerçeği gibi kabul etmesindeki en önemli unsur televizyonun anlatı yapısı ve oluşturduğu etki gücüdür.

[32] Ekmel Geçer, *Medya ve Popüler Kültür-Diziler, Televizyon ve Toplum*, Metamorfoz Yayıncılık, 2013, s. 51.

2.2 TELEVİZYON VE ANLATI YAPISI

Son yıllarda iletişim teknolojilerinde yaşanan büyük değişimler neticesinde mobil iletişimi ile birlikte internet kullanımı büyük ölçüde artmış ve medya içeriklerinin takibi bu yeni mecralara kaymıştır. Özellikle genç kuşak diye tanımlanan kesimin büyük çoğunluğu medya takibini dijital teknolojileri kullanarak yaparken, geriye kalan diğer kesimin büyük çoğunluğu geleneksel medya araçları ile takibini sürdürmektedir. Günümüzde yeni medyanın toplumsal zihnin şekillenmesinde büyük etkisinin olduğu yadsınamaz bir gerçektir; ancak bundan 10 yıl öncesine kadar gündelik hayat içerisinde gündemin belirlenmesinde, toplumsal açıdan ortak ve kitlesel anlam yargılarının oluşmasında en büyük etkiye geleneksel medya sahip olmuştur. [33]Medya kendi ideolojik ve ekonomik çerçevesini oluşturan, dizayn eden yayın politikasının belirlemiş olduğu sınırların dışına genel itibari ile çıkmamaktadır. Her bir yayıncı kuruluşun toplumsal sorumluluk bilinci ile üstlendiği bir bekçilik rolü bulunmaktadır. Üstlenilen bu rol gereği her yayıncı kuruluş yayın politikasında belirli seslere, düşüncelere kapılarını açarken, bazı ses ve düşüncelere de yayıncılık politikasında yer vermemektedir. Bu anlayış, aslında medya kuruluşlarının sahip olduğu ideoloji çerçevesinde kimlerin, ne kadar, ne hakkında, ne konuşulacağını belirleme gücünü ortaya koymaktadır.

Özellikle medya alanında televizyonun etki alanının genişliği düşünüldüğünde geçmişten bu güne birçok araştırmaya konu olmuş ve halen daha araştırmaların birçoğunun odak noktası olduğu gözlenmiştir. Ülkemiz genelinde dijital medya ve geleneksel medya organlarına erişim kıyaslaması yapıldığında dijital medya araçlarına erişimde tüm kesimin bu araçlara erişebildiğini söylemek çok doğru olmaz. Ancak geleneksel medya araçlarına, özellikle de televizyona erişim oranının dijital medya araçlarına oranla çok daha fazla olduğu bilinmektedir. Ayrıca televizyon izleme oranlarının yüksek olduğu ülkemizde özellikle televizyonun izleyici kitle üzerindeki etkileri akademik açıdan uzun dönemli bir inceleme ve araştırma alanını oluşturmuştur. Medya araçlarının, bilhassa televizyonun yakın

[33] Kemal Aslan, *Haber Nasıl Okunur-Haberde İdeoloji, Söylem*, Anahtar Kitaplar Yayınevi, 2004, s. 21.

geçmişe kadar çok büyük, günümüzde ise dijital medyaya oranla biraz daha düşük etki aracı olmasına rağmen halen daha toplum üzerinde yeniden üretimi şekillendiren, kontrol eden, yöneten bir hegemonya aracı olma özelliğini korumaktadır. Bu bağlamda kitle iletişim araçları arasında en etkili araçlardan biri olan televizyon ve anlatı yapısına değinecek olursak; Televizyonun anlatı yapısını anlamak ve çözümlemelerde kullanabilmek için medya metinleri arasında hem neden sonuç ilişkisini kurmak hem de bu metinleri belirli bir bağlam içerisinde ele almak gerekmektedir. Televizyon anlatı yapısı farklılıklara dayalı temsiller ve bu temsilleri ön plana çıkaran anlatı biçimleri ile kurmaca ve gerçek olanın bir bütün halinde sunulabilmesine olanak sağlamakla birlikte benimsenen anlatı yapısı mevcut temsilleri de şekillendirmektedir. Bu anlatı yapısı aslında kitle iletişim araçlarının bireyleri sosyal statülerine bakılmaksızın belirli kalıp yargılar etrafında toplayarak kitle kültürünün oluşmasına katkı sağlamaktadır. Bu açıdan kitle iletişim araçları bireylerin alışveriş tercihinden, siyasi düşüncesine kadar birçok yönden etkilemektedir.

Yapılan birçok araştırmaya göre kitle iletişim araçları ile daha yoğun ilişki içinde olan bireylerin medya metinlerinden, verilen mesajlardan daha fazla etkilendiği belirlenmiştir.[34] Bahse konu etki üzerine birçok araştırma yapılmış ve araştırmaların odak noktalarından biri olan izleyiciler farklı dönemler içerisinde farklı konumlara yerleştirildiği görülmüştür. Özellikle Frankfurt Okulu ve eleştirel teoriden hareketle izleyicilerin aktif izleyici rolünü üstlendiği ve medya çalışmalarında yeni bir aşamaya geçişe yön vermiştir. İzleyiciler artık her şeyi kabul eden, verilen mesajı olduğu gibi sorgulamadan alan kimliğinden sıyrılarak izlenen içeriklerden ya da kendisine sunulan seçeneklerden farklı olarak kendi seçimini yapan ve kendi anlamsal bütünlüğünü oluşturan aktif bir role evirilmiştir.

[34] Ekmel Geçer, 2013, s. 54.

2.3 MEDYA İÇERİKLERİNDE ENGELLİ BİREYLERE YÖNELİK KULLANILAN DİL

Dil öğesinin kitlelerin yaşamındaki yerinin daha iyi anlaşılabilmesi için bir örnek vererek konuya giriş yapmanın dilin önemini vurgulaması açısından yerinde olacağı düşünülmüştür. Buna göre o dönemki âlimlerin Konfüçyus'a gelerek bir ülkenin idaresi görevi size verilseydi yapacağınız ilk şey ne olurdu? Sorusuna cevap olarak hiç şüphesiz ilk iş olarak o ülkenin dilini gözden geçirirdim cevabını verir. Nedeni sorulduğunda ise: "Dil düzgün olmayınca söylenen söylenmek istenen değildir, söylenen söylenmek istenen olmayınca yapılması gerekenler yapılmadan kalır, yapılması gerekenler yapılmayınca töreler, sanatlar geriler, töreler ve sanatlar gerileyince de adalet yoldan çıkar. Adalet yoldan çıkınca toplumlar çaresizlik içinde boğulur, bu nedenle dil her şeyden önemlidir." Sadece bu örnek dahi dilin toplumlar açısından ne derece önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Dil: bireylerin duygu ve düşüncelerini, gündelik hayatı içerisinde edinmiş olduğu deneyimleri, duyumları sözcüklerle veya işaretler yoluyla anlatma, karşıdakine aktarma aracı olarak ifade edilmektedir.

Sosyal yapı içerisindeki temel öğelerden biri olan dil, bireyler, toplumlar arasındaki iletişimi sağlamasının yanında uygarlıkların tarih boyunca biriktirmiş olduğu kültürel birikimlerini de gelecek nesillere aktaran milli kimliğin en önemli sembollerinden biridir. Dilde meydana gelecek tahribat ve bozulmalar doğrudan milletlerin kültürel hafızasına zarar verebilecek niteliktedir.[35] Toplumların hayatında bu denli önemli bir yere sahip olan dil öğesine gereken önem veriliyor mu? Ya da dilin kullanımında gerekli olan hassasiyet gösteriliyor mu? Sorularına cevap olarak gerekli hassasiyetin gösterilmediğini söylemek yanlış olmaz. Çünkü toplumsal yapıya ya da dili kullanan bireylere bakıldığı zaman dilin bozulduğu, yozlaştığı yönünde eleştirileri yöneltmekle birlikte aslında bunu düzeltmek adına herhangi bir çaba içerisine de girmediği görülmektedir.

[35] Mine Egbatan, *Engelli Ayrımcılığına Karşı Medya Dili Kılavuzu*, Engelli Kadın Derneği, 2017, s. 6.

Evet dilimiz kirlendi, yozlaştı ya da bozuldu demek günümüz şartlarında bakıldığı zaman doğruluğu dil üzerine yapılan birçok araştırma ile de kanıtlanmış bir çıkarımdır. Ancak toplumu oluşturan yapının bir parçası olarak günlük konuşma ve yazı dilimizi ne kadar doğru kullanıyoruz? Asıl kendimize sormamız gereken soru budur. Özellikle günümüz dünyasında yaşanan teknolojik gelişmeler paralelinde çok fazla vakit geçirilen bir alana dönüşen internet, sosyal medya, televizyon ve diğer kitle iletişim araçları vasıtasıyla paylaşılan ifadeler, simgeler, kısaltmalar, yabancı kelimeler, kavramlar toplumların varlık sebebi olan dil öğesine önemli ölçüde etki ettiği görülmektedir.

Medya araçları, her gün farklı konularla ilgili olarak algılarımızı yönlendiren önemli kitlesel mekanizmalardır. Medya araçları ile dolaşıma sokulan söylemler, imajlar ve üretilen dil her zaman olumlu ya olumsuz bir etkiye sahip olduğunu söylemek doğru bir çıkarım olmaz. Çünkü kitle iletişim araçları ile üretilen dil ya da söylemler olumlu olduğu kadar olumsuz etkileri de içerisinde barındırmaktadır. Bu bağlamda medya içeriklerinde, özellikle engelli bireylere yönelik ayrıştırıcı yani engelli olmayan bireylerle, engelli olan bireyler arasındaki ayrımı daha da belirginleştirici ifadelerin kullanımından kaçınmalı, aralarındaki bedensel ya da zihinsel farklılığı vurgulayıcı dil yerine, bu farklılıkları ortadan kaldıracak dilin, kelimelerin kullanımının tercih edilmesi gerekmektedir.

Medyanın da bu ayrımı destekleyici dili kullanmamalı ve engelli bireyleri normal bir bireymiş gibi yansıtacak yapıcı bir dil kullanması daha yararlı olacaktır. Ancak ana akım medyada engelli bireylere yönelik yapılan araştırmalarda haber ya da program örneklerinden de anlaşılacağı üzere yapıcı olmaktan çok ayrıştırıcı bir dil kullanıldığı görülmüştür. Ana haber bültenlerinden alınan bazı haber başlıkları da bu düşünceyi desteklemektedir. Örneğin "İnsan Görmeden de Sevebiliyormuş" haber başlığının konuyla alakalı değerlendirilmesi yapıldığında görme engelli bireylerin göremediği için sevemeyeceği, sevse dahi evlenemeyeceği gibi olumsuz algılar izleyicilere aşılanmaktadır. Bu olumsuz algılar sosyal hayatın her alanında kendine yer bulabilmektedir.

Kitle iletişim araçlarında engelli bireylere yönelik olarak kullanılan dil temsilin niteliği açısından oldukça önemlidir. Dil, bireylerin hem sosyal yaşamındaki ilişkilerin devamlılığı için hem de kendi amaçlarını gerçekleştirme ve toplumsal, ekonomik, kültürel ve daha birçok alanda kimliğini oluşturma açısından önemli bir araçtır. Dil ile birlikte anlatılmak istenen öğenin kendi gerçekliği içinde sunulabileceği gibi, gerçekliğinin gizlenerek üzerine yüklenen kurmaca anlamlar ile yeniden üretilebilmektedir. Bu bağlamda özellikle medyanın engelli bireylere yönelik kullanacağı dil engelliliğin gerçek boyutlarıyla aktarılması açısından önemlidir. Bunun için kullanılacak dil ile birlikte özellikle engelliliğe dair kalıp yargıları ortadan kaldıracak veya değiştirecek ifadelerin dolaşıma sokulması gerekmektedir. Ayrıca engelli bireylerin kendileriyle ilgili hangi kelimelerin kullanımının tercih edilmesi konusunda genel düşüncenin kabul gördüğü aşağılayıcı, dışlayıcı, kırıcı, olmayacak kelimelerin seçilmesi de bu amaca önemli katkı sağlayacaktır.

Seçilecek kelimeler ile ilgili olarak Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesinde kaynak olabilecek bir çalışma yapılmış ve bu çalışma ile engelliliğe yönelik kullanım dışı olan ve kullanılabilir kelimelerin sınıflandırılması yapılmıştır. Bu sınıflandırmaya göre:

Kullanım Dışı Kelimeler	Kullanılabilir Kelimeler
Özürlü	Engelli
Duyma - İşitme Özürlü	Duyma - İşitme Engelli
Görme Özürlü	Görme Engelli
Akıl Hastası	Zihinsel Engelli
Tekerlekli Sandalye Bağımlısı	Tekerlekli Sandalye Kullanan
Özürlü Tuvaleti - Park Yeri	Erişilebilir Tuvaleti - Park Yeri

Yukarıda belirtilen tanımlayıcı kelimelerin kullanılması başta medya olmak üzere her kesim tarafından tercih ve teşvik edilmelidir.[36] Engelli bireylerin mağdur, muhtaç ya da kahraman gibi temsil şekilleri onların yararına gibi gözükebilir, ancak bu tarz ifadeler de engelli bireylerin önünde bir engel oluşturmaktadır. Medyada özellikle haber söylemlerinde kullanılan dilin BM Engelli Hakları Sözleşmesine çok uygun olmadığı görülmektedir. Engelli bireyler ile ilgili haberler verilirken "Engel tanımadı, Engeline rağmen başardı" gibi ifadelerin sıkça kullanılması aslında engelin vermiş olduğu tüm sorumluluğu bireyin kendisine yüklemekte ve topluma olan baskıyı da arttırmaktadır. Çünkü engelli birey engeline rağmen bunu başardıysa engeli olmayan insanlar her zaman daha iyisini başarmak zorundadır.

Aynı şekilde mağdur ya da muhtaç gibi ifadelerin kullanılması da engelliliği tamamıyla olumsuz bir durum olarak göstermekte ve engelli bireylerin bu durum karşısında kendini güçsüz hissetmesine neden olmaktadır. Medyanın engelli bireylerin temsilinde toplumsal yaşama katılmaları noktasındaki engelleri haberleştirerek sunması engelli bireylere ilişkin ayrımcılığın ve eşitsizliğin görünür kılınması adına önemlidir.

2.4 TELEVİZYON HABERLERİNDE ENGELLİLİĞİN İNŞASI VE TEMSİL SORUNU

Televizyon farklı sosyoekonomik ve kültürel çevrelerin yaşadığı çevreden ve dünyadan haberdar olmak adına kullandıkları en önemli kaynaklardan biridir. Yazılı basın veya diğer araçlar ile kıyaslandığı zaman televizyon, algıları biçimlendirme, değiştirme ya da bu algılara katkı sağlaması bakımından geleneksel medyadaki diğer araçlardan çok daha güçlü bir etkiye sahiptir. Söz konusu etkiyi oluşturmada televizyon programları arasından bir kıyaslamaya gidildiğinde televizyon haberlerinin de bu etkiyi oluşturmada önemli bir paya sahip olduğu görülmektedir Televizyon aracı, yayıncılık anlayışı gereği içeriklerini yeniden üretim süreci ile

[36] M. Egbatan, 2017, s. 7.

topluma sunduğu dezavantajlı kesimlere ilişkin belirgin bir şekilde benimsediği bazı ayrımcı yansıtmış biçimleri vardır. Bu ayrımcı yansıtış biçimlerine baktığımızda;

a) Yok, saymak ya da sınırlı bir şekilde yer vermek: Televizyon haberlerinin, toplumda var olan bazı kesimleri veya normal insanlara göre farklı özelliklere sahip olan bireyleri haber değeri açısından görmezden gelmesi veya çok sınırlı oranda yer vermesi olarak açıklanmaktadır. Geleneksel medya, toplumda çok hassas, kırılgan bir konumda yer alan grupları ya da bireyleri haber içeriklerinden çok sınırlı oranda ve mevcut ayrımcılığı sürdürecek şekilde ekranlara taşımaktadır.

b) Olumsuz yönleri ile yansıtmak: Toplum içerisindeki dezavantajlı gruplar medyada çok sınırlı sayıda temsil edilmelerinin yanı sıra yer aldığı haberlerde genel itibari ile olumsuz yönleri ile ya da olumsuz bir etki yaratacak şekilde yansıtılmaktadır.

c) Dezavantajlı grupları ayrıştırıcı ifadelerle anlatmak: Kitle iletişim araçlarında kullanılan dil ifade ve söylemler çok kısa sürede çok geniş kitlelere ulaşabilme imkânına sahiptir. Çok hızlı bir şekilde dolaşıma sokularak tüketildiği için bu kanallar aracılığı ile aktarılan içeriklerde çok geniş kitlelere çok kısa sürede yayıla bilecektir medyada yansıyan ayrımcılık genel olarak temsil yokluğu eksik temsil ya da kalıplaşmış stereotipler şeklinde kendini göstermektedir

Stuart Hall, kitle iletişim araçlarındaki haber içeriklerinin oluşturulma sürecinde iki tür tanımlayıcıdan bahsetmektedir. Bunlar haber içeriklerini açıklayan, değerlendiren ve tanımlayanların olduğu birincil tanımlayıcılardır. Birincil tanımlayıcılar sorunları belirleyerek sorunlara ilişkin tartışmaların son şekline ilişkin önceden belirli bir bakış açısı sunmaktadır. İkincil tanımlayıcılar ise birincil tanımlayıcılar tarafından oluşturulan ve sunulan tanımları toplumsal kesimin anlayacağı bir dille dönüştürerek yeniden üretenler olarak tanımlamaktadır.[37] Bu

[37] K. Aslan, 2004, s. 28-31.

doğrultuda birincil tanımlayıcılar medyada sürekli olarak sınırlı birey şekillerine vurgu yapan bir haber söylemi oluşturarak bireylerin zihinsel haritalarına nesnel gerçeklik algısını yerleştirilmektedir.

Kitle iletişim araçları ile aktarılan fikirler, değerler, kalıp yargı ve inançlar özellikle sıradan insanların bilincine yerleşmekte ve olayları o açıdan değerlendirmesine neden olmaktadır. Haber söylemlerinde toplumsal yapı açısından temel rahatsızlıklara yer verilmez. Bu rahatsızlıklara yer verilmesi halinde ise söz konusu adaletsizlikler, memnuniyetsizlikler, eşitsizlikler bireysel olarak düzeltilebilir algısıyla biçimlendirilerek verilmektedir. Bu olumsuzlukların toplumsal bir sorun olduğu ya da bu olumsuzlukların giderilmesi için sosyal ilişkilerinde yeniden düzenlenmesi gerektiğinden bahsedilmemektedir. Bunun aksine haber söylemlerinin kurulu düzen çerçevesinde oluşturulduğu ve sunulduğu ifade edilmektedir. Bu bağlamda haber söylemlerinde toplumda var olan bireylerin neyi seveceği, neyden korkacağı, kimleri örnek alacağı, kimleri küçük görerek dışlayacağı, hangi durumlarda nasıl davranacağı aktarılmaktadır.

Medya alanında izleyici unsurunu odak noktasına alan çalışmalar içerisinde alımlama araştırmaları önemli bir yere sahiptir. Alımlama araştırmalarında izleyici kitle aktif bir konuma yerleştirilmiştir.[38] Aktif konum gereği ise izleyiciler televizyon programlarını ihtiyaçları ve istekleri doğrultusunda izledikleri değerlendirilmektedir. İhtiyaç ve isteklere bağlı olarak izlenen programlar ise izler kitleye programları ya da televizyon iletilerini farklı şekillerde yorumlayabilme imkânı sunmaktadır. Ancak medya kendi varlığını sürdürebilmek adına sürekliliği olan bir içerik üretim mekanizması ile var olmak zorundadır. Bu doğrultuda üretilen içerikler medya kaynağından izler kitleye doğru sürekli bir akış içerisinde yönlendirilmektedir. Aslında insanın hem doğası gereği hem de karşılaştığı içeriklerle kurduğu ilişkide yerleştirildiği konum gereği özellikle günümüz dünyasında çok fazla maruz kaldığı enformasyon bombardımanı nedeniyle her haberi yayıncı kuruluşun söyleminin dışına çıkararak kendi akıl süzgecinden geçirerek alımlama isteğini denemeye çalışsa

[38] Ş. Yavuz, 2005, s. 106.

da bu deneme çalışmalarının çok uzun süreli olmadığı görülmüştür.[39] Bireylerin günlük yaşantılarının getirmiş olduğu çok fazla sorumluluk kendi akli melekelerini kullanmak istemesine rağmen bir süre sonra medya araçlarından akan günlük enformasyon bombardımanına teslim olmak zorunda kalmaktadırlar. Tüketilen içerikler sonucunda izleyicilerde uzun dönemli olabildiği gibi kısa dönemli etkiler de ortaya çıkabilmektedir. Bireyler izledikleri programlar neticesinde daha önce izlemiş olduğu programlar ve bunlardan edindiği deneyimler ile mevcut bir dünya görüşü oluşturmaktadır. Bu dünya görüşü, bireyin zihinsel yapısında her yeni program, ileti vb. etkenler ile değişebilmekte ya da gelişebilmektedir. Kısacası bireyin alımlama yaklaşımı her yeni deneyim ile birlikte eskiyi yeniden biçimlendirmektedir. Ayrıca farklı ülkelerde yaşamalarına rağmen her birey bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde kendi ülkesi, kendi toplumu hakkındaki birçok bilgiyi haberler sayesinde edilmektedir. Edindiği bu bilgiler ile birlikte kendi bakış açısını oluşturmakta; Ancak bu bakış açısı edindiği bilgilerle sınırlı kalmaktadır. Bireyler toplumsal yaşamındaki değerlendirmelerinde, yorumlarında, tartışmalarda kaynak olarak bu bilgilerini kullanmaktadır.

Haber söylemlerinde bireylerin gündelik hayatlarında karşılaştıkları sorunlar, davranışlar, fikir ve kanaatler, ön kabuller pekiştirilerek sunulmakla birlikte, bireylere toplumsal ilişkilerinde karşılaştıkları sorunlara, davranış ilişkilerine dair ne hissetmesi, ne düşünmesi ya da nasıl davranması gerektiğini de anlatmaktadır.[40] Bununla birlikte yaşadığımız dönemi de dikkate aldığımızda teknolojideki gelişmelere paralel olarak insanlar günlük hayatlarında haber aldığı ya da günlük olaylara ulaşabildiği araç ve kanal sayısında önemli bir artış yaşanmıştır. Artan araç ve kanallar nedeniyle insanlar her yönden akan ve sürekli bir akış halinde olan haber ya da olay içeriği ile karşı karşıya kalmaktadır. Yaşanılan bu enformasyon bombardımanı içerisinde insanlar karşılaştığı bir haberi anlayıp değerlendiremeden binlerce haber ya da olay içeriği ile karşılaşmakta, bu nedenle her bir haber ya da olay üzerine uzun süre düşünmek için vakit bulamamaktadır.

[39] K. Aslan, 2004, s. 30.
[40] a.g.e., s. 33- 34.

Bilgi akışında ki bu hıza yetişemeyen bireyler ise bilinçaltına aşırı derecede gereksiz bilgi yüklemekte bu durum ise bireylerin akıl yürütme yetisinin körelmesine neden olmaktadır. Kitle iletişim araçlarında oluşturulan her haberde, haber içeriğini oluşturan konuya hangi açıdan bakıldığına dair ipuçları her zaman yer almaktadır. Söz konusu ipuçları haber içeriğinde, sunumunda doğrudan olabildiği gibi söylem içerisinde ya da haber metninde dolaylı olarak yer alabilmektedir. Herhangi bir haberde bakış açısı bir olaya ilişkin hangi açıdan bakıldığını yansıtmaktadır. Örneğin Herhangi bir nedenle işlenen bir kadın cinayeti haberinde benimsenen cinsiyetçi ve erkek egemen yaklaşım buna örnek olarak gösterilebilir. Haberdeki bu bakış açısı haberi yazan, oluşturan muhabirin ya da editörün söz konusu olayı kendi değer yargıları, kabul ve önyargılarını temel alarak habere yansıtması ile daha da belirginleşmektedir. Haberlerde engelli bireyler yüzeysel şekilde ele alınmaktadır. Haberlerde haber aktörlerine eşit oranda yer verilmemektedir. Haber aktörlerinden etkilenen sadece etkilendiği ya da maruz kaldığı eylem çerçevesinde habere dâhil edilmektedir. Haberler verilirken tek yanlı olarak verilmektedir. Tek Yanlılıktan ziyade, haberde etkileyen, etkilenen, duyan, gören, değerlendiren, taraflara da yer verilmesi gerekmektedir.

Haberlerde olayla ilgili uzman görüşüne de başvurmak gerekmektedir. Haberin kaynağı da oldukça önemlidir. Tek kaynaktan yayılan bilginin, gerçekliğin çok boyutlu olduğu gerçeğini örtebilme ihtimali vardır. Tek kaynaktan alınan bilgi yanlış bilgilenme ve çıkarımlara neden olabilmektedir. Haberlerde kullanılan ayrımcı ifadeler genel itibari ile din, cinsiyet, ulus, ırk, temelinde yapılanmaktadır. Özellikle ben vurgusunun fazlaca yer bulması ötekinin değersiz, kötü gibi algılanmasına neden olmakta ve ben ile öteki arasında yaratılan farklılığı pekiştirmektedir. İletişim çalışmalarında anlam olgusu, söylemin kendinden ve üretim sürecinde olabileceği gibi izleyici penceresinden oluşturulan anlam tasarımlarının da olabileceği ifade edilmiştir.

Alımlamalar ile oluşturulan anlam karmaşık ve sosyal ilişkilerle bağlantılı çok ilişkili bir yapıdır.[41] Bu nedenle anlam üretimi yalnızca göstergelerle değil onları kullanan bireyle, ona atıfta bulunan gerçek imgelerle, dilin yapısıyla, bireyin düşüncesiyle kurduğu ilişkilerle ayrılmaz bir bütünü oluşturmaktadır. Herhangi programın alımlanışı izleyici ve yaşam biçimi ile onun düşünceleri arasındaki bir ilişki sorunudur. Ayrıca bunlara ek olarak üretilen anlamın kodaçımı, yorumlanması ya da kavranması bilişsel bir sürecin bütününü ifade etmektedir.

Yapılan bir izleme sırasında etkisi altında kalınan bir sahnenin zihinsel temsili kişinin bilişsel hafızasında yaratılmaktadır. Söz konusu zihinsel temsiller, bireyin duygusal ve düşünsel değerlendirmelerinin yanı sıra bilişsel dünyasında sahne ile ilgili yorum ve değerlendirmelerini de ifade etmektedir. Bilişsel olarak oluşturulan alımlama çalışmalarında en dikkat çekici unsur izleyenin kendi alımlamalarını kendi zihinsel temsillerini kendi anlam dünyasında yaratabilmesidir. Burada izleyenlerin programı bilişsel olarak yapılandırmasının yanında çözümlemede kullanılan söylem de oldukça önemlidir. Bu nedenle ister haber programı olsun ister belgesel, dizi veya farklı bir türde program olsun önemli olan anlamı oluşturacak diğer unsurları da göz ardı etmeden sürece dâhil etmektir. Haber programları yapı olarak gerçek bilgi ile kurgulanan yaşanmış olaylardır. Haberler, içerisinde sunulacağı medyanın ideolojisine göre değişebilmektedir.

Özellikle politik, ekonomik grupların, toplumdaki belirli kesimlerin ya da medya sahibinin çıkarları doğrultusunda biçimlendirilerek yansıtılmaktadır. Bu nedenledir ki haberler geniş izleyici kitlesine ulaşabilmek adına seçilir ve biçimlendirilir. Bu yüzden medyanın çoğunluğu düşünen, azınlığı çok fazla umursamayan bir yapısı vardır. Bu yapı gereği izler kitlenin ilgisini sürekli olarak canlı tutmak adına gerçeği saf bir şekilde değil de, hayali ürünlerle kurgulayarak sunmaktadır.

[41] Ş. Yavuz, 2005, s. 108.

Medya yapımları arasında dikkat çeken ve en fazla ilgi duyulan programlar arasında haberler de yer almaktadır. Bu programlar sayesinde bireyler birçok bilgiye sahip olabilmektedir.[42] Ülkemiz genelinde bireyler haber programlarına ilgisiz gibi görünmesine rağmen günlük hayatta yakın çevresi ile kurduğu ilişkilerde izlediği haber başlıklarının önemli bir yeri vardır. Söz konusu haber metinleri toplumun günlük yaşamındaki gündem maddeleridir. Bireyler genel itibarı ile bu maddelerden haberdar olmak, çevrelerinde olup bitenleri anlamak ve sosyal yaşamdan soyutlanmış gibi hissetmemek adına sosyal ilişkilerinde konuşmak, tartışmak amacıyla haberleri takip etmektedir. Bu düşünceden hareketle engelli bireylerinde diğer programların yanı sıra haber programlarında da sürekli olarak kendine yer bulabilmesi gerekmektedir. Ancak yer aldığı süre içerisinde yapıcı bir dille ve topluma katılımı sağlayacak, izleyenlerin zihninde engelli bireylere yönelik olumlu düşünceler geliştirecek şekilde yansıtılmasının yanında söylem ve kullanılan dilin de bu amaca uygun şekilde kullanılması gerekmektedir. Bu nedenle çözümleme araştırmalarında ilk olarak uygun bir kodlama yapma gerekmektedir. Bu bağlamda çalışmamız için yapılacak haber çözümlemesinde belirlediğimiz kod televizyon dizilerinde ve haber programlarında engelli bireylere ilişkin söylemsel ifadeler, medya metinleri ve içerikleridir.

İkinci olarak izler kitlenin programı nasıl kavradığı ve zihinde belirecek düşünce yerine bu izlemelerin daha önceki izlenenler ve onların oluşturduğu geçmiş birikimler ile yeni olanı nasıl ilişkilendirdiği ve davranışlarına ne şekilde yansıttığını ortaya koymaktır. Haber dilinde ya da farklı programlarda medyaya konu olan engelli bireylerin sadece ve sadece sahip olduğu engeli ile değil, farklı boyutlarıyla da ele alınması gerekmektedir. Engelli bir bireyin bir otobüse binememesi, yolda giderken engelli rampasına park edilen araç yüzünden kaldırımdan inememesi, üst katta ki daireye binanın asansörü olmadığı için çıkamaması gibi benzer haberleri vermek engelli bireyleri daha görünür kılmayacaktır.

[42] Sedat Cereci, *İletişim Kurmak İnsan Olmaktır*, Metropol Yayınları, 2002, s. 48.

Çünkü evinde duran diğer engelli bireyler bu haberleri ve programları izledikçe kendi isteği ile evden çıkmak istemeyecektir. Aynı engellerle karşılaşacağım korkusuyla yüzleşmekten korkan ya da daha içe kapanık olan engelli bireyler kendisini toplumdan daha da soyutlayacaktır. Bu nedenle benzer olumsuz içerikli haberlerden ziyade engelli bireyin hayvan sevgisini, sokak hayvanlarına yapmış olduğu iyilikleri, katıldığı sosyal sorumluluk projelerini, devam ettiği okulunu, katıldığı sempozyumları, davetleri haberleştirerek sunmak engelli bireyler adına daha olumlu etki yaratacaktır. Ana akım medyada engelli bireylere yönelik kullanılan medya dilini bu doğrultuda değiştirmek ve engelli bireylerle ilgili olması gereken haber dilini oluşturmak adına engelli bireylerden oluşan bir grup Engelli Kadın Haber Ağı'nı kurmuştur. Bu alanda sesini duyurmak adına kurulan birçok benzeri oluşum vardır ve her birinin ortak amacı da engelli bireylerin türlü zorluklara rağmen elde ettikleri başarıların topluma yansıtılması aşamasında elde edilen başarının sahip olunan engelin önüne geçmesine engel olmaktır.

Engelli bireyler ile ilgili yapılan haberlerde asıl amaç sadece başarı hikâyeleri ya da başarının elde edilmesi aşamasında yaşanan zorluklar değildir, olmamalıdır da. Yapılan haber içeriğinde tekrara düşülse dahi asıl gösterilmesi, haberleştirilmesi gereken o zorlukların ne olduklarını ortaya çıkarmak ve engelli bireylerin neden bu zorluklarla mücadele etmek zorunda bırakıldığı sorunsalı üzerine odaklanılması gerektiğidir. Asıl önemli olan engelli bireyleri görmezden gelen, hesaba katmayan toplumun her alanındaki düzenlemelere bunun nedenini sormaktır.

Bu bağlamda söz konusu haberlerde ayrıştırıcı olmayan, ötekileştirmeyen tamamen hak odaklı bir habercilik anlayışının benimsenmesi gerekmektedir. Herhangi bir olay ya da durum karşısında olayın haberleştirilmesinde ilk başvurulacak husus hak haberciliği olmalıdır. Bir kişi ya da grup habere taşınacaksa bu süreçte kişi ya da grubun bir hak ihlaline maruz kalmasını beklemeden, hak ihlallerini görmezden gelmeden ya da haberi yaparken herhangi bir hak ihlaline sebebiyet vermeyen bir habercilik anlayışının benimsenmesi gerekmektedir.

Hak odaklı habercilik anlayışı, her bir haberde ki haber aktörlerinin sahip olduğu haklar çerçevesinde şekillenmektedir. Yani haberin aktörü çocuk ise çocuk hakları, haberin aktörü kadın ise kadın hakları ya da haber aktörü engelli bir birey ise engelli hakları çerçevesinde olayın haberleştirilmesi gerekmektedir.[43] Bu anlayış çerçevesinde geleneksel medyadaki geleneksel habercilik anlayışı doğrultusunda kitle iletişim araçlarının neden olduğu engelli hak ihlallerine dikkat çekerek mevcut habercilik anlayışının engellilere yönelik engelli hak haberciliği anlayışına dönüştürülmesi için çalışmalar gerçekleştirme zorunluluğu vardır. Burada amaç engelliliğe dair çözüm odaklı bir habercilik anlayışının benimsenmesidir. Bu habercilik anlayışı ile engelli hakları konusunda toplumsal kesimi bilgilendirici ve engelli bireyleri güçlendirici sistematik bir yapı kurulacaktır.

Herhangi bir medya kuruluşu engelli birey temsiline yer vermeden önce bu alanla ilgili kavramlara, hassasiyetlerine, sahip olduğu haklarına hâkim ve saygılı olmak zorundadır. Sadece ticari kaygı odaklı yapılacak olumsuz temsiller ile hem hakları ihlal edilmiş hem de sahip oldukları toplumsal kimliği daha da zedelenmiş olur. Eğer herhangi bir konuda engelliler ile ilgili haber ya da program yapılacaksa o konu hakkında özellikle kendini yetiştirmiş, alanında uzman engelli bir bireyin olup olmadığının araştırmasının yapılması gerekmektedir. Eğer bir söz hakkı verilecekse ilk öncelik bu kişilere tanınmalıdır. Çünkü bu davranış onları daha da güçlü kılacaktır.

Engelli bireylerin medyada ki temsili belirle kalıplarla sınıflandırılarak genelde benzer modeller üzenine yoğunlaşması hem engelli bireylerin temsil profillerini daraltmakta hem de izler kitlenin engelli bireyler hakkında sahip olması gereken bilgiyi kısırlaştırmaktadır. Bu açıdan medya eliyle üretilen stereotipiler, kalıp yargılar izleyici kitlenin akıl yürütme ve yargılama yetilerin engellemektedir. Bu bağlamda medyada sunulan acınası karakter, süper kahraman, dışlanan, hor görülen birey çevresine ve topluma yük olan cinsel açıdan normal olmayan bireyler şeklindeki temsiller aslında çok yanlış ve olumsuz etki yaratacak temsillerdir. Benzer

[43] K. Aslan, 2004, s. 22.

temsil şekillerinin medyada yer bulması engelli bireylerin izleyici kitle tarafından yokmuş gibi algılanmasına neden olmaktadır. Söz konusu yanlış temsillerin toplumdaki yansımaları ise sokakta, okulda, iş hayatında, toplu taşıma araçlarında birçok örneği ile karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle medyanın toplum üzerindeki etkisini de düşündüğümüzde kitle iletişim araçlarının engelli bireylere yönelik konuları izler kitleye aktarırken olumsuz düşünce ve toplumsal algı üretmekten kaçınmalıdır. Çünkü medya genelinde kitle iletişim araçları sadece engelli bireyler için değil, çevresi, ailesi içinde çok etkili bakış açıları ve temsiller sunmaktadır.

Türkiye'deki hatta dünyadaki engelli gerçeği mevcut nüfus oranı içinde düşünüldüğünde oldukça önemli ve üzerinde durulması gereken bir konu olarak gözükmektedir. Ancak engelli bireylerin gündelik yaşam içerisinde sosyal hayatta, dışarıda, markette, pazarda, AVM'lerde kısacası kamusal alanlardaki varlığının azlığı nedeniyle toplumda yaşayan bireylerde oluşan engelli algısı da o yönde gelişmektedir. Çünkü medyada engelli bireyleri ya da engelliliği doğrudan veya dolaylı olarak konu alan programların sayısı oldukça az olduğu görülmektedir. Bu bağlamda insanların özellikle engelli bireyler hakkında ulaşabileceği en kolay ve en önemli bilgi kaynağının kitle iletişim araçları olduğu bilinen bir gerçektir. Bu nedenle engelli bireylere yer verdiği temsil sürelerini göz önünde bulundurduğumuzda toplumsal zihinlerde oluştuğunu tahmin ettiğimiz düşünce, yüksek ihtimalle ülkemizde engelli bireylerin sayısının toplam nüfus içerisindeki oranının çok az olduğu yönündedir.

2.5 TELEVİZYON DİZİLERİNDE ENGELLİL BİREYLERİN TEMSİL SORUNU

Kitle iletişim araçları arasında önemli bir yeri olan televizyonun en önemli alanını kuşkusuz dizi sektörü oluşturmaktadır. Günümüzde yerli diziler hem ulusal hem de uluslararası anlamda ciddi bir pazar payına sahip olmuş durumda. İzlenirlik açısından önemli bir izler kitleye sahip olan diziler özellikle karakterler aracılığıyla izler kitle ile arasında güçlü bir bağ kurmakta ve insanların duygularına gerçek

anlamda dokunabilmeyi başarabilmesi ile izleyicilerde adeta uyuşturucu etkisi yaratarak onları gündelik hayatın gerçekliğinden uzaklaştırmaktadır. Televizyon, toplumsal yapı içerisinde bir bütünlük oluşturma çabası içerisindedir. Bu doğrultuda kendi ideolojik penceresinden düşünce ve inançlarına bağlı kalarak bireylerin dış dünyayı şekillendirmesine aracılık etmektedir. Bunu da televizyonda yayınlanan diziler, haberler, spor programları, magazin, eğlence gibi her birinin farklı anlatım özelliklerine sahip olan programlar ile yapmaktadır. Bu programlar ile yayılan iletiler aslında üstü kapalı olarak ortak değer ve yargıları oluşturmaktadır.[44] Televizyonun anlatı yapısı kendi içerisinde oluşturmuş olduğu program türleri ve her program türünün kendine özgü anlatım tarzı ile toplumsal yapıda egemen imajları üreten ve planlayan bir yapıya sahiptir. Televizyon insanların gündelik hayatlarının bir yandan denetimini yaparken bir yandan da bireylerin yaşamlarını anlamlandırmada duygu ve düşüncelerin şekillendirilmesinde yol gösterici iletiler göndermektedir. Ayrıca televizyon bireylerin rahatlamak amacıyla işten arta kalan boş vakitlerini geçirdiği bir araç olmasının yanında bireylere düşünmelerini gerektirecek çok fazla içerik sunmaz, aksine üzerine düşünülmesi gereken içeriklerden bireyleri uzaklaştırmaktadır. Bu aracı diğer kitle iletişim araçlarından ayıran en önemli özelliği kendine ait özgün bir anlatı yapısının olmasıdır.

Göze ve kulağa aynı anda hitap etmesi, görsel ve hareketli yapısı ile toplumun her kesimi tarafından kolayca anlaşılabilen bir anlatım diline sahip olması televizyonun diğer kitle iletişim araçlarından birkaç adım öne çıkarmaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz gibi televizyon anlatı yapısında üretilen program türleri çok önemli bir yere sahiptir. Televizyon programlarının her biri daha üretim aşamasında iken kendisine bir hedef kitlesi belirlemektedir. Program türleri, belirli bir amaca uygun olarak hazırlanan, kapsam ve sınırlılıkları belirlenmiş, hedef kitlesinin televizyon izleme eğilimleri ile paralel olarak belirlenmiş zaman dilimlerinde yayınlanan, belirli anlatım diline sahip yapımlardır.[45]

[44] E. Mutlu, 2008, s. 18.
[45] Korkmaz Alemdar, İrfan Erdoğan, *Popüler Kültür ve İletişim*, Erk Yayıncılık, 2005, s. 41.

1990'lı yıllarla birlikte büyük bir ivme kazanan program türlerindeki çeşitliliğin artmasına paralel olarak bireyin seçim özgürlüğü de artarken medya alanında yayıncı kuruluşlar arasındaki rekabet ortamını da iyice hareketlendirmiştir. Her yayıncı kuruluş pastadan daha fazla pay alabilmek adına daha fazla içerik üretme ve yeni fikirler geliştirme çabası içine girmiştir. Ancak eleştirel anlamda bakıldığı zaman mevcut rekabet ortamına ayak uydurmak ve payını daha da arttırmak isteyen yayıncı kuruluşlar izleyicilerde dikkat çekmek, merak uyandırmak, daha fazla izlenebilmek adına izler kitleye gerçekliği farklı boyutlarıyla birlikte sunmakla birlikte, çok fazla benzer içerikli, birbirini taklit eden yapımların üretilmesine neden olmuştur. Radyo ve Televizyon Üst Kurulu İzleme ve Değerlendirme Dairesi Başkanlığı tarafından 2003 yılında oluşturulan "Yayınlarda Program Türleri Kod Tanım ve Sınıflandırmaları" çalışmasına göre yapılan sınıflandırmada; haber programları, güncel programlar, kültür programları, eğitim programları, gerçek yaşam programlar, drama, eğlence programları, çocuk programları, ticari iletişim, tanıtım ve diğer programlar olarak sınıflandırma yapılmıştır.[46] Yapılan bu sınıflandırmada çalışmamız ile alakalı olan haber, haber programları ve drama türü içerisinde dizi filmler birden çok bölüm halinde yayınlanan, tavır tutum deyiş yönünden birbirine bağlı olan, aynı konunun veya birbirini izleyen konular bütünlüğünün işlendiği drama program türüdür.

Televizyon dizileri özellikle özel yayıncılığa geçiş ile birlikte önemli bir dönüşüm yaşamıştır. Televizyon dizilerinde bilhassa özel yayın kuruluşlarının ticari kaygı giderek oluşturduğu dizilerde yakalanan başarı farklı yayıncı kuruluşları da benzer içerikli dizilerin yapım sürecine yönlendirebilmektedir.[47] Özellikle engellilik olgusuna yer veren dizilerin başarılı olması bu doğrultuda farklı yayıncı kuruluşlar tarafından üretilecek dizi içeriğini ve başarılı olan dizideki engelli bireyin yansıtılmış temsil şekli üretilecek farklı dizilerdeki engelli karakterin temsil şekline de etki ettiği düşünülmektedir. Televizyon bir temsil aracı olmasının yanında gerçekliğini parçalı ya da bütüncül temsilinden ziyade, gerçekliği üreterek inşa eder.

[46] Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, *Yayınlarda Program Türleri Kod Tanım ve Sınıflandırmaları,* 2014, s. 11-16.
[47] E. Mutlu, 2008, s. 154.

Burada üretilen gerçeklik değil, ideolojinin ön gördüğü gerçeklik yansımasıdır.[48] Söz konusu gerçekliğinde en etkili şekilde üretildiği alanlardan biri de televizyon dizileridir. Dizi ve serialler olarak ikiye ayrılan televizyon dramalar izleyici kitleye sürekliliği olan bir mesaj akışını sağlamada uygun bir anlatı yapısına sahiptir. Dizi ve serialler ile sağlanan bu süreklilik sayesinde üretilen içeriğin ve mesajını sürekliliği ile tekrar edilmesi kendine özgü bir anlatı formu oluşturmaktadır.

Televizyon dizileri program türleri arasında yapımı, üretimi, dağıtımı ve gösterimi, tüketim aşamalarında sürekli olarak merkezi bir konuma sahiptir. Televizyon dizilerinde olay örgüsünün aktarıldığı anlatı yapısı daha çok temsil edilen karakterler üzerinden gerçekleştirilmektedir. Çünkü dizilerdeki anlatı yapısının izleyicilere sunmuş olduğu en belirgin vaadi, izleyen kişinin olay örgüsü içerisinde kendi gündelik hayatına dair benzer yaşanmışlıklar bulabilecek olmasıdır. Dizilerin söz konusu özelliği sayesinde izler kitle olayların içerisindeki karakterlerle özdeşlik kurabilmesini kolaylaştırmasının yanında izleyicilerin karakterlerin dizi içerisindeki giyiminden, yeme içme alışkanlıklarına, kullandığı ürünlerden sergilemiş olduğu davranışlara kadar birçok özelliğini kabullenmekte ve kendi gündelik yaşantısı içerisinde bunlara yer vermeye çalışmaktadır.

Temsil kelime anlamı itibarı ile göstermek, tasvir etmek, betimlemek gibi anlamlara karşılık gelmektedir. Türk Dil Kurumu tanımına göre ise "birinin veya bir topluluğun adına davranma" olarak ifade edilmiştir. Bu tanımdan hareketle temsil aslında tasvir edilenin izleyici kitle tarafından ya da bu tasviri alımlayan bireyler tarafından anlamlandırılma sürecidir. Temsil, anlam ve dil öğesinin kültürel olan ile ilişki kurmasını sağlamaktadır.

Kavram olarak temsil bir şey hakkında anlamlı bir şey söylemek ya da dış dünyayı bireylere anlamlı şekilde tasvir etmek ve betimlemek için dilin kullanılması demektir. Temsil, anlamların üretildiği ve toplum üyeleri arasında dolaşıma

[48] a.g.e., s. 155.

sokulduğu süreçte önemli bir parça olmakla birlikte kullanılan dil, işaret ve görsellerin tamamını da içermektedir. Stuart Hall, temsil süreci için önemli olan ve bağlantının kurulmasını sağlayan dil öğesini üç farklı teoriye göre ele almaktadır. Bu öğelerden ilki nesneler, insanlar ve olaylar evreninde mevcut olan bir anlamı yansıtmaya yarayan yansıtıcı, İkinci öğe konuşmacının, yazarın ya da ressamın anlatmak istediği şeyi kastetmek kasıtlı, son öğe ise anlamı dil içinde ve dil yoluyla inşa eden inşacıdır.

Stuart Hall'e göre bir şeyi temsil etmek, bir bakıma o şeyi tanıtmak, betimlemek, resmetmek ya da hayal gücü yoluyla onu zihinlerde canlandırmaktır. Zihnimize o şeyle ilgili bir görünüm, bir suret yerleştirmektir. Temsil aslında bireylerin zihninde dil aracılığıyla kavramlara anlam üretme sürecidir. Zihnimizde yer alan engel ya da engellilik kavramına da birçok anlam üretmekte ve yüklemekteyiz; ancak engellilik kavramını biraz daha daraltırsak yani görme engelli veya işitme engelli vb. kavramlara indirgediğimizde zihnimizde yeni bir anlam oluşmaktadır.

Engellilik dediğimiz zaman insanların zihninde birden çok kavramın çağrıştırması neden olmaktadır; ancak bu kavramı görme engelli olarak değiştirirsek insanların zihninde yalnızca görme zorluğu yaşayan ya da hiç görmeyen engelli bireyler gelecektir. Bu bağlamda temsil açısından medya araçlarında işlenen olayların, kişilerin veya grupların medya içeriklerinde hem kendileri için yeterli derecede süre bulmaları hem de bu süre içerisinde kendi gerçeklik sınırlarına bağlı kalarak gösterilmeleri oldukça önemlidir.

Temsil kavramından hareketle çalışmamızın ana temasını ve sorunsalını oluşturan engelli bireylerin medyadaki temsili noktasında bugüne kadar yapılan birçok akademik çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların ortaya koydukları sonuçlar değerlendirildiğinde, ortaya çıkan genel sonucun engelli bireylerin yeterli oranda temsil edilmediği, yapılan temsillerde ise nitelikli, engelli haklarını koruyan, gözeten temsil şeklinden uzak bir biçimde gösterimine yer verildiği yönünde olduğu

görülmektedir. Medyada engelli bireylerin temsillerine ilişkin Medya Takip Merkezi'nin engelli bireylerin yer aldığı haberlerin incelemesini yaptığı araştırmada basının engelli bireylere olan ilgisinde bir artış yaşandığını ifade etmiştir. Ayrıca araştırmada engelli bireylere en çok yer veren kitle iletişim aracının da gazete ve dergiler olduğunu ortaya koymuştur. Yapılan çalışmada gazete, dergi, televizyon kanalları ve internet haber sitelerinin içerikleri taranmış ve tarama sonucunda engelli bireyleri konu alan 639 haber içeriğine rastlanmıştır. Bu haberlerin dağılımına baktığımızda 410'u gazete ve dergilerde, 123'ü televizyon kanallarında, 106'sı haber sitelerinde yayınlanmıştır.

Araştırma verilerine göre yazılı ve görsel haber sitelerinde yayınlanan engelli haberlerinde en yüksek oran %53 ile bedensel engellilere ait olurken en düşük oran %13 ile zihinsel engelli bireyler olduğu saptanmıştır.[49] Araştırma verilerine bakıldığında engelli bireylere yönelik temsil sürelerinin mevcut haber süreleri içerisindeki oranının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Özellikle günümüz bireylerinin iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle paralel olarak haber ya da gündem takibi açısından tercih ettiği araçlar düşünüldüğünde engelli bireylere en fazla yer ayıran gazete ve dergilerin iletişim çağı olarak adlandırılan bu dönemde toplumun büyük çoğunluğu tarafından tercih edilmediği görülmektedir. Bu doğrultuda bir değerlendirme yapacak olursak engelli bireylere yönelik olumsuz yargıları yıkmak adına verilen mücadelede amaç maksimum sayıda insana ve zihinlerine ulaşmaktır.

Ancak engelli bireylerin, toplumsal tercihin yüksek olduğu kitle iletişim araçlarında çok az derecede yer verilmesi toplumda engelli bireyler için oluşturulmak istenen farkındalığı sekteye uğratacaktır. Özellikle engelli bireylerin temsilinin yer aldığı sahnelerde daha çok güçsüz, kendi ihtiyaçlarını tek başına karşılayamadığı için birine bağımlı ya da engelinin yaratmış olduğu olumsuz durum nedeni ile onu tepki olarak göstermiş olduğu üstün çabaların kahramanmış gibi gösterildiği bir inşa sürecine girilmektedir.

[49] H. İ. Sarıkaya, 2011, s. 185.

Engelli bireylerin medya içeriklerindeki temsili geçmiş ve günümüz medyasında teknolojik gelişme ve ilerlemeleri rağmen halen daha benzer kalıp yargılar ve temsiller üzerinden devam etmektedir. Bu kalıp yargı ve temsillerin örneklerine Yeşilçam'ın engelli bireye yer verdiği birçok filmde rastlanmaktadır. Eski Türk filmleri örneklerin deki söz konusu temsillerde de engelli bireyler bugünün temsillerinde olduğu gibi seyircide acıma duygusu uyandıracak şekilde ezilen, hor görülen, dışlanan, alay edilen, ötekileştirilen bireyler olarak yansıtıldığı görülmektedir.

Engelliliğin geçmişten bugüne temsil ve tasvir şeklinde değişimin olmadığını eski Türk filmlerinden bazı örnekler vererek açıklamak gerekirse konuyla ilgili birçok yapımın olduğunu kanıtlamak mümkündür. Ancak engellilik temsilinin yer aldığı şahsen izlediğim ve şuan farklı bir açıdan değerlendirdiğim birkaç yapımda bahsettiğimiz temsil şekline fazlaca yer verilen sahnelere rastlandığını görmek mümkündür. Bu yapımlardan ilki Fatma GİRİK ve Kadir İNANIR'IN başrollerini paylaştığı "KAMBUR" adlı yapımdır. Yapımda kambur karakteri kasabadaki yetişkin bireylerin yanı sıra küçük yaştaki çocukların dahi alay ettiği, taşladığı, dışlanan fakir bir kadını canlandırmaktadır. Kasaba halkının kambur karakterine yönelttikleri uğursuz, pis kambur kelimelerinin dahi engelli bireyin toplumda istenmeyen, hor görülen bir birey olarak gösterildiğinin kanıtı olabilecek bir örnektir.[50]

Bir diğer yapım ise Hülya Koçyiğit'in başrolde olduğu "KINALI YAPINCAK" adlı filmdir. Bu filmde ise yaşadığı bir travma sonucu hem konuşma hem de duyma yetisini kaybeden karakterin sığıntı olarak yerleştirildiği teyzesinin evinde sürekli olarak hakarete uğrayan, ev halkı tarafından kötü muameleye maruz bırakılan, tecavüze uğrayan acınası bir birey olarak izleyiciye aktarılmaktadır. Bu ve benzeri yapımlara eski Türk filmlerinde çok fazla rastlanılmaktadır.

[50] Mihalis Kuyucu, "Engelli Çocuk ve Medya - Engelli Çocukların Medyadaki Temsili,"*Sosyal Bilimler Alanında Araştırma Makaleleri-4*, Gece Akademi, 2019, s. 66.

Ancak her birinin ortak noktasını engelli bireyleri acınası, istenmeyen, hor görülen, dışlanan bir birey olarak aktarılması oluşturmaktadır. Bu yaklaşım biçimi günümüz engelli birey temsillerinde de en fazla tercih edilen temsil şekli olarak karşımıza çıkmaktadır. Kitle iletişim araçlarının karakter tasvir ve betimlemeleri klişeleşmiş kalıplarda varlığını sürdürmektedir. Medyadaki gerçekçi olmayan temsiller toplumsal zihinlerde hâkim imaj haline gelmektedir. Televizyon ekranlarında izlenilen herhangi bir programda engelli bireyler ile ilgili olan bir sahne ve o sahnede engelli bireye davranış şekli aslında o programı izleyen engelli olmayan bireylerin günlük yaşamında engelli bir birey ile karşılaştığı zaman göstereceği davranış yaklaşımını da etkilemekte hatta belirlemektedir.

2.6 SAĞIRLARIN, İŞİTME VE GÖRME ENGELLİ BİREYLERİN YAYIN HİZMETLERİNE ERİŞİMİNE İLİŞKİN USUL VE ESASLAR

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yargı yetkisi altında bulunan ulusal, karasal televizyon yayın lisansına sahip ya da geçici yayın hakkına sahip ulusal, karasal, özel medya hizmet sağlayıcı kuruluşların uyması gereken yayın hizmeti usul ve esasları, Radyo ve Televizyon Üst Kurulunun 03.03.2011 tarihinde Resmî Gazete'de yayınlanan 6112 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun hükümlerine göre belirlenmiştir. Buna ek olarak toplumdaki her bireyin yayın hizmetlerine eşit şekilde erişebilmesi adına 11.10.2019 tarihinde Resmî Gazete'de yayınlanan Sağırların, İşitme ve Görme Engelli Bireylerin Yayın Hizmetlerine Erişimine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik hükümleri ile engelli bireylerin de toplumdaki her birey gibi yayın hizmetlerine erişebilmeleri için gerekli düzenlemeler yapılarak karara bağlanmıştır.

Bu yönetmeliğin hazırlanmasındaki ana amaç engelli bireylerin de engelli olmayan bireyler gibi kolaylıkla yayın hizmetlerine erişebilmelerini sağlamaktır. Ancak ana amacının yanına ek olarak engelli bireylerin medyadaki tasvir ve temsillerinin tamamıyla yayıncı kuruluşların eline bırakılamayacak kadar önemli ve

ülkemiz açısından geç kalınmış bir konu olması da yönetmeliğin hazırlanmasını zaruri kılmıştır. Çünkü her yayıncı kuruluştan bu ve benzeri konularda aynı hassasiyeti, özeni göstermesi beklenemez. Bu nedenle engellilik adına hem yayıncı kuruluşlarda hem de izler kitlede ortak hassasiyet oluşturması bakımından oldukça önemli bir çalışmadır. Söz konusu yönetmelikte engelli dostu programlar, haberler, kamu spotları, koruyucu sembol ve işaret dilinin yayın ölçülerine dair tespitler yapılmıştır.

Yapılan tespit ve değerlendirmeler neticesinde Sağırların, İşitme ve Görme Engelli Bireylerin Yayın Hizmetlerine Erişimine İlişkin Usul ve Esaslar [51]Hakkında Yönetmelik'in 5. Maddesinin 1.fırkasında belirtilen engelli dostu programların yayın süresi medya hizmet sağlayıcının aylık yayın süresi toplamının;

a) En az yüzde onuna altı ay içinde,
b) En az yüzde beşi ayrıntılı alt yazı, en az yüzde beşi işaret dili, en az yüzde beşi sesli betimleme çeviri türlerinde olmak üzere yüzde yirmi beşine iki yıl içinde,
c) En az yüzde onu ayrıntılı alt yazı, en az yüzde onu işaret dili, en az yüzde onu sesli betimleme çeviri türlerinde olmak üzere yüzde kırkına beş yıl içinde ulaşmak zorundadır.

Yönetmelik çerçevesinde belirlenen temsil süreleri ve şekilleriyle birlikte yayıncı kuruluşların engelli bireylerin hem medya içeriklerine daha kolay erişebilmesi hem de bu konuda düzenli bir yayın politikasının izlenerek toplumsal kesime de engelli bireyler daha gerçekçi ve hak temelli bir sunumla göstermesi açısından oldukça faydalı olacaktır. Burada aslında önemli olan engelli bireylerin sürekli olarak ekranlarda yer alması ve bu yer aldığı süre boyunca da sağlıklı, nitelikli bir temsil içerisine yerleştirilmesidir. Engellilik hakkındaki kalıp yargıları, olumsuz tutum, düşünce ve davranışları bireylerin zihninden çıkartmak istiyorsak engelli bireyleri sürekli olarak göz önünde tutmak zorundayız. Engelli bireylerin geri planda kalmasının istenen amaca ulaşmada engelli bireyleri görünür kılmada hiçbir olumlu etkisi olmayacaktır. Bu nedenle insanlara engelli bireylerin varlığını, haklarını, istek ve arzularını sürekli olarak hatırlatılması gerekmektedir.

[51] https://kms.kaysis.gov.tr/Home/Kurum/70203335 (21.03.2021).

Engelli bireyler ile ilgili yapılacak her haber, tekrarlanacak her program toplumsal kitlelerin engellilik algısına yön verecektir. Bu durum ticari bir ürünün reklamının televizyon ekranlarında sürekli olarak izler kitleye sunulması gibidir. Reklamın İnsanların zihninde yer edene kadar tekrarlanması ile birlikte AVM'de gezerken o markayı ya da ürünü gören kişi ilk tercihini o yönde kullandığı birçok araştırmada ortaya konulmuştur.

Aynı şekilde engellilik konusunda insanların zihnine olumlu tasvir ve temsillerle sürekli olarak işlenmesi engelli bireyleri daha da görünür kılma adına oldukça önemlidir. Yönetmeliğin 5. Maddesinin 5. Fırkasında belirtilen ana haber bültenleri hariç olmak üzere engelli dostu programların yayınlanacakları gün ve saat, ayrıntılı alt yazı, işaret dili ve sesli betimleme çeviri türlerinden hangisi ile yayınlanacağı yayın tarihinden en az bir gün önce kamuoyuna duyurulması gereklidir. Aynı şekilde yönetmeliğin 5. Maddesinin 6. Fırkasında belirtilen engelli dostu program olarak yayınlanan dizi filmlerin devam eden bölümlerinde engelli dostu program olarak yayınlanması zorunludur. Çünkü engelli bireylerin medya içeriklini takibi, engelli olmayan bireylerin erişimi kadar kolay olmadığı için hangi dizinin, filmin, programın kendi engeline uygun olduğunu bilmesi engelli bireylerin istediği programı takip edebilmesi açısından daha da kolay olacaktır. Bu bakımdan engelli bireylere uygun dizi, film ve programların yayınlanmadan önce hangi engel grubunun takibine uygun olduğu bilgilerinin verilmesi ve bu konuda sürekliliğin sağlanması engelli bireylerin medya içeriklerine sorun yaşamadan ulaşmasını sağlayacaktır.

Sosyal hukuk devleti, yapısı gereği bünyesindeki bireylerin sağlıklı, huzurlu ve güvenli bir şekilde yaşamlarını sürdürebilmeleri, insanların temel hak ve hürriyetlerini kısıtlamadan siyasi, ekonomik, sosyal açılardan maddi manevi gelişimini sağlayacak şartları oluşturmakla yükümlüdür. Ayrıca güçsüzleri güçlüler karşısında koruyacak eşitlikçi, adaletli ve dengeli bir toplumsal yapı inşa etmesi en temel görevlerindendir. Bu bağlamda hem dünya genelinde hem de ülkemiz özelinde engelli bireylere yönelik farklı alanları kapsayan birçok kanun oluşturulmuştur. Bu

kanun ve düzenlemelere örnek olarak 2005 yılında kabul edilen Engelliler Hakkında Kanun, aynı şekilde 2008 yılında yürürlüğe giren Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi içerdiği maddeler itibarı ile engelli bireylerin toplumun her alanında haklarını savunan en kapsamlı çalışma olarak kabul edilmektedir.[52]

Bahse konu sözleşme toplumun her alanında olduğu gibi medya alanında da engelli bireylerin bilgiye, iletişim teknolojilerine ve bu araçlara erişiminin sağlanması adına önemli gelişmelerin yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Gelişmiş ülkelerde özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde engelli bireylerin medya içeriklerine erişebilmesi için Facebook üzerinden görme engelli bireyler için sesli fotoğraf servisini oluşturmuştur. Yine Twitter'da görme engelli bireyler için fotoğraf anlatma servisini hizmete sunmuştur.

Benzer bir uygulama İngiltere'de "Ownfone" isimli firmanın engelli bireyler için Braille alfabeli cep telefonu üretmesi engelli bireylerin bilgiye ulaşması adına yapılan bazı çalışmalara örnek gösterilebilir. Engellilik konusu ile ilgili ulusal ve uluslararası sözleşmelerin yanı sıra engelli bireylerin hem sahip olduğu hakları savunan hem de toplumsal katılımlarının arttırılması adına çalışmalar yapan birçok Bakanlık, Belediyeler, Sivil Toplum Kuruluşları ve medya kuruluşları bulunmaktadır. [53]Bu doğrultuda Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı'nın 2014 yılında hayata geçirdiği "Üçüncü Göz Bilişim Projesi" ile görme engelli bireylerin Braille alfabeli telefon tuşları aracılığıyla bilgiye ulaşmaları amaçlanmıştır.

Benzer şekilde 2017 yılında Posta ve Telgraf Teşkilatı'nın "Engel Yok Projesi" bağlamında kendi kurum internet sitesinin engelli bireylerin de kolaylıkla kullanabilmesi için gerektiği şekilde düzenlemeler yapmıştır. Engelli bireylerin yazılı ve basılı kaynaklara sorunsuz şekilde erişebilmeleri adına 1946 yılında kurulan Milli

[52] Simge Yılmaz, İrfan Paçacı, "Türkiye'de Sosyal Devlet İlkesi ve Engellilere Yönelik Yayıncılık", *TİHEK Akademi Dergisi*, 2019, Sayı 43, s. 49-53.
[53] Türkiye Cumhuriyeti Ulaştırma ve Alt Yapı Bakanlığı, *Erişilebilir Ulaşım ve İletişim*, 2019, s. 10.

Kütüphane'nin Görme Engelliler Merkezi tarafından geliştirilen "Konuşan Kitaplık Projesi" ile engelli bireyler için Braille alfabesi ile basılan eserleri kullanıma sunmuştur. Bunun yanında Altı Nokta Körler Hizmet Vakfı tarafından hayata geçirilen "Sesli Kitap – Sesli Kütüphane projesi" ile engelli bireylere kabartma harflerden oluşan şiir, roman, hikâye gibi çeşitli kitapların seslendirilmesini yaparak engelli bireylerin kullanımına sunmuştur. Ayrıca Türk Telekom ve Boğaziçi Üniversitesi ortaklığıyla "Telefon Kütüphanesi Projesi" hayata geçirilmiş ve bunun için mobil bir uygulama oluşturulmuştur. Bireyler bu uygulamayı gönüllü olarak indirip görme engelliler için bir kitap seslendirerek engelliler için engellerin aşılmasına katkıda bulanabilmektedirler.[54] Engelli bireyler için bir diğer önemli proje de Ankara Kalkınma Ajansı ve Ankara Eğitim ve Araştırma Hastanesi ortaklığı, Altı Nokta Körler Hizmet Vakfı'nın gönüllü iş birliğiyle "Erişilebilir Engelsiz Gören Hastane Projesi" hayata geçirilmiştir. Bu proje sayesinde hem hastanedeki engelli görevlilerin hem de hastaneye gelen engelli hastaların tüm birimlere kolaylıkla erişebilmelerini sağlamak için iç ve dış mekân yönlendirmeleri, kabartma krokileri, kabartma yön tabelaları, bilgilendirme panoları, hastane yüzeylerine hissedilir takip yüzeyleri gibi ulaşım ve erişimi engelli bireyler adına daha da uygun hale getirmek için birçok uygulama hayata geçirilmiştir.

İçerik analizi araştırmaya konu olan ve araştırma açısından önem arz eden anlam içerikleri üzerine yoğunlaşan bir tarama yöntemidir. Bu yöntemde ortaya konulan kuramsal çerçeveye bağlı önemli anlamların yapılandırılışı ve sınıflandırılışı oldukça önemlidir. İçerik analizi iletişimi konu endir ve dille inşa edilen bütün metinleri kapsamaktadır.[55] Bu bağlamda içerik analizi mevcut olan iletişim boyutlarını analiz etmek ve bu analizler neticesinde mevcut olmayan gerçeğin birçok boyutuna yönelik çıkarımlar yapmak amacıyla sözlü ve yazılı metinleri analiz eden yöntemdir. Bu yöntem yazılı hale getirilebilme olanağına sahip her metni analiz etmeye uygundur. Bu yöntemin amacı yazılı ya da kitle iletişim araçları yoluyla kamusal alana yönelik olarak üretilen ve dağıtılan metinleri çözümlemektedir.

[54] http://www.altinoktavakif.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=52&Itemid=202 (21.03.2021).
[55] Orhan Gökçe, *İçerik Analizi, Kuramsal ve Pratik Bilgiler*, Siyasal Kitabevi, 2006.

Çözümleme yaparken metin içerisinde yer alan tüm öğeleri incelemeden sadece araştırma açısından önemli olduğuna inanılan bölümleri incelemek kolaylığını sağlamaktadır. Yani söz konusu metnin her yönüyle tüm boyutlarıyla ilgilenmekte ve araştırma açısından önemli olan boyutları ele almaktadır. Bu yöntem metin içeriklerinde satır aralarında ya da söylemlerinde gizlenen anlamları ortaya koyarak araştırma konusu ile bağlantılı olarak sistematik veriler elde ederek bu veriler ışığında yinelenebilir çıkarımlar yapmayı hedeflemektedir.

2.7 ENGELLİ BİREYLERE YÖNELİK İLETİŞİMSİZLİK

İletişim olgusu, toplumsal olanı üretmenin ve bir arada yaşamanın temel koşulunu oluşturmaktadır. Bu süreç aynı zamanda bir anlam üretim faaliyetidir. Bu nedenle bireyler toplumsal olanı ve iletişim olgusunu doğru bir şekilde ve tarihsel süreçle birlikte ele almak zorundadır.[56] Söz konusu ilişki içerisinde üretilen anlamların toplumsal bir değer kazanabilmesi, bireylerin duygu ve düşüncelerini şekillendirip yapı içerisindeki diğer bireyler ile kurulan ilişki sayesinde ve kendi kültürünü oluşturabilmesiyle olanaklı hale gelmektedir. İletişim, kişi ya da grupların içinde yer aldıkları sosyal yapı ve bu yapı içerisindeki kişi ve gruplar ile uyumunu, etkileşimini sağlayan önemli bir süreçtir.[57]

Neil Postman'ın bu sürece ilişkin değerlendirmesinde, toplumların gündelik hayatlarında kullandıkları iletişim biçimlerinin kültürü belirlediğini söyleyerek, tarihi süreç içerisinde sözden yazıya, basımdan göstergeye geçiş süreçlerinin sadece teknik açıdan bir ilerleme olarak düşünülemeyeceğini, her yeniliğin farklı yaşam biçimlerini ve ilişkilerini beraberinde getirdiğini ifade etmiştir.[58] Bireylerin yaşadığı çevreyi tanıması, olayları anlayabilmesi için bu sürece ihtiyaç vardır.

---

[56] Levent Yaylagül, *Kitle İletişim Kuramları-Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar*, Dipnot Yayınları, 2013, s. 14.
[57] Nurdoğan Rigel, *Kadife Karanlık-21. Yüzyıl İletişim Çağını Aydınlatan Kuramcılar*, Su Yayınevi, 2005, s. 269.
[58] a.g.e., s. 275.

Söz konusu süreçte ise bireyler arasında bilgi, duygu, düşünce alışverişini sağlayan bazı önemli unsurlar vardır. Bunlar kaliteli iletişim için olmazsa olmaz unsurlardır. Etkili ve kaliteli iletişim, kaynak, mesaj, alıcı unsurlarının çevresinde gerçekleşmektedir. Bu doğrultuda hem çalışmamızın önemli bir parçasını oluşturan medyanın hem de toplumsal kesimin, etkili iletişimin sağlanması adına önündeki engellerin ortadan kaldırılması için gerekli olan hassasiyeti göstermesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda ise öncelikli olarak engelli olmayan bireylerin kendi aralarında etkili ve kaliteli iletişimi sağlamak için gerekli adımları atması gerekmektedir. Çünkü engelli olmayan bir birey ile dahi nitelikli bir iletişim kuramayan bireylerden engelli olan bireyler ile kaliteli bir iletişim kurmasını beklemek mantıklı bir beklenti olmayacaktır. Engeli olan bireyler ile kurulacak iletişimde, engeli olmayan bireyler ile kurulacak iletişime göre dikkat edilmesi gereken daha fazla detay vardır.

Engelli bireyler ile kurulacak iletişimde bu detaylara dikkat etmek oldukça önemlidir. Bunun nedeni ise bireyin hem var olan engeli nedeniyle engelli olmayan bireylere göre daha içe kapanık bir yapıda olması hem de psikolojik açıdan daha kırılgan bir konumda yer alması bakımından engelli bireye karşı dikkat edilmeden kullanılacak bir kelime dahi engelli bireyi bulunduğu durumdan daha da olumsuz bir duruma sokabilme olasılığının varlığıdır. Bahsettiğimiz söz konusu durumlarla ilgili bütüncül bir yaklaşım geliştirebilmek için sorunların kaynağına ulaşabilmek çözüm üretebilmek adına önemlidir.

Bu açıdan toplumsal yapı içerisinde farklı alanlarda çözüm bekleyen birçok sorun bulunmaktadır. Öncelikli olarak bir soruna yönelik çözüm üretebilmek için söz konusu olay ya da durum hakkında bilgi sahibi olmak ve olayı detayları ile birlikte anlayıp kavramak gereklidir. Bu bakımdan hem ülkemizde hem de dünyada önemli bir sorun olan engellilik konusuna etkili çözüm yolları üretmek için ilişkili olduğu tüm alanlarla ilgili bilgi sahibi olmak gereklidir. Sorunu anlamanın yanında engelli bireyler ile kurulacak iletişimin niteliği de engellilik konusunda atılacak adımlar için önemli bir unsurdur. Aslında engellilik ile birlikte birçok sorunun temelinde

iletişimde yaşanan eksiklik ve aksaklıklar önemli bir yere sahiptir. Engelli bireyler de, engelli olmayan insanlar gibi saygı, sevgi, her alanda eşit muamele, hayatını bağımsız bir şekilde sürdürebilme, toplumsal hayatta kabul görme gibi haklara sahip olmalıdır. Engelli olmayan bireylerin ise temel sorumluluğu, engelli bireylerin söz konusu haklardan yararlanabilmeleri adına gerekli fırsat ve imkânları oluşturmaktır.[59] Bu bağlamda engelli bireylerin işgücüne katılımını teşvik edici uygulamalar, kaliteli ve eşit bir eğitim alabilmeleri için yapılacak düzenlemeler, Sağlık hizmetleri ve erişim noktasında yapılacak iyileştirmeler, insanların paylaştığı tüm sosyal ve kamusal alanlara erişim ve bu alanların kullanımında gerçekleştirilecek uygulamalar ile engelli bireylerin hayat standartlarını yükseltme ve yaşamlarını kendi başına ve istekleri doğrultusunda idame ettirebilmelerine imkân tanımak engellerin aşılması adına önem arz etmektedir. İçinde bulunduğumuz çevrede engelli bireyler ile engelli olmayan bireyler arasındaki en temel sorun iletişim sorunudur. Engelli bireylerin çevresindeki insanlara ya da topluma karşı kendisini ifade edememesinin en önemli nedenlerinden biri karşısındaki insanların engelli birey ile iletişim kurmaması, iletişim kurmaktan kaçınması ya da engelli birey ile nasıl iletişim kuracağını bilemediği için tamamen görmezden gelmesidir.

Bireylerin topluma ve çevreye uyumunu kolaylaştırmada engelli bireylere yönelik olumlu değer yargıları oluşturarak, gündelik yaşantılarını kolaylaştırması adına benimsenen tutum ve yansıması olan davranışların önemli bir etkisi vardır. Bireydeki konuya ilişkin farkındalık, tutum ve davranışlar arasındaki ilişkiyi kuvvetlendirmektedir. Birey bir davranışta bulunacağı zaman söz konusu konu ile ilgili tutumlar odak noktasına alınmakta ve bu tutumların bireyin davranışına öncülük etmesine izin verilmektedir. [60]Engelli olmayan bireylerde olduğu gibi engelli bireylerde kendisi ile etkili bir iletişim kurulmasını beklemektedir. Bu durum engelli bireyler için zaruri bir ihtiyaç haline gelmiştir. Engelli bireylerin toplumsal hayatta karşılaştığı sorunlar aslında bu bireyler ile kurulacak iletişimden ayrı düşünülmemelidir.

[59] Mustafa Öztürk, *Türkiye'de Engelli Gerçeği*, Canda Özür Olmaz Derneği Yayınları, 2011, s. 9.
[60] Adem Öcal, *Dezavantajlı Gruplar ve Sosyal Bilgiler*, Pegem Akademi, s. 240.

Bu açıdan değerlendirildiğinde toplum içerisinde engelli bireyler ile kurulacak iletişimde birçok kişinin çok da bilinçli olmadığını söylemek yanlış olmaz; çünkü engelli bireye karşı acıma, dışlama, yok sayma anlayışının temelini iletişim eksikliği oluşturmaktadır. Bu kavramlar, engelli olmayan bireylerin, engelli bireyler ile arasındaki iletişimsizliğe dair oluşan kavramlardır. Aslında engelli bir birey ile kurulacak iletişimde kendisine acımamalarını, aciz görmemelerini, dışlamamaları gerektiğini engelli birey ile kurulacak iletişim sonucunda bireyin kendisi daha iyi anlayacaktır. [61]Ayrıca engelli bireyleri ilgilendiren bir konuda engelli bireyler için yapmak yerine engelli bireylerle birlikte yapmak anlayışının toplumun her katmanına kazandırılması gerekmektedir. Engelli bireyler ile kurulacak olan bir ortaklık süreci ve çalışmaları birlikte yürütme anlayışının benimsenmesi bireylerin güçlendirilmesinin yanında kendine yönelik sosyal kimlik inşası, müzakere, empati, öz yönetim, kendine güven gibi bireysel becerilerinin de gelişmesine katkı sağlayacaktır.

Engelli bireyler ile kurulacak nitelikli iletişimde kullanılacak dilin önemini vurgulamıştık. Bu bağlamda kullanılacak kelimelerin seçimi de oldukça önemlidir. Özellikle acıma, küçümseme, ayrımcı, ifadeleri çağrıştıracak kelimeler kullanılmamalıdır. Örneğin "ama, rağmen kelimeleri" bireyin kendisinden beklenmeyen bir davranış gerçekleştirdiği, başaracağına inanmama gibi olumsuz algılar oluşturabilecektir. Ayrıca yazık, tüh tüh, vah vah, çok zor daha kötüsü olabilirdi gibi kelimeler de engelli bireyin acınası, aciz, yardıma muhtaç bir birey olarak algılanmasına neden olabilmektedir. Bunun yanında engelli bireyler ile kurulacak iletişimde, engelli olmayan bireylerin iletişimin temel süreçleri ne ise bu süreçleri aynı şekilde uygulaması daha etkili bir iletişimin kurulmasında etkili olacaktır. Yani engelli olmayan bireyler karşısında engelli bir birey olduğunun bilincinde olarak; ancak karşısında engelli olmayan bir birey varmış gibi güler yüzlü, etkili konuşma ve etkili dinleme, söz kesmeme gibi öğelere dikkat etmek zorundadır.

[61] a.g.e., s. 242.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİZİ VE HABER PROGRAMLARINDA ENGELLİ BİREYLERİN TEMSİLİ

Günümüzde, toplumlar ve bireyler arası etkileşimde en önemli araçlardan biri de televizyondur. Televizyon aracı bugün toplumların her kesimine ulaşmış ve birçok bireyi farklı yönleriyle etkileme özelliğine sahip olmuştur. Televizyon, ortaya çıktığı ilk günden itibaren insanların hayatına dâhil olmuş ve ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bu açıdan Neil Postman'ın artık "küçük bir çocuk bile televizyon izlemekten alıkonamaz. Hiçbir yoksulluk televizyondan vazgeçmeyi gerektirmez. İyi bir eğitim sistemi dahi televizyonun belirleyiciliğinden kurtulamaz ve en önemlisi de kamuoyunu ilgilendiren siyasi, ekonomik, din, eğitim, haber, bilim, spor gibi konular televizyonun ilgi alanının dışında kalamaz."[62] İfadeleri de televizyonun insan hayatındaki yerini göstermesi açısından önemlidir.

Kitle iletişim araçlarının her birinin kendine özgü özelliklerinin olması ve bu farklı özelliklerin, farklı duyusal uyarılar oluşturması nedeniyle bireyler üzerinde etki çeşitliliği yaratmaktadır. Geçmişten bugüne önemli bir kitle iletişim aracı haline gelen televizyon, toplumun yaş, cinsiyet, ırk, dil, din ayrımı yapmaksızın her kesime hitap etmesi ve ulaşması sayesinde tüm sınırları ortadan kaldırmaktadır. Toplumdaki yerini sağlamlaştıran televizyon insanların eğitim, haber, eğlence gibi ihtiyaçlarının yanında gündelik yaşantılarının şekillenmesinde rol oynayan önemli bir araç haline gelmiştir. Ayrıca toplumların kültürel yapılarının, davranış şekillerinin, alışkanlıklarının korunması ya da değiştirilmesinde önemli bir konuma sahiptir. Bu yolla küresel ölçekli medya kuruluşlarını yönetenlerin benimsemiş olduğu görüş ve düşünceleri kitlelere aktararak insanların görüş, düşünce ve inançlarını etkileyerek yönlendirebilmektedir.

[62] Neil Postman, Televizyon Öldüren Eğlence, Çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, 2004, s. 83.

Yapmış olduğu yayınlar ile birlikte insanları sınırsız bir tüketime, aşırılığa kaçan maddeciliğe ve amaçsız bir hayalciliğe özendirmektedir. Aslında televizyonu bu denli ayrıcalıklı kılan ve toplumlar için vazgeçilmez bir araç olmasını sağlayan temel etken sahip olduğu anlatı yapısı ve ürettiği dizi, haber, spor, eğlence gibi farklı ihtiyaçlara ve farklı kesimlere seslenen programları aynı anda izleyici kitleye sunabilme özelliğidir. Farklı formatlara ve farklı özelliklere sahip olmalarına rağmen her bir programın tek bir ortak yönü vardır. O da mesajın, duygu ve düşüncelerin izleyici kitleye görsel bir yolla aktarılmasıdır. Televizyon programlarının her biri belirli bir izleyici grubuna sahiptir. Ayrıca söz konusu içerikler belirli bir amaca göre hazırlanan, yayın saati belli olan, televizyon tekniklerine ve diline uygun olarak üretilen yapımlardır. Söz konusu yapımlar içerisinde özellikle son yıllarda diziler çok fazla ön plana çıkmıştır.

Televizyon dizileri 2000'li yıllar ile birlikte hızlı bir gelişme göstererek ulusal ve uluslararası anlamda büyük bir sektör ve pazar haline gelmiştir. Günümüzde tercih edilebilirlik noktasında ABD'den sonra Türk dizileri uluslararası pazarda ikinci sırada yer almaktadır. Özellikle 2000'li yıllardan sonra Türk dizileri hem içerik hem de format yönünden yaşanılan değişim sonrası daha da tercih edilen bir konuma yükselmiştir. Bu değişim aslında izler kitlenin de ilgisini çekmiş ve bir dönem izlenme açısından zirvede yer alan haber programlarını da geride bırakarak izler kitle tarafından en fazla tercih edilen programlar haline gelmiş ve güncel reyting ölçümlerinde en fazla izlenen programlar olduğu kanıtlanmıştır.

Televizyon dizileri, ana karakter ve onun etrafına yerleştirilen yan karakterlerin bulunduğu ve genellikle ana karakter üzerinden gerçekleşen olaylar örgüsünün anlatıldığı programlardır. Etkili bir şekilde oluşturulan olay örgüsü ve diziler içerisindeki karakterlerin sürekliliği ile izler kitle arasında kurulan duygusal bağ sayesinde karakter ile özdeşleşen ve olay örgüsüne daha derinden dâhil olabilen izleyici kitlesi oluşturulabilmektedir. Bu bağlamda çalışma açısından ele alınacak dizilerin yüksek izlenirlik oranlarını da dikkate aldığımızda izler kitle adına gündelik yaşamda örnek rol modeller oluşturmak için önemli bir alan oluşturulduğu

görülmektedir. Ayrıca karakterler ile kurulan özdeşlik sayesinde onlar üzerinden aktarılan görüş, inanç, değer ve tutumların izler kitle tarafından sorgulanmadan içselleştirilerek gündelik yaşamlarında uygulama alanı bulabilmesine olanak tanımaktadır. Ele aldığımız dizi yapımları içerisinde de özellikle Mucize Doktor adlı dizide başrol karakterini canlandıran engelli birey dizi içerisindeki yansıtılış şekli ile birlikte değerlendirildiğinde diziyi izleyen ve herhangi bir engele sahip olan bireyler tarafından örnek rol model olarak alınmakta hatta azınlık grupları için bir kanat önderi olarak görülebilmektedir.

Bu programlarda olay örgüsünün gündelik hayattan kesitler sunması izleyiciler ve izlenirlik açısından oldukça önemlidir. Çünkü dizi yapımlarını oluşturan bölümler genel olarak birbirinden bağımsız olmaktan ziyade birbirini besleyen ve tamamlayan parçalar olmaları ve güçlü duygulara yer vermeleri izler kitlenin tercihinde önemli rol oynamakla birlikte bu güçlü duygular söz konusu anlatı içerisinde temsili karakterler aracılığıyla verilmektedir. Ayrıca dizi yayınları için seçilen mekânlara baktığımızda giderek daralan ve gündelik hayatı içine alan sıradan mekânlar, ortamlar seçildiği görülmektedir. Bu açıdan bakıldığı zaman dizi içerisindeki olaylara ve mekânlara yabancı olmayan bireylerin günlük deneyimlerinde önemli bir yeri olan televizyonun üretmiş olduğu değer yargılarının taşıyıcısı olmaktan çıkarak izler kitleyi de doğrudan içine alan ve izlediği sahneye dâhil edebilen önemli bir anlatı aracına dönüşmektedir.

Bugün yayıncılık alanına baktığımızda medya endüstrisinin en fazla dikkat ve ilgi çeken alanını hiç şüphesiz dizi sektörü oluşturmaktadır. Bu sektörün oluşturmuş olduğu pastadan daha fazla pay alabilmek adına yayıncı kuruluşların sürekli bir yarış içinde olduğu ve buna bağlı olarak da izleyicilerin ilgisini çekebilecek sıra dışı yapımlara yöneldikleri görülmektedir. Ancak ilgili sektörün bir nevi lokomotifi haline gelen dizi yapımları ile birlikte arka plandaki reyting ve reklam kaygısının toplumsal olarak birçok açıdan etik kaygıların önüne geçtiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu düşünceyi RTÜK İletişim Merkezine gelen izleyici şikâyetleri de destekler nitelikte olduğu görülmektedir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde detaylı bir şekilde değindiğimiz dizi yapımlarının, çalışmanın son bölümünde ise örneklem olarak seçilen örnek dizilerin sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri içerisinden niteliksel içerik çözümleme yöntemini kullanarak bir betimleme tezi oluşturulmaya çalışılmıştır. Çalışmaya konu olan dizilerin seçiminde hem doğrudan engelli bir bireyin hayatına yer vermeleri hem de güncel olmaları ilgili dizi yapımlarının tercih edilmesindeki en önemli etkenler olmuştur.

Bu bağlamda 1 Nisan 2019 – 22 Haziran 2020 tarihleri arasında 2 sezon 39 bölüm halinde yayınlanan "Zalim İstanbul" adlı dizi yapımı ve 12 Eylül 2019 – 27 Mayıs 2021 tarihleri arasında 2 sezon 64 bölüm halinde yayınlanan "Mucize Doktor" adlı dizi yapımlarının ilk 20 bölümü izleme ve değerlendirmeye alınmıştır. Yapılan dizi incelemeleri özellikle engelli bireylerin sıklıkla karşılaşmış olduğu söylem ve davranış şekilleri çerçevesinde ele alınmış ve belirli kavramlar üzerine odaklanılmıştır. Bu kavramlar doğrultusunda elde edilen veriler aşağıda sunulmuştur.

Tablo3.1 Dizi Yapımları İçerisinde Ön Plana Çıkan Olumsuz Söylemlerin Genel Verileri

Ön plana çıkartılan kavramlar	**Zalim İstanbul**	**Mucize Doktor**
Önyargılı İfadeler	13	28
Dışlayıcı İfadeler	24	49
Acıma İfadeleri	30	7
Şiddet Eylemleri	22	11
Küçümseme, Aşağılama İfadeleri	44	28
Toplam	**133**	**123**

Söz konusu dizi yapımlarına ek olarak Kanal D, FOX ve Show TV logolu yayıncı kuruluşların, ele alınan dizi yapımları ile paralellik göstermesi ve güncel olması açısından son bir aylık süre içerisindeki ana haber bültenlerinin çalışmanın konusu ve varsayımları çerçevesinde izleme ve değerlendirmesi yapılmıştır. Bu

doğrultuda ilk olarak izleme ve değerlendirmesini yaptığımız dizi yapımları hakkında genel bir bilgi vermek yerinde olacaktır.

3.1 MUCİZE DOKTOR

Mucize Doktor adlı medikal drama türündeki Türk televizyon dizisi 12 Eylül 2019 yılında FOX kanalında yayına başlamıştır. Yönetmenliğini Yusuf Pirhasan'ın, yapımcılığını ise MF yapımın üstlendiği dizide farkındalık oluşturmak amacıyla otizmli bir gencin cerrah olabilmek için vermiş olduğu mücadeleyi konu edinmektedir. Söz konusu dizide olay örgüsünün Türk dizi tarihi içerisinde alışılmışın dışına çıkarak otizmli bir genci merkezine alması ve ana karakter olarak engelli bir bireye yer vermesi sahip olduğu izler kitle açısından oldukça önemlidir. Genel izleyici kitlesini seslenen dizide Taner Ölmez, Onur Tuna, Sinem Ünsal, Ezgi Asaroğlu, Reha Özcan, Zerrin Tekindor gibi önemli oyuncular yer almaktadır. Mucize doktor dizisi Güney Kore yapımı olan ve 2013 yılında 20 bölüm hâlinde yayınlanan "The Good Doctor" adlı medikal drama dizisinden uyarlanmıştır. Ana karakteri canlandıran otizmli birey ayrıca "Savant sendromu"na sahiptir. Savant sendromu; genel zekâ durumu ortalama bir seviyede olmasına rağmen bir ya da birkaç alanda üstün bir zekâya sahip olma durumu olarak tanımlanmaktadır. Dizide engelli birey hem engelinden dolayı hem de abisinin ölümüne neden olmasından dolayı babası tarafından reddedilmiş ve küçük yaşta bakım evine yerleştirilmiştir.

3.2 ZALİM İSTANBUL

Zalim İstanbul adlı drama türündeki Türk televizyon dizisi 1 Nisan 2019 tarihinde Kanal D logolu yayıncı kuruluşta yayına başlamıştır. Yönetmenliğini Şenol Sönmez'in, yapımcılığını ise Şükrü Avşar'ın üstlendiği dizide küçük yaşta geçirmiş olduğu bir kaza sonucu konuşma yetisinde kısmi, yürüme yetisinde ise tam anlamıyla kayıp yaşayan engelli bireyin hayatını konu edinmektedir. Toplamda 2 sezon ve 39 bölüm halinde yayınlanan dizi 22 Haziran 2020 tarihinde final yapmıştır. Genel izleyici kitlesine seslenen dizide Fikret Kuşkan, Deniz Uğur, Mine Tugay, Ozan Dolunay, Simay Barlas gibi birçok önemli oyuncu bulunmaktadır. Engelli bireyi canlandıran Nedim karakteri Mucize Doktor adlı dizide yer alan Ali Vefa

karakterinin aksine dizide yan karakter olarak yer almaktadır. Bu durumu incelemesi yapılan diziler içerisinde engelli bireylere ayrılan süreler de destekler niteliktedir. Söz konusu çalışmanın üçüncü bölümünde izlemesi yapılan Zalim İstanbul ve Mucize Doktor adlı dizilerin içerik analizi yöntemiyle incelemesi gerçekleştirilmiştir.

İzlemeler neticesinde dizilerin hangi başlıklar altında inceleneceği kategorize edilmiştir. Bu kategoriler oluşturulurken çalışmanın amacına uygun olmalarına, homojen bir yapıda oluşturulmalarına ve konunun çok fazla dışına çıkmadan bir bütünsellik içerisinde olmalarına dikkat edilmiştir. Bu bağlamda dizilerin ilk 20 bölümleri içerisinde engelli bireyin yer aldığı sahnelerin tamamı incelenmiştir. Bu incelemelerde diğer karakterler ile engelli birey arasındaki diyaloglar, engelli bireye yönelik davranış şekilleri ve söylemlerin belirlenen sınıflandırmalara bağlı olarak çözümleme ve değerlendirmesi yapılmıştır. Söz konusu çözümlemede ise dizi içerisindeki ana ya da yardımcı karakterlerin engelli bireyi yönelik göstermiş olduğu davranış şekli ve engelli bireye yönelik söylemleri incelemenin en önemli kısmını oluşturmuştur. Bunlarla birlikte incelemeye konu dizilerin sınıflandırmasına daha detaylı bir şekilde değinecek olursak, ilk olarak engelli bireylerin dizi içerisinde yer almış oldukları temsil süreleri ve bu temsil sürelerinin de niteliği açısından olumlu ya da olumsuz şeklinde bir sınıflandırma yapılmış ve elde edilen veriler tablolaştırılarak sunulmuştur.

3.3 TELEVİZYON DİZİLERİNDE ENGELLİ BİREYLERİN GÖRÜNÜRLÜĞÜ

Engellilik adına farkındalık oluşturmak için engelli bireylerin toplum içerisinde daha fazla görünür olması gerekmektedir. Bu açıdan engelli bireylerin görünürlüklerini arttırmak adına hem engelli bireylere hem de birçok kurum ve kuruluşa, medya hizmet sağlayıcılara önemli sorumluluklar düşmektedir. Özellikle gündelik hayatımızda önemli bir yeri olan televizyonun ve yayınlamış olduğu programların bireyler üzerindeki etkisi düşünüldüğünde söz konusu farkındalığı ve görünürlüğü oluşturma açısından yayıncı kuruluşların bu noktadaki önemi daha da artmaktadır. Bu doğrultuda engelli bireylerin temsiline yer vermesi nedeniyle

çalışmanın örneklemini oluşturan FOX kanalında yayınlanan Mucize Doktor adlı dizi ve Kanal D'de yayınlanan Zalim İstanbul dizilerinin ilk 20 bölümlerinin izlemesi yapılmıştır. Yapılan izlemeler neticesinde engelli bireylerin gösterildiği sahneler içerisindeki yer aldıkları toplam süreleri ile birlikte bu toplam süre içerisinde yer aldıkları sahnelerde engelli bireylere karşı gösterilen tutum, davranış ve söylem yaklaşımlarının olumlu ve olumsuz sahneler şeklinde ayrımı yapılarak tablosu oluşturulmuştur.

Tablo 3.2 Mucize Doktor Dizisinde Engelli Bireye Yer Verilen Süreler.

	Mucize Doktor
Olumlu Sahneler	12 Saat 44 Dakika 30 Saniye
Olumsuz Sahneler	7 Saat 43 Dakika 8 Saniye
Toplam Süre	20 Saat 27 Dakika 38 Saniye

İzlemesi yapılarak engelli bireyin yer aldığı sahnelerin sayısal verilerinin sunulduğu Zalim İstanbul dizisinde ise söz konusu sürelerin tablosu aşağıda sunulmuştur.

Tablo 3.3 Zalim İstanbul Dizisinde Engelli Bireye Yer Verilen Süreler

Mucize Doktor	Zalim İstanbul
Olumlu Sahneler	5 Saat 17 Dakika 43 Saniye
Olumsuz Sahneler	3 Saat 3 Dakika 51 Saniye
Toplam Süre	8 Saat 21 Dakika 34 Saniye

Söz konusu dizilerin yapılan incelemesinde bölüm sürelerinin yaklaşık olarak birbirlerine eşit olmasına rağmen dizilerde engelli bireye ayrılan süreler de tablolardan da anlaşılacağı üzere önemli bir fark olduğu görülmektedir. Bu farkın temel sebebi ise dizilerde temsiline yer verilen engelli bireylerin dizi içerisinde yerleştirildiği karakter konumlarının farklı olmasıdır. Yani ilgili diziler içerisinde Mucize Doktor dizisinde engelli bireyi canlandıran Ali Vefa, dizinin ana karakterini oluştururken, Zalim İstanbul dizisinde engelli bireyi canlandıran Nedim ise yardımcı karakter konumunda yer almaktadır. Özellikle engelli bireylerin görünürlüğünü ve farkındalığını arttırma noktasında engelli dostu programların sayısının arttırılması

gerekmektedir. Ayrıca bu programların sayısal olarak arttırılmasının yanında özellikle dizi yapımları içerisinde engelli karakterlerin daha fazla tercih edilmesinin izleyici kitle üzerinde olumlu etkiler oluşturacağı değerlendirilmektedir. Geçmişten bugüne engelli bireylerin televizyon programlarında ki temsiline baktığımızda karakter olarak engelli birey tercihini kullanan yapımların sayının oldukça az olduğunu görmekteyiz. Tercih edilme durumunda ise engelli bireyin genel itibari ile olumsuz yönleriyle ön plana çıkartılan bir yapıda olduğu birçok yapımda ortaya konulmuştur. Bu doğrultuda bir değerlendirme yaptığımızda ise, engelli bireylerin toplum içerisindeki görünürlük oranı aslında toplumdaki engelli bireyler dışında, engelli olmayan insanların engelli bireyler hakkındaki bilgi eksikliği ile doğru orantılı olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Buradaki bilgi eksikliğinin en etkili şekilde çözüleceği yer medyadır. Ancak medya bu konuda geçmişten bu güne üzerine düşen sorumluluğu tam anlamıyla yerine getirdiği söylenemez. Çünkü konuya Gerbner'in "Kültürel Göstergeler ve Ekme Kuramı" çerçevesinde baktığımızda söz konusu kurama göre televizyon yapımlarında üretilen içeriklerin tekrar sayısı ve izler kitlenin televizyon izleme oranları arttıkça iletilmek istenen mesajın etki boyutu da bununla doğru orantılı olarak artmaktadır.

Yani çok fazla televizyon içeriğine maruz kalan bireylerin içeriklere yüklenen ya da verilmek istenen mesajı benimseme durumu daha da artmaktadır. Bu nedenle söz konusu yapımların sayısının arttırılması ve artan yapım sayıları ile birlikte engelli bireylerin görünürlüğüne olumlu yönde etki edecek karakter ve içerik seçimlerinin daha bilinçli bir şekilde yapılması gerekmektedir. Çünkü günümüzde dahi toplum içerisinde birçok kesimin engelli bireyler ile ilgili kalıplaşmış, yanlış bilgilere sahip olduğu bilinen bir gerçektir. Ayrıca engellilik durumunu dogmatik bilgilerle, eski dönemlerde kullanılan ahlaki model çerçevesinde değerlendiren ve bu anlayıştan vazgeçmeyen önemli bir çoğunluğun olduğu değerlendirilmektedir. Toplumsal zihinlerdeki bu mevcut anlayışı değiştirme ve iyileştirme noktasında yayıncı kuruluşlara önemli sorumluluklar düşmektedir. Ancak yayıncı kuruluşların bu sorumluluğu daha bilinçli bir şekilde yerine getirmesi için de Radyo ve Televizyon Üst Kurulunun, engelli bireylerin yayın hizmetlerine erişimi hususunda olduğu gibi

engelli birey temsiline yer verilecek yapım ve programlarda da engelli bireylerin bu alandaki haklarını yasal bir düzlem üzerine temellendirecek düzenlemelerin yapılmasının gerekli olduğu değerlendirilmektedir.

3.4 DIŞLAYICI SÖYLEMLER İLE KUŞATILMIŞ ENGELLİ BİREY

Toplumsal devamlılığın sağlanması noktasında onu oluşturan bireylere önemli sorumluluklar yüklemesinin yanında, her bireyden de toplumsal normlara uygun şekilde davranması beklenmektedir. Bu uyumu sağlama noktasında yetersiz kalanlar ise ötekileştirilmekte ya da toplumsal sistemin dışında bırakılmaktadır. İzlemesi yapılan diziler de kategorize edilerek kodlaması yapılan başlıklardan birini de dışlayıcı söylemler oluşturmaktadır. Bu bağlamda ilgili kategoriye yönelik her iki dizi içerisinde yapılan incelemeler sonucunda elde edilen verilerin tablosu aşağıda sunulmuştur.

Tablo 3.4 Dizilerdeki Dışlayıcı ve Ayrıştırıcı Söylemler

Dizi	Dışlayıcı ve ayrıştırıcı söylemler
Zalim İstanbul	24
Mucize Doktor	49

Söz konusu rakamlar dizilerin incelemesi yapılan ilk 20 bölümlük yayını süresince ana ve yardımcı karakterler tarafından engelli bireylere yöneltilen dışlayıcı ve ayrıştırıcı söylemlerin sayısını ifade etmektedir. Bu söylemlerin bölümler arasında ki dağılımına bakıldığında ise her iki dizi içerisinde de engelli bireyin kendisini kabul ettirebilmek adına daha fazla çaba harcadığı ilk 10 bölüm içerisinde yöneltildiği tespit edilmiştir. Engelli bireye yönelik ilerleyen bölümlerde dışlayıcı söylemlere daha az rastlanılmıştır. Ayrıca engelli bireye yönelik dışlayıcı ve ayrıştırıcı söylemlerde bulunan karakterlerin diziler açısından dağılımında ise söz konusu söylemlerin Zalim İstanbul adlı dizide engelli bireye genel olarak aile bireyleri tarafından yöneltilirken, Mucize Doktor adlı dizide ise bu söylemlere aile bireyleri tarafından da yer verilmekle birlikte söylemlerin geneli, birlikte çalıştığı iş

arkadaşları ve hasta yakınları tarafından yöneltilmektedir. Bu anlayıştan hareketle insan hayatında bir engele sahip olmak kişiyi fiziksel ve zihinsel açıdan etkileyeceği gibi psikolojik açıdan da bireyde önemli etkiler ortaya çıkarabilmektedir. Bu süreçte engelli bireyin yakın çevresinden ya da dâhil olmak istediği toplum tarafından maruz bırakılacağı olumsuz tutum ve davranışlar bireyde meydana gelebilecek olumsuz etkileri hızlandırabilmektedir. Bu bağlamda engelli bireyin yakın çevresinden ya da sosyal çevresinden sürekli aynı yönde alacağı geri bildirimler nedeniyle birey kendini kendi isteği ile toplumdan soyutlayabilmektedir. Engelli birey tarafından geliştirilen bu savunma anlayışı kişide utanma, içe kapanma, güven yitimi, mutsuzluk gibi sonuçları da beraberinde getirebilmektedir.

Bu doğrultuda engelli olmayan bireylerde geliştirilen ayrımcı, dışlayıcı tutumların temelinde farklı olma halinin yattığı değerlendirilmektedir. Bireyler farklı özelliklere sahip bir birey ile karşılaştığında bu duruma bilinçli ya da bilinç dışı şekilde bir tepki vermektedir. Ancak burada engelli birey açısından önemli olan nokta verilen bu tepkilerin niteliğidir. Söz konusu bölümle ilgili olarak örnek diziler içerisinde yapılan çözümlemeler doğrultusunda engelli bireyin ailesi, arkadaş çevresi ve iş hayatından dışlanmasına yönelik konuyu destekleyici birçok örnek olay gösterilebilir.

Bu bağlamda Mucize Doktor adlı dizinin ikinci bölümünde engelli bireyin ailesi tarafından istenmeyen ve aile çevresinde utanılan bir karakter olarak temsiline yer verildiği görülmektedir. Örnek sahnede otizmli bir bireyi canlandıran Ali Vefa karakterinin geçmişi hatırladığı sahnede babası tarafından Ali'ye yöneltilen dışlayıcı ifadelerin deşifresi aşağıda sunulmuştur.

> "Baba: Onun yüzünden, Ali yüzünden, oğlumu o öldürdü. Benim tek sağlam oğlumu aldı götürdü elimden.
>
> Anne: Ali'de bizim oğlumuz.
>
> Baba: Ali mali yok. Benim sağlam olan oğlumu elimden aldı. Bundan sonra benim Ali diye bir oğlum yok. Kovun, satın, sokağa atın ne yaparsanız yapın ama bana bir daha göndermeyin. Ellerimle boğarım. Senin artık bir baban yok. Senin artık bir annen yok. Yalnızsın."

Söz konusu sahnede öz babası tarafından sahip olduğu engeli nedeniyle dışlanan bireyin bu şekilde bir yaklaşım sonrasında yaşamında yaratacağı olumsuz duyguları kendi fiziksel özelliklerine atfedebilir, kendini suçlayabilir ve bu nedenle karşılaştığı olumsuz olay karşısında yalnız bırakıldığı için engelli bireyin bu olumsuz durumdan kurtulmak adına vereceği çabayı ve süreyi arttıracaktır. Bu bakımdan özellikle engelli bireyin bakım ve hizmetlerinde aktif rol oynayan aile bireylerinin bu konuda daha bilinçli ve daha sabırlı davranması gerekmektedir. Çünkü aksi yöndeki her davranış ya da söylem engelli bireyi daha da yalnızlığa itecektir.

Benzer durumlar ile karşılaşan bireyler, engelli olmayan bireylere göre birçok yönden zayıf olduğu düşünüldüğü zaman engelli bireyin bundan sonraki hayatında mevcut beklentilerini, umutlarını, hayata dair amaçlarını gerçekleştirme arzusundan vazgeçebileceği gibi, hayatına anlam katan ihtiyaçlarını elde etmeyi, sevmeyi ya da sevilmeyi, kendini ait hissettiği topluma uyum sağlama isteğini kaybedebileceği değerlendirilmektedir. Ailesi tarafından bu tarz muameleye maruz kalan bireylerde oluşacak olan değersizlik hissi, psikolojik bunalım ile birlikte sosyal izolasyona girmeleri ve bu durum ile uzun süre yalnız bir şekilde baş edemeyen bireylerde intihar ile sonuçlanmasına neden olabilmektedir.

Benzer şekilde Zalim İstanbul adlı dizinin ikinci bölümünde engelli bireyi canlandıran Nedim karakterinin aile bireyleri tarafından dışlanarak ayrıştırıldığı bir sahnede ise Nedim'in bakımını üstlenen Cemre karakteri konağa gelmeden önce engelli birey odasından dışarıya hiç çıkmamış ve tüm bakımı kendisine sunulan güvenli alanda odasında geçmektedir. Bu durumu fark eden ve aynı zamanda hemşire olan Cemre bu duruma karşı çıkarak en azından yemek masasında dahi olsa aile bireyleri ile olmasının engelli bireyin gelişimi açısından olumlu olacağını belirtir. Ancak engelli bireyi başından beri konakta istemeyen ve ona her fırsatta kötü davranan ve iyileşmemesi için aldığı ilaçları dahi değiştiren Şeniz karakteri bu duruma karşı çıktığı sahnede yaşanan diyaloglar aşağıda sunulmuştur.

"Damla: Nedim için ne fark eder ki. Yani her gün yanına gitse ne olacak zaten o hiçbir şey.
Şeniz: Ne yapıyorsunuz siz? Nedim hep odasında yer yemeğini bunu söylemiştim size.
Ceren: Ben de bu durumun psikolojisi için hiç doğru olmadığını söyleyecektim ama beklemediniz.
Damla: Ama onun özel diyeti var değil mi? Anne yani bizimle birlikte yiyemez.
Ceren: Çorbanızdan içebilir ama. Ne yediği önemli değil, önemli olan burada ailesi ile birlikte olması. Onun da bu sofrada bir yerinin olması. (Ceren karakteri Nedim'i yemek masasına getirdikten sonra onu yemek masasında dahi görmek istemeyen Cenk, Şeniz ve Damla karakterleri bir bahane bularak masadan kalkmıştır."

Aile bireyleri(Agâh karakteri hariç) engelli bireyi odasına kapatarak onu yemek masasına ya da yapmış oldukları faaliyetlere dâhil etmemekte ve onu her alandan dışlamaktadır. Ancak yapılan birçok araştırmada ailenin, engelli bireyin eğitim ve gelişim faaliyetlerine aktif şekilde katılımı sayesinde engelli bireyin engelinden dolayı var olan kapasitesinin üstünde bir gelişme gösterdiği ortaya konulmuştur. Ancak dizinin izleyici kitlesi içerisinde engelli bireyler ve onlara sahip ailelerin de olabileceği varsayımı düşünüldüğünde söz konusu sahnelerin hem engelli bireylerde hem de aile bireylerine olumsuz yansımaları olabileceği değerlendirilmektedir. Çünkü düşünen bir varlık olan insanın gündelik hayat içerisinde benzer durumlar ile karşılaştığı zaman ilgili sahneyi kendisi için de düşünerek ve dizideki karakterin yerine kendini koyarak kendi ailesinin de engelli birey için benzer duygulara sahip olabileceği düşüncesini sürekli olarak zihninde canlı tutacaktır.

Bir diğer örnek sahnede Mucize Doktor adlı dizinin birinci bölümünde çocuklarının engelli olduğunu bilen ancak bu durumu kabullenemeyen, oğlunu engelinden dolayı ona olumsuz söylemlerde bulunan ve şiddete doğru kayan bir yaklaşıma sahip olduğu sahne ile ilgili diyaloglar aşağıda sunulmuştur.

"Baba: Senin yüzünden bir insan yüzüne çıkamaz oldum. Bana bir kere baba de, bana baba diyeceksin.
Anne: Bırak çocuğu hasta diyemiyor.
Baba: Başlatma lan hastalığından elalemin çocuğu neler yapıyor bu iki lafı bir araya getiremiyor.
Baba: Allah'ım ben sana karşı ne günah işledim de sen bana sakat bir evlat verdin."

Engelli bir bireye yönelik babası tarafından kullanılan dışlayıcı söylemler ve yansıtılan olumsuz tutum ve davranışların engelli bireyleri olumsuz etkilemesinin yanında engelli olmayan izleyici kitlede de engelli bireylere yönelik olarak bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde benzer tutum ve davranışların oluşmasında etkili olacaktır. Toplumda farklı engel türlerine sahip olan birçok bireyin mevcut haliyle kabul edilmeyi beklediği ilk yer ailedir. Aile, engelli bireylerin hayatında önemli bir yere sahip olmakla birlikte engelli birey üzerinde ki en belirleyici unsur olarak ön plana çıkmaktadır. Aile ortamı engelli bireyin kendisini en güvende hissettiği, sevgi ve saygı beklediği, kendisini değerli hissettiği en özel alanlardan biridir.

Engelli bireyin bu özel alandan da dışlanması ya da dışarıda bırakılması bireydeki tüm gelişimsel özelliklerini olumsuz etkileyecektir. Söz konusu durumla ilgili olarak gerçek yaşamda engelli bir çocuğu bulunan aile bireylerinin söz konusu örnekle ilgili olarak üç yaklaşım anlayışına sahip olduğu araştırmalarla ortaya konulmuştur. Ortaya konulan bu yaklaşım anlayışlarından ilki; engelli bir çocuğa sahip olan aile bireyleri çocuklarının bu durumunu her ne kadar kabul etmek istemeseler de çocuklarıyla ilgili bu özel durumun şokunu kısa süre içerisinde atlatarak çocuğunu bu haliyle kabul etmekte ve eğitim, gelişim ve tedavisi için ona sağlayabilecekleri tüm imkân ve şartları araştırarak çalışmalar yapmaya yönelmektedir.

İkinci aşamada ise aile bireyleri çocuklarının bu özel durumunu uzun süre kabul etmeyerek, çocuğunda herhangi bir problem olmadığını, onun da normal bir çocuk olduğunu savunur ve bu düşüncesini doğrulatmak içinde farklı uzmanlara başvurarak bunu ispatlamaya çalışırlar. Üçüncü aşamada ise aile bireyleri durumu kabul eder ancak çocuğunun engelinden ve duyduğu utanç duygusundan dolayı çevresi ile olan ilişkilerinde azalmaya ya da bu ilişkileri tamamen kesmeyi tercih edebilmektedir. Tüm bu durumlara ek olarak aile bireyleri bazen çocuğun engelli olmasına kendilerinin neden olduğunu, geçmişteki hataları ya da günahları yüzünden tanrı tarafından cezalandırıldıklarını düşünebilmektedirler.

Ayrıcı neden bizim çocuğumuz böyle? Niye biz gibi sorularla aslında isyan etmekte ve engelli bireye yönelik öfke ve şiddet duygusu geliştirebilmektedirler. Örnek olarak sunulan Mucize Doktor adlı dizideki sahnede de engelli bireyin babası deşifre metninde de görüleceği üzere oğlunun bu durumuna isyan etmekte hatta engelli çocuğuna yönelik şiddet uygulamaktadır. Dizi içerisindeki sahne ile ilgili bir diğer yaklaşımda ise baba karakteri engelli oğlunun durumundan dolayı tanrıya isyan etmekte ve geçmişte yapmış olduğu bir hata ya da işlemiş olduğu bir günah nedeniyle kendisini cezalandırdığını ve ona söz konusu sebeplerden ötürü sakat bir çocuk verdiği düşüncesini içselleştirdiği ve kabul ettiği görülmektedir.

Bu anlayış eski çağlarda kabul görmüş olan ancak günümüzde engelliliği açıklamada kullanılmadığı düşünülen en eski model olan ahlaki, gelenekselci yaklaşımın halen daha insanlar tarafından kabul gördüğü düşüncesini yansıtmaktadır. Engelli bireylere yönelik dışlayıcı, ayrıştırıcı söylemlerde aile ortamından çıkarak engelli bireyin arkadaş ortamına geldiğimizde burada da durumun çok farklı olmadığını görmekteyiz.

Engelli bireyin, engelinden dolayı arkadaş ortamından dışlanması ile ilgili sahne örneğinde ise Mucize Doktor adlı dizinin birinci bölümünde engelli karakterin çocukken arkadaşları ile oyun oynamak istemesine rağmen diğer çocukların onu aralarına almamaları ve engelli bireye yönelik dışlayıcı söylemlerinin deşifresi aşağıda sunulmuştur.

> “Ortamda bulunan çocuklar: Aptalsın lan sen ezik.
> Oğlum anlamıyor musun aramızda yerin yok senin. Burada yerin yok senin hadi git şimdi. (Ali’yi iterek yere düşürürler)
> Bizimle oynaman için kırk fırın ekmek yemen lazım senin anladın mı?”

Dünya çocuklarının durumu adlı 2013 yılı raporunda; devletler toplumsal bütünleşmeyi sağlamak ve eşitsizlikleri en aza indirmek istiyorlarsa, bunu oluşturmak adına gelecek olan sonraki kuşaklar için herkesi içine alan, kapsayıcı bir

eğitim ile söz konusu toplumu oluşturmaya çocuklar ile başlaması gerektiğini vurgulamaktadır. Çünkü çocukluk döneminde bu yönde bir yaklaşıma sahip olan bireylerin yetişkinlik dönemine geldiğinde engelli bireylere yönelik önyargılarını ya da tutum ve davranışlarını değiştirmek daha zor olacaktır. Engelli bireylerin maruz kaldığı dışlanmışlık kendini farklı şekillerde gösterebilmektedir. Ayrıca farklı dışlanma biçimlerine maruz kalan bireylerde etki dereceleri de buna bağlı olarak farklılık göstermektedir. Engelli bireydeki etki derecesini belirleyen etmenler arasında ise cinsiyet, engelin türü, yaşanılan yer, ait olunan kültür, ya da toplumsal kesim içerisinde yer aldığı sınıf eklenebilir.

Burada medyaya, sivil toplum kuruluşlarına ve bu alanda kendini sorumlu hisseden her bireye düşen en önemli görev, geçmişten bugüne birçok yanlış ve olumsuz durum ile birlikte inşa edilmiş olan engellilik kültürünü yıkarak, ortak değerlerde birleşen tüm kurum ve kuruluşlar ile birlikte yapıcı bir ortak dil birliği oluşturmak ve engellilik kültürün yeniden inşa etmek olmalıdır. Özellikle medya bu konuda geçmiş dönemlerdeki olumsuz anlayışı devam ettirmekte ve bedeni belirli kalıplara sokarak normalleştirdiği, hatta bedeni idealize ederek yansıttığı görülmektedir. İdeal beden algısının dışında kalan bedensel farklılıkları ise yok saymaktadır. Bu noktada mevcut anlayışı değiştirerek çarpıtılan, metalaştırılan ve meşrulaştırılarak dayatılan beden algısının normalleştirilmesine karşı çıkılmalı ve bu anlayışın dönüşümü adına düzenli bir mücadele verilmelidir.

Bu açıdan baktığımızda toplumdaki eşitsizlik ilk olarak dilde başlamaktadır. Örnek verecek olursak; politik körlük, kötürüm toplum, körle yatan şaşı kalkar, körler sağırlar birbirini ağırlar, aksak ya da topal sistem gibi daha da çoğaltabileceğimiz örnekler medyanın ve yaşamın her alanında karşımıza çıkan benzer ifadeler geçmişten bu güne gelen engellilik kültürüne ve inşasına etkin bir katkı sağlamaktadır. Bu inşanın sonuçları ise hayatın her alanında engelli bireylerin karşısına olumsuz sonuçları ile birlikte yansımaktadır. Engelli kavramı toplum nezdinde kabul görmekle birlikte, farklı bir açıdan bakıldığında ise toplum içerisinde önemli bir çoğunluğu oluşturan engelli nüfusunu bir bakıma

cinsiyetsizleştirmektedir. Engelli erkek, engelli kadın kimliklerini tamamen ortadan kaldıran bir kavram olarak da değerlendirilebilmektedir. Ayrıca bir diğer nokta, kadın kimliğinin engellilik kavramından hiçbir durumda ayrılamadığı gerçeğini de ortaya koymaktadır. Çünkü kadın kimliği ya engelli olanı doğuran ya da engelli olanın bizzat kendisidir. Kısacası her iki durumda da kadın kimliği engellilik üzerinden ötekileştirilmektedir. Mevcut yapıda engelli bireyi dışlayan sistem aynı zamanda sağlam çocuk doğuramayan kadın kimliğine yönelik de ayrımcılık uygulamaktadır. Ancak bir bireyin dünyaya gelebilmesi için iki farklı cins bedenin ve kalıtımın gerekli olduğu gerçeği unutularak bütün sorumluluk kadın kimliği üzerine yıkılmaktadır. Bu söz konusu durumda engelliliğe yüklenen olumsuz birikimlerin inşası sonucunda ortaya çıkabilecek farklı bir bakış açısını yansıtmaktadır.

Bu nedenle engellilik olgusu yardıma ve bakıma muhtaç bireyi bir odaya kapatarak, kişisel ihtiyaçlarını karşılayarak gerektiğinde ebeveyn eşliğinde dışarıya çıkılarak çözülebilecek bir problem değildir. Engellilik, kendisi ile birlikte başta toplumsal alan olmak üzere siyasal, ekonomik, kültürel açılardan her yönüyle birbirine bağlı bütüncül bir yapıya sahiptir. Bu yüzden engelli bireyleri ilgilendiren bir konuda bir faaliyette bulunulacaksa o konu sadece toplumsal yönüyle değil, ilişkili olduğu siyasal, kültürel, ekonomik vb. diğer alanlarla birlikte değerlendirilerek söz konusu faaliyetlerin hayata geçirilmesi açışından önemlidir. Çünkü tek bir alana yönelip diğer ilgili olduğu alanları dışarıda bırakarak yapılacak her uygulama ya da faaliyet sürekli olarak eksik kalan yeni bir faaliyet alanını doğuracağı değerlendirilmektedir.

Çalışmanın örneklemini oluşturan diziler içerisinde özellikle engelli bireyi dışlayıcı, ayrıştırıcı söylemlerin fazlalığı dikkat çekmektedir. Bu bağlamda dışlayıcı söylemlerin yer aldığı daha birçok sahneyi örnekleriyle çoğaltmak mümkündür. Örneğin her iki dizi içerisinde de söylem olarak çok açık ve net bir şekilde engelli bireye karşı söylendiği tespit edilen ”Burada yerin yok”, “Buraya ait değilsin”, “Senin aramızda yerin yok” tarzındaki söylemlere Zalim İstanbul adlı dizide ilk 20

bölüm içerisinde toplamda üç kez yer verilirken Mucize Doktor adlı dizide ise söz konusu söylemlere toplamda sekiz kez yer verdiği tespit edilmiştir.

3.5 DİZİ YAPIMLARINDA ŞİDDET ÖZNESİ OLARAK ENGELLİ BİREY

Şiddet, kelime anlamı itibarı ile güç ve baskı kullanarak bireylerin fiziksel ya da ruhsal açıdan zarar görmesine neden olan bireysel ya da toplu olarak yapılabilen hareketlerin tümü olarak tanımlanmaktadır. Şiddet fiziksel olabileceği gibi sözel, cinsel ya da duyusal olarak bireye uygulanabilmektedir. Çocuğa yönelik uygulanan şiddet, şiddet olayları içerisinde bireyde en çok zararı ortaya çıkaran ve diğerlerine göre daha gizli kalabilen olaylardır. Ancak şiddete maruz kalan kişinin hem çocuk hem de engelli olma durumunda ise uygulanan şiddetin ortaya çıkaracağı sonuçların derecesi katlanarak artmaktadır. Engelli bireylere yönelik istismar eylemleri dışarıdan gelebileceği gibi engelli bireyin yakın çevresinden hatta aile bireyleri tarafından da uygulanabilmektedir.

Tablo 3.5 Sözel ve Davranışsal Şiddete Maruz Kalan Engelli Birey

Dizi	Sözel ve davranışsal şiddet eylemleri
Zalim İstanbul	22
Mucize Doktor	11

Yukarıda oluşturulan tabloda Mucize Doktor ve Zalim İstanbul adlı dizi yapımlarında ilk 20 bölüm içerisinde sözel ve davranışsal olarak uygulanan şiddet sahnelerinin sayısı verilmiştir. Ayrıca söz konusu dizi sahnelerinde engelli bireye yönelik şiddeti uygulayan kesimin büyük çoğunluğunu yakın çevre ve aile bireyleri oluşturmaktadır. Bu bağlamda diziler içerisinde engelli bireyi hedef alan şiddet sahnelerinden örnekler verecek olursak; Zalim İstanbul adlı dizinin dokuzuncu bölümünün bir sahnesinde Şeniz ve Ceren karakterleri engelli bireyi canlandıran Nedim karakterinin odasına gelerek hastalığı için kullanmış olduğu ilaçları farklı ilaçlarla değiştirerek ona zorla bu ilaçlardan içirmeye çalışmaktadırlar.

Bir diğer sahnede yine aynı bölüm içerisinde kendi isteği ve rızası olmadan Ceren karakteri ile evlendirilen Nedim, eşi Ceren tarafından tekerlekli sandalye elleri ve ayaklarından bağlanmaktadır. İlgili sahnedeki diyaloglar ise aşağıda sunulmuştur.

> "Ceren: Hareket ettiğini biliyorum Nedim numara yapma. Bakma bana öyle. Seni bağlamak zorundayım üzgünüm. İşimim şansa bırakamam. Bundan sonra her gece böyle yatacaksın."

Mucize Doktor adlı dizideki şiddet sahnesinde ise iş çıkışında bisikletiyle eve gitmek isteyen engelli bireyin yolu hasta yakınları tarafından kesilerek defalarca darp edildiği sahne ile ilgili diyaloglar da aşağıda sunulmuştur.

> "Hasta yakınları: Ne oldu abi?
> Lan bu bizim doktor değil mi?
> Doktor dursana lan kime sesleniyoruz biz? Sen insanlara dokunmaya çalışıyordun değil mi? Öyle mi demiştin bize.
> Ali Vefa: Evet.
> Hasta yakınları: Yardımcı olalım biz sana. Bize çok yardımcı oldun ya.
> Bir de bizi dene he.
> Adamın asabını bozma hasta mısın lan sen.
> Ali Vefa: Gitmek istiyorum ben. Gideyim mi ben.
> Hasta yakınları: Bana bak bana senin kafanda sakatlık var mı? Konuşsana lan. (Ali'ye tokat atar ve yere düşürürler. Daha sonra üç hasta yakını yerde yatan engelli bireye defalarca tekme ve yumruk atarak darp ederler."

Engelli bireylerin zihinsel, fiziksel, iletişimsel açılardan engellerinin bulunması ve normal bireylere oranla kendilerini savunma noktasında yetersiz kalmaları ya da uğradıkları istismarı ifade edebilme noktasında düşük kapasiteye sahip olmaları nedeniyle engelli bireyler, engeli olmayan bireylere göre daha kolay hedef olarak görülmektedir. Engelli bireyin maruz kaldığı şiddet ve istismar eylemleri bireyde kaygı bozukluklarına, depresyona, iletişimsel bozukluklara, bilişsel kayıplara ve kendine zarar verme gibi olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir.

Engelli bireye yönelik şiddet eylemleri içeren bir diğer örnekte Mucize Doktor adlı dizinin birinci bölümünde çocuğunun engelli olması durumunu kabullenemeyen bir babanın çocuğuna karşı gerçekleştirmiş olduğu şiddet eylemlerine yer verilmektedir. İlgili sahnede otizmli bir çocuğa sahip olan aile

bireyinin engelli çocuğunun durumunu iyi kavrayamamış olmasının yanında engelli bir bireye nasıl yaklaşılması ya da iletişim kurulması gerektiğine dair herhangi bir bilgisinin olmadığı açıkça görülmektedir.

Çünkü otizmli bireyler insanlar ile iletişim kurmaktan ziyade daha çok nesnelere yönelen, onlara değer veren bir yapıya sahiptirler. Söz konusu sahnede baba karakteri Ali'ye sorular sorarak ondan bir şeyler yapmasını istemesine rağmen Ali bu duruma hiçbir tepki vermemektedir. Ali'nin bu tepkisizliği ise babasında öfke ve sinir patlamasına neden olmaktadır. Yaşadığı öfke sonucunda ilk olarak Ali'nin tavşanını elinden zorla alıp duvara fırlatıyor ve daha sonra yerde oturan Ali'ye tekme atıyor.

Her aile bireyi evlilik sürecinde sağlıklı bir çocuğa sahip olmayı beklemektedir. Teknolojik gelişmelere bağlı olarak aile bireyleri hamileliğin erken döneminden itibaren anne karnında çocuğunun sağlıklı olup olmadığını, bir engelinin bulunup bulunmadığını öğrenebilme imkânına sahiptirler. Ancak anne karnında ya da doğduktan sonra çocuklarının bir engeli olduğunu öğrenen aileler durum karşısında şok yaşayabilir ve bu durumu kabul etmeyebilirler. Söz konusu durumu kabullenme süreci ise hem engelli bireyi hem de aile bireylerini birçok yönden olumsuz etkileyebilmektedir.

Engelli bireylerin gelişimsel özellikleri engelli olmayan bireylere göre daha yavaş ilerlemektedir. Bu bakımdan bireyin hem çocuk olması dolayısıyla gelişimini tamamlamamış olması hem de engelli olması söz konusu bireyin zaten yavaş ilerleyen fiziksel ve zihinsel gelişimini daha da yavaşlatarak gelişim açısından gecikmelere sebep olabilecektir. Ayrıca engelli bireylerin şiddet ve istismar eylemlerine güvendiği yakın çevresindeki kişiler ya da aile bireyleri tarafından maruz bırakılması durumunda engelli bireyde ortaya çıkaracağı sonuçlar daha yıkıcı olmakta ve psikolojik olarak bu durumla başa çıkmada yetersizlikler yaşadıkları görülmektedir.

Engelli bireylerin ihmal ve istismarı ile ilgili araştırma ve çalışmalar özellikle 1970'li yılların sonu ve 1990'lı yılların başlarına kadar dikkat çekici sonuçlara ulaşmıştır. Elde edilen bir bulguya göre ise bakım evlerinde ve yetimhanelerde kalan engelli bireylerin en az beşte birinin fiziksel şiddete maruz kaldığı sonucuna varmıştır. Engelli bireylerin maruz kaldığı şiddet eylemleri ile ilgili yapılan bir diğer araştırma da engel türlerine göre en fazla şiddete, istismara maruz kalan grubun %69,7'lik bir oran ile zihinsel engellilerin oluşturduğu sonucuna varılmıştır.

3.6 ENGELLİ BİREYLERİN ÖNYARGILI ŞEKİLDE SUNUMU

Önyargı, bir kişi, olay ya da durum hakkında bilgi sahibi olmadan kesin bir karara varmış olma durumu olarak tanımlanmaktadır. Aslında A. Einstein'ın da dediğe gibi "Bir insanda önyargıyı parçalamak atomu parçalamaktan daha zordur" sözü engelli bireylerin toplumda daha görünür olmak adına söz konusu ön yargıları değiştirme noktasında onlara ne kadar büyük bir sorumluluk yüklendiğinin göstergesidir. Engelli bireylere yönelik önyargılar aslında yetersiz ve yanlış bilgiye sahip olmaya dayanmaktadır. Ayrıca bu bilgi eksikliğinin yanında yanlış bilgilerle doldurulan zihinlerin engelli bireyler ile iletişim kurmaktan kaçınması da söz konusu önyargıları yıkma noktasında başarısızlığa neden olmaktadır. Bu durum ise engelli bireylerin iş hayatıyla birlikte toplumsal yapı içerisinde engelli olmayan bireyler ile eşit yaşam koşullarına sahip olabilmeleri noktasında onları olumsuz etkilemektedir.

Tablo 3.6 Engelli Bireye Yönelik Önyargıların Olduğu Sahneler

Dizi	Engelli bireye yönelik önyargılı sahneler
Zalim İstanbul	18
Mucize Doktor	28

Yukarıda oluşturulan tabloda Mucize Doktor ve Zalim İstanbul adlı dizi yapımlarında ilk 20 bölüm içerisinde engelli bireye yönelik önyargılı söylem ve ifadelerin kullanıldığı sahnelerinin sayısı verilmiştir.

Yapılan dizi incelemelerinde engelli bireylere önyargılı bir şekilde yaklaşıldığını gösteren birçok sahnenin varlığı tespit edilmiştir. Bu sahnelere örnekler verecek olursak; Mucize Doktor adlı dizinin ikinci bölümünde Dr. Ferman karakterinin engelli bireye yönelik açık bir şekilde ifade ettiği ve tamamıyla bireye yönelik önyargıları içeren sözler söylediği sahne ile ilgili diyaloglar aşağıda sunulmuştur.

> "Ferman: İlk günden birini ameliyat edebileceğini nasıl düşünüyorsun sen. Şimdi artık yanlış anlaşılma yok. Şimdi söylediklerimi tekrar edeceksin Ali.
> Ben cerrah değilim. Söyle ben cerrah değilim. Tekrar et Ali.
> Ali: Ben cerrah değilim.
> Ferman: Bir daha hiçbir hastaya karışmayacağım. Çünkü ben bu hastaneye ait değilim."

Söz konusu sahnede Ferman karakterinin engelli bireyi tanımadan, hakkında çok fazla bilgi sahibi olmadan tamamen önyargılı bir şekilde sahip olduğu önyargıları kendi düşüncesiymiş gibi engelli bireye zorla söyletmektedir. Dizideki bu sahnede engelli birey adına birçok olumsuzluk bulunmaktadır. Bu olumsuzluklardan ilki engelli bireyin bir şeyler başarmak istemesi ve bu yönde çaba göstermesine rağmen onun bu isteği engelli olmayan bireylerin sahip olduğu önyargılar nedeniyle engellenmeye çalışılmaktadır. Sahnedeki bir diğer olumsuzluk da engelli bir birey ile nasıl iletişim kurulması ya da engelli bir bireye nasıl yaklaşılması gerektiği konusunda insanların çok fazla bilgi sahibi olmadığıdır.

İlgili sahnede Ferman karakteri kendini savunma noktasında yetersizlikleri olan engelli bir bireyin üzerine yürümekte ve bu durum orada bulunan hastane çalışanları tarafından engellenmektedir. Ayrıca ortamda bulunan birçok kişinin yanında engelli bireye yönelik rencide edici, onu yok sayan dışlayan cümleler kullandığı görülmektedir. Aslında engelli bireylere yönelik engelli olmayan bireylerin zihinlerinde taşıdıkları kalıplaşmış önyargılar, acıma, hor görme, küçümseme, tiksinme, kabullenememe gibi birçok duyguyu da besleyen ana etmen olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmanın başında da belirttiğimiz gibi dizi incelemelerinde yapmış olduğumuz ve bu doğrultuda gerçekleştirdiğimiz izlemelerdeki kodlama ve sınıflandırma başlıklarının her biri birbiri ile bağlantılı olan ve bütünü oluşturan parçalardır. Yani aslında insanların zihinlerindeki ayrımcı duyguları yönlendiren ve bunu davranışa dökmesine neden olan bireylerin zihinlerinde yer etmiş olan önyargılardır. Bir diğer sahnede Mucize Doktor adlı dizinin sekizinci bölümünde bir hasta yakının Ali'nin otizmli olduğunu öğrendikten sonra aşırı tepki vererek, engelli bireye yönelik yine aynı şekilde hakkında çok fazla bilgi sahibi olmadan kullanmış olduğu önyargılı sözlerini içeren diyaloglar aşağıda sunulmuştur.

> "Hasta yakını: Otizmli bir doktor mu tedavi edecek? Otizmli bir doktorun ameliyatta yer almasını istemiyorum."

Dizinin üçüncü bölümünde yine benzer şekilde bir hasta yakının Ali'nin otizmli olduğunu öğrendikten sonra vermiş olduğu aşırı tepki ile birlikte kullanmış olduğu önyargılı sözleri içeren diyaloglar aşağıda sunulmuştur.

> "Hastanın babası: Bu ne ya böyle? Benim kızım böyle doktorlara mı emanet? Bu nasıl hastane böyle doktor mu olur? Sakat mıdır nedir.
> Hastanın eşi: otizmli bir doktorun karımın ameliyatında olmasını istemiyorum."

Dizi içerisindeki diyalog örneklerine baktığımızda engelli olmayan bireylerin, hasta yakınlarının zihnindeki engelli kavramının yüksek ihtimalle yukarıda bahsettiğimiz yapıda olduğu anlaşılmaktadır. Yani hem otizm ve diğer engellilik türleri hakkında hem de engeli olan birey hakkında çok fazla bilgi sahibi olmadan ona önyargılı bir şekilde yaklaşmaları aslında bir bakıma toplumdaki bireylerin engelli bireylere yönelik genel bakışını yansıtmaktadır. Söz konusu önyargıların oluşmasına neden olan en önemli şey insanların engelli bireyler hakkında çok az şey bilmesi ya da hiçbir fikrinin olmamasıdır. Çünkü insanlar bilmedikleri bir şeye karşı önyargılı yaklaşırlar. Bu yüzden insanların zihnindeki engelli kavramı; bir şey yapamayan, yardıma, bakıma muhtaç, acınası ve küçümsenen bir varlık olarak betimlendiği için normal, sıradan bir durum karşısında dahi o engelli, bir şey yapamaz, çalışamaz, evlenemez, çocuk sahibi olamaz, başarılı olamaz, hatta

iyileşemez şeklindeki önyargıların bireylerin zihinlerinde yer etmesine izin verdikleri görülmektedir. Benzer şekilde Mucize Doktor adlı dizinin ilk bölümünde engelli birey hastaneye kabul edilmiş ve asistan cerrah olarak Ferman karakterinin yanını verilmiştir. Söz konusu sahne ile ilgili diyaloglara aşağıda yer verilmiştir.

> "Ali: Sizin ekipte çalışacağım için çok heyecanlıyım. Sizden öğreneceğim çok şey var.
> Ferman: Benden öğreneceğin tek şey neden cerrah olamayacağındır."

Ferman karakteri sahnenin devamında Başhekim 'in yanını gider ve engelli birey hakkındaki önyargılı ifadelerine orada devam eder.

> "Ferman: Hocam çocuğun iletişim becerileri ilkokul seviyesinde. Nasıl mantıklı kararlar alacak? Nasıl konuşacak?
> Hocam şuan mantığınızla hareket etmiyorsunuz. Eğer etmiş olsaydınız o çocuğu bu bölüme almazdınız. Çocuk buraya ait değil."

Söz konusu sahnelerle bağlantılı yönetimin baskıları sonucunda engelli bireyi yapacak olduğu ameliyata almak zorunda kalan Ferman karakterinin engelli bireye ameliyathanede söylemiş olduğu sözlerin deşifresi de aşağıda sunulmuştur.

> "Ferman: Seni buraya izlemen için çağırdım. Buraya ait olmadığını kendi gözlerinle gör diye. Geçici süren dolana kadar buraya ait olmadığını kendin anlayacaksın."

Mucize Doktor adlı dizide birbiri ile ardışık üç ayrı sahnede de Ferman karakterinin dizinin ilk bölümünden itibaren engelli bireye yönelik dışlayıcı ve ön yargılı bir şekilde davrandığı görülmektedir. Önyargılı bireyler genel olarak belirli bir özelliğe sahip olan bireyleri genellikle aynı gruba koyar ve değerlendirmesini de bu genelleme ile birlikte yapar. Ancak bu anlayış doğru bir yaklaşım değildir. Çünkü aynı engel türüne sahip bireyler birbirinden çok farklı özelliklere sahip olabilmektedirler. Örneğin dizideki otizmli karakter ile uygunluk göstermesi açısından şuan mevcut haliyle otizmli olan her bireyin fiziksel, ruhsal ya da zihinsel gelişimi birbirinden çok farlı yapıya sahiptir. Bu engele sahip bireylerde özellikle aile desteği ile birlikte verilen nitelikli eğitimler sayesinde özellikle zihinsel gelişimleri daha iyi olabilmektedir. Ancak çok fazla ilgi ve destek görmeyen otizmli bireyler de ise bu durum tersine olumsuz şekilde işleyebilmektedir.

Bu yüzden bir bireyin engeli dahi olsa her bireyi kendi gelişimsel özelliklerine göre değerlendirmek engelli bireyler açısından oldukça önemlidir. Dizi içerisinde Ferman karakterinin engelli bireyi canlandıran Ali karakterine bu denli önyargılı yaklaşmasının temelinde aslında kendisinin de engelli bir kardeşinin bulunması yatmaktadır. Çünkü kendi kız kardeşinin engeli, hayatını tek başına idame ettirme, ihtiyaçlarını kendi başına karşılama ya da bir şeyler yapma noktasında onu bu faaliyetlerin dışında bırakmaktadır. Söz konusu sahnelerde de kardeşinin engel derecesinin Ali'ye oranla daha fazla olması ve bir şeyler başarabilme noktasında eksik kalması nedeniyle dizideki engelli bireyi de aynı grupta değerlendirerek cerrah olamayacağını, bu işi başaramayacağını tekrar tekrar ifade etmektedir. Ferman karakterinin yapmış olduğu çıkarım aslında her engelli bireyin aynı fiziksel ve zihinsel yapıya sahip olduğu yönündedir.

Bu nedenle Ali'nin göstermiş olduğu azim ve başarıları kabul etmeyerek engelli bireye önyargılı bir şekilde yaklaşmaktadır. Otizmli bireyi canlandıran Ali karakteri aynı zamanda Savant sendromuna sahiptir. Bu sendrom, belirgin bir zihinsel engeli bulunan bir kişinin bazı yönlerinin ortalamanın üzerinde yetenekler gösterdiği zihinsel gelişim durumudur. Engelli bireyin bu özelliğe sahip olmasına ve buna bağlı olarak göstermiş olduğu birçok başarıyı uzun bir süre görmezden gelerek önyargılı davranış ve söylemlerine devam etmiştir. Ayrıca bazı araştırmalara göre belirli karakter tiplerinin önyargıya daha yatkın olduğunu ortaya koymuştur. Buna göre otoriter kişilik yapısındaki bireyler karakter tipleri arasında ön plana çıkan tiplerden biri olmuştur. Bu karakter yapısındaki insanlar altındakilere karşı baskıcı olabilmekte ve katı düşüncelere sahip olabilmektedirler. Söz konusu dizideki Ferman karakterinin de otoriter ve baskın bir kişiliğe sahip olduğu görülmekle birlikte engelli bireye yönelik olarak geliştirmiş olduğu önyargıların temelinde bu faktörlerin etkili olduğu değerlendirilmektedir.

3.7 ENGELLİ BİREYİN ACIMA, KÜÇÜMSEME, AŞAĞILAMA DUYGULARI İLE YANSITILIŞI

Toplumda engelli bireylere yönelik duyarlılık, kendini daha çok acıma duygusu ile göstermektedir. Aslında acıma hissi bireyin iyi niyetinin bir göstergesi olarak algılanabilir. Ancak acıma duygusunun engelli bireyler açısından yapıcı bir yönü olmadığı gibi engelli bireyde olumsuz birçok durumun da gelişebilmesine neden olmaktadır. Söz konusu çıkarımı desteklemesi açısından Görme Özürlüler Derneği ile Türkiye Kas Hastalıkları Derneği'nin ortak çabaları ve Sabancı Vakfı'nın destekleriyle yürütülen Engelli Ayrımcılığı Araştırması ve Engelli Ayrımcılığına Karşı Çözüm Önerileri Raporunda yapılan araştırmaya göre toplumda engellilerle ilgili öncelikli algı sizce nedir? Sorusuna araştırmaya katılanların %55.2'si engelli bireyi acıma duygusuyla bağdaştırdığı sonucunu elde etmiştir. Baktığımızda geçmiş dönemlerden bu yana engelli bireylerin tedavi ve bakım hizmetleri noktasında birçok önemli ve olumlu değişimlerin yaşandığı görülmektedir. Özellikle hastalığın erken dönem teşhisi ile birlikte iyileşme oranlarında önemli artışlar yaşanmıştır. Ancak engelli bireyler açısından tıbbi alanda yaşanan olumlu değişme ve gelişmelerin diğer alanlarda da görüldüğünü söylemek doğru olmayacaktır. Çünkü tıbbi gelişmelerin dışında engelli bireylerin aktör olduğu sosyal, siyasal ya da ekonomik alanlarda engelli bireyler adına çok fazla ilerlemenin kaydedilmediğini görmekteyiz. Engelli bireyler son zamanlara kadar bu alanlarda kendilerine yer bulamıyordu. Bunun en büyük nedenlerinden biri de geçmişten beri süregelen ve halen daha toplumun belirli kesimlerinde kabul gören çağdışı yaklaşımların varlığının devam etmesidir. Devam eden bu olumsuz yaklaşımlar halen daha engelli bireyleri sağlıksız, kusurlu, sapkın, korku ve acıma nesnesi olarak görmekle birlikte, sıklıkla bu anlayışı yansıtan ayrıştırıcı ve niteleyici ifadeleri kullanmaktadırlar.

Tablo 3.7 Engelli Bireye Yönelik Acıma, Küçümseme, Aşağılama İfadelerini İçeren Sahneler

Dizi	Acıma İfadeleri	Küçümseme, aşağılama ifadeleri
Zalim İstanbul	30	44
Mucize Doktor	7	28

Ülkemizde engelli bireylerin toplumda görünür olabilmek adına kendi güvenli alanından çıkarak sosyal hayata dâhil olmaları durumunda karşılaşacakları birçok farklı tutum ve davranış şekli olmakla birlikte genel olarak baktığımızda bu yaklaşımların üç ana kavram üzerine kurulduğu görülmektedir. Bu yaklaşımlardan ilkini dışlayıcı tutum, davranış ya da söylemler oluşturmaktadır. Engelli bireylerin karşılaşmaları muhtemel ikinci tepki ise genelde küçümseme, yok sayma ya da görmezlikten gelme gibi yaklaşımlar olmaktadır. Genel anlamda karşılaştıkları üçüncü yaklaşım da daha çok acıma duygusu ve yöndeki bakışlar oluşturmaktadır. Bu doğrultuda Zalim İstanbul adlı dizi yapımının dokuzuncu bölümünde engelli bireye yönelik acıma ve küçümseme duygularını ön plana çıkaran ifadelerin kullanıldığı bir sahne örneği verecek olursak;

> "Şeniz: Evet bu yüzden o kenar dilberini bu zavallı ile evlendirdim. Sen yanma diye annen yine bu zavallıyı yaktı.(Şeniz karakteri engelli birey için bu ifadeleri kullanırken aynı zamanda engelli bireyi hırpaladığı, itip kaktığı görülmektedir).
> Bu zavallı için ne fark eder. Onun için ne fark eder. Kenar dilberi karısı olmuş ne fark eder. Çocuğu olmuş, baba olmuş ne fark eder. Ama benim oğlum için çok şey fark eder."

Karakterler arasındaki diyaloglardan da anlaşılacağı üzere engelli bireye yönelik acıyan, küçümseyen ve hor gören ifadeler kullanılmaktadır. Yine benzer şekilde aynı dizinin on üçüncü bölümünde Şeniz karakteri engelli bireye yönelik kullandığı bazı ifadeler aşağıda sunulmuştur.

> "Şeniz: Şu zavallı bile senden daha akıllı. Artık şu zavallı bile kahramanı olmanı istemiyor."

Ayrıca söz konusu dizinin birçok sahnesinde engelli bireye yönelik "vah vah yazık, garip, masum garip, sandalyeli garip" gibi acıma hissini ön plana çıkartan ifadelerin doğrudan engelli bireyin de duyacağı şekilde kullanıldığı tespit edilmiştir. İnsanlar sokakta engelli bir birey gördükleri zaman genel olarak vah vah, zavallı, Allah yardımcısı olsun, çok zor gerçekten tarzındaki cümleleri sıklıkla dile getirmektedirler. Bu yaklaşım tarzı dizi içerisindeki karakterler tarafından da benzer şekilde yansıtılmaktadır. Söz konusu yaklaşım ise toplumdaki engelli bireylere yönelik hâkim düşüncenin yansıması olarak karşımıza çıktığı değerlendirilmektedir. Engelli bireylere yönelik acıma duygusu geliştirmek ve düşünceyi de sesli bir şekilde

dile getirmek engelli bireyin sahip olduğu engeli her seferinde yeniden hatırlamasına neden olacağı için aslında yaşamları içerisinde bulunduğu engellilik durumundan daha yıkıcı etkilere neden olacağı değerlendirilmektedir. Bu nedenle engelli bireylere acımak yerine onlara yönelik daha yapıcı yaklaşımlar geliştirilmelidir. Bunu yapabilmek için de öncelikli olarak engelli bireyleri iyi anlamak, hakkında yeterli derecede bilgiye sahip olmak gerekmektedir. Yeterli bilgiyi elde edebilmek için de engelli bireyler ile etkili iletişim kurabilmek oldukça önemlidir. Engelli bir bireye acımak biraz öncede belirttiğimiz gibi iyi niyetin bir göstergesidir. Ancak iyi niyete sahip de olsa bu acıma hissini, duygusunu engelli bireylere doğrudan yansıtmamak gerekmektedir. Bunun yanında acıma hissini bireylerin gündelik yaşamlarının iyileştirilmesi adına ayrıca bir eylemde bulunarak bunu davranışlarına yansıtması daha yapısalcı bir yaklaşım olacaktır.

3.8 HABER AKTÖRÜ OLARAK ENGELLİ BİREYLER

Haber programları izleyici kitle için herhangi bir konu hakkında farkındalık oluşturulması sürecinde önemli bir kaynaktır. Ancak bu farkındalık oluşturma sürecinde yayıncı kuruluşlar için bir olayın haber değeri taşıyıp taşımadığı aslında egemen söylemin düşünce, inanç vb. değerlerine göre değişebilmektedir. Burada egemen söylemin ön plana çıkmasını istediği ya da görünmesini istemediği konular, olaylar hakkında düşünceleri yönlendirebilme noktasında önemli bir araç olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Çalışmamızda, engelli bireylerin temsil edildiği bir diğer önemli alanı oluşturan haber programlarında yapılan izlemelerde özellikle dikkat ettiğimiz bazı önemli noktalar olmakla birlikte genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Buna göre; engelli bireyin haber içeriğindeki konumu, engelli bireye yer verilen süre, hazırlanan haber içeriğinde odak noktası meydana gelen olay mı? Yoksa engelli birey mi? Yaşanan olay ya da durum ile ilgili engelli bireyin düşünce ve deneyimlerine yer veriliyor mu? Haber aktörü olarak engelli bireyin dâhil olduğu haberlerin çoğunluğunu hangi nitelikteki haberler oluşturmaktadır? Şeklindeki başlıklar yapılan izlemelerde göz önünde bulundurulan belirleyici kriterleri

oluşturmaktadır. Yayıncı kuruluşların toplumdaki dezavantajlı gruplara yönelik benimsemiş olduğu yaklaşım bu açıdan oldukça önemlidir. Çünkü yayıncı kuruluşların temsiline yer verdikleri herhangi bir dezavantajlı grubun gerçek hayattaki yansımaları ile paralellik gösterdiği ortaya konulmuştur.

Yani medyanın herhangi bir gruba karşı göstermiş olduğu ayrımcı tutum ve söylemler toplumsal yapıda karşılık bulmakla birlikte toplumun engelli bireylere yönelik benzer tutum, söylem ve davranışları geliştirebilmesine neden olmaktadır. Bu nedenle engelli bireyin iletişim araçlarındaki yansıtılış şekli oldukça önemlidir. İncelenen haber programlarında engelli bireyleri içine alan haberlerin sunumunda özellikle bir aylık incelemelerde engelli bireylerin dâhil olduğu, görünür kılındığı yeterli derecede haber içeriğine rastlanılmamıştır. Bu durum ise engelli bireylerin haber programlarında yeterli derecede temsil edilmediği sonucunu ortaya koymaktadır. Çünkü örneklem olarak seçilen üç yayıncı kuruluşun bir aylık haber programları taranmış ve bu süre içerisinde engelli bireylerin haber aktörü olarak sunulduğu toplamda 14 farklı haber içeriğine yer verildiği tespit edilmiştir.

Bu haberlerin on tanesi tamamen olumsuz içerikli haberler iken, sadece 4 haber engelli bireylere yönelik olumlu söylemlerde bulunduğu tespit edilmiştir. Engelli bireylerin dâhil olduğu bu içeriklerde haberin hazırlanışı ve sunumunda genel olarak tıbbi ve sosyal modele göre değerlendirildiği görülmüştür. Haber içeriklerinin hazırlanış ve sunumunda insan hakları modeline yani hak haberciliği anlayışına çok fazla değinilmediği, engelli bireylerin haberleştirilen olayda hangi konumda olursa olsun sahip olduğu haklardan genel anlamda bahsedilmediği sonucuna varılmıştır. Ayrıca söz konusu durumlara yer vermemekle birlikte engelli bireylerin aktörü olduğu haberlerde çoğunlukla yaşanılan olayın, engelli bireyin ve merkezinde yer aldığı durumun dramatize edilerek haberleştirildiği tespit edilmiştir. Söz konusu sonucu desteklemesi açısından bir haber örneğine yer verecek olursak; Show TV logolu yayıncı kuruluşun 22.03.2021 tarihinde yayınlanan ana haber programında ekrana getirilen haber 2 dakika 24 saniye süre ile ekranda yer almıştır.

İlgili haberde "ÖZEL OKULDA OTİZM SKANDALI" başlığı ile ekrana getirilen haber içeriğinde otizmli çocuğa sahip aile bireyleri ve okul müdür arasında geçtiği iddia edilen ifadeler aşağıda sunulmuştur.

> "Anne: Tamamen önyargı ile yaklaştılar. Ayrımcılığı çok derinden hissettim.
> Baba: (Okul Müdürü'nün çocuğu için söylemiş olduğu sözleri aktarıyor) "Benim bunun için, özel çocuk yetiştirmek için ne vaktim var. Ne de buna verecek bir eğitimcim var. Uğraşamam ben bunlarla."
> Anne: Sizin çocuğunuzu takip edemeyiz dediler.
> Baba: Müdür bana işte oğlun otizm hastası ve bu tür çocuklar çok acımasız olurlar etrafındakilere karşı."

Söz konusu haber içeriğinde de görüldüğü üzere hem okul müdürünün engelli bireye yönelik kullandığı iddia edilen olumsuz, dışlayıcı ifadeler hem de haberin olumsuz yapısı nedeniyle engelli bireylere yönelik ayrımcı, dışlayıcı tutum ve davranışı ortaya koyduğu görülmektedir. Haber içeriğinde tamamen engelli bireyin engelinden dolayı okulda istenmeyen bir varlıkmış gibi sunulmasına yer verilmiştir. Ancak söz konusu haberde engelli bireyin en önemlisi de alması gereken eğitim hakkından mahrum edilmesi, neden okullarda engelli bireyler için özel eğitimli bireylerin olmadığı ya da okullarda engelli bireylerin eğitimini kolaylaştırması adına yeterli donanım ve ekipmanın neden sağlanmadığı gibi daha da çoğaltılabilecek hak odaklı haber içeriklerine hiçbir şekilde yer verilmediği tespit edilmiştir.

Bununla birlikte engelli bireyler onlar için önemli ve anlamlı olan özel günlerde daha fazla hatırlanmayı, ön planda olmayı beklemektedirler. Bu doğrultuda "21 Mart Dünya Down Sendromlular Farkındalık Günü" de çalışma kapsamında incelenen bir aylık süre içerisinde olduğu görülmüş, ancak incelemelerde ilgili yayıncı kuruluşların bu anlamlı güne özel engelli bireylere yönelik farkındalığı arttırmak ya da daha görünür olmalarını sağlamak adına; Show TV logolu yayıncı kuruluşun engelli bireylerin haber aktörü olarak dâhil olduğu herhangi bir haber içeriğine yer vermediği tespit edilmiştir. FOX logolu yayıncı kuruluş ise haber programının sonunda kapanışı yapmadan önce sunucu tarafından 12 saniye süre ile engelli bireylerin bu özel güne ithafen söylemiş olduğu ifadeler aşağıda sunulmuştur.

"21 Mart Dünya Down Sendromu Günü"

"Sunucu: Bugün 21 Mart Down Sendromu Günü. Down sendromlu bireyler hayatın içinde daha fazla yer almak istiyorlar. Her alanda aslında biz de varız diyorlar. Farkındalık yaratmak için bizde tüm özel çocukların gününü kutluyoruz. Ben, benim için de özel olan Ayber'i ve tüm çocuklarımızı yanaklarında öpüyorum."

Engelli bireyler için özel ve anlamlı olan bu günde az da olsa engelli bireylerden bahsedilmesi, yapıcı ve olumlu ifadeler kullanılması farkındalık oluşturmak adına faydalı olabilir. Ancak söz konusu durumun haberleştirilmeden ve programın en sonunda, kapanıştan önce ifade edilmesi, bu ifadelerin de 12 saniye gibi çok kısa bir zaman dilimi içerisine sıkıştırılması, Ayrıca bu anlamlı günde bir Down Sendromlu bireyin deneyimlerine, düşüncelerine hatta görüntüsüne dahi yer verilmemesi aslında farkındalık oluşturma sürecinde engelli bireylerin yayıncı kuruluşlardan gerekli desteği alamadığı sonucunu doğurmaktadır. Söz konusu program incelemelerinde sadece Kanal D logolu yayıncı kuruluş engelli bireyler için özel ve anlamlı olan bu günde farkındalığa ön plana çıkarmak adına engelli bireyin aktörü olduğu haber içeriğine yer vermiştir.

Bahse konu haber ise; "DOWN SENDROMLU OĞLU İLE KLİP ÇEKTİ" başlığıyla sunulmuştur. Down Sendomlu bir çocuğu olan şarkıcı Özgün'ün oğlu ile birlikte bu özel güne ve bireylere dikkat çekmek adına yapmış olduğu özel şarkı ve klibin haberine yer vermektedir. Haber toplamda 1 dakika 27 saniye süre ile ekranda kalmıştır. Söz konusu haber hem farkındalık oluşturma noktasında hem de engelli bireyler için değil de, engelli bireyler ile birlikte yapmak anlayışı doğrultusunda gerçekleştirilmesi verdiği mesaj yönünden engelli ve engelli olmayan bireyler için oldukça önemlidir. Bir diğer haber içeriğinde ise yapısal ve çevresel engellerle karşılaşan ve bu nedenle mağdur olan bir engelli bireye yer verilmiştir. Haber, "ENGELLİ ADAMIN MERDİVEN ÇİLESİ" başlığıyla sunulmuştur.

"Sunucu: üst geçidin asansörü bozuldu. O asansör tamir edilmek yerine kapatıldı. Kimse engellileri düşünmedi. Bir engellinin merdiven işkencesi yürekleri sızlattı."

Sunulan haberin başlığı dahi engelli bireyleri toplumsal zihinlerde belirli kalıp yargıların içine yerleştirmektedir. Haberin başlığı ile birlikte sunucunun

kullanmış olduğu ifadeler de engelli bireylere yönelik acıma duygusunu ön plana çıkartan bir yapı içerisinde ekranlara getirilmektedir. Söz konusu haberde tamamen olayı odak noktasına alan ve olayı dramatize eden bir sunuş biçimi ile aktarıldığı görülmektedir. Ayrıca haberleştirilen olayda engelli bireylerin nasıl görmezden gelinerek yok sayıldığı da bir diğer sonucu oluşturmaktadır. İncelemesi yapılan Kanal D logolu yayıncı kuruluşta ise 25.03.2021 tarihinde engelli bir bireyin uğramış olduğu şiddet içerikli habere yer verilmiştir. Haber, "ENGELLİ GENCE İŞKENCE, İŞKENCE GÖRÜNTÜSÜNE TEPKİ YAĞDI" başlıkları ile 2 dakika 3 saniye ekranlarda gösterilmiştir. İşitme ve konuşma engelli bireye yönelik şiddet görüntüleri ile birlikte sunulmuştur.

Yine benzer şekilde Show TV logolu yayıncı kuruluşunda 03.03.2021 tarihinde "İSTANBUL'DA SUSTALI CANİ PANİĞİ" başlığı ile sunulan haberde ise evine gitmekte olan engelli bireyin arkasından yaklaşarak boğazını kesip altı yerinden bıçaklanmasına dair habere yer verilmiştir. Söz konusu her iki haberde de kendisini savunma konusunda yetersiz olan bireye karşı şiddet kullanılması, olumsuz davranışlarda bulunulması ve bu olayların tüm detayları ile ekranlarda yansıtılması haberi izleyen engelli bireyleri olumsuz etkilemekte ve benzer durumlarla karşılaşma ihtimali nedeni ile engelli bireyin topluma dâhil olma isteği yerini kendi güvenli alanında kalma düşüncesine bırakabilmektedir. İncelemesini yaptığımız dizi yapımlarında çalışmanın bu kısmına kadar engelli bireylere yönelik olumsuz tutum, davranış ve söylemleri içeren sahnelere dair değerlendirmelere yer verilmiştir. Ancak dizi yapımlarının içerik açısından tamamen olumsuz bir yapıda olmadığı, engelli bireylerin toplumsal hayatta daha aktif rol almaları, daha görünür olmaları adına olumlu tutum, davranış ve söylemlerin yer aldığı birçok sahneye yer verilmiştir. Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde bu olumlu ve yapısalcı yaklaşımlara da örnekleriyle birlikte değinilecektir.

3.9 ENGELLİ BİREYLERE İLİŞKİN OLUMLU VE YAPISALCI YAKLAŞIMLAR

Çalışmada incelemesi yapılan dizi yapımlarının özellikle ilk 20 bölümü içerisinde engelli bireylere yönelik daha çok olumsuz temsil şekillerine yer verilmekle birlikte söz konusu dizi yapımlarının toplumsal zihinlerde tamamen dışlayıcı, önyargılı, küçümseyen ya da acıma duygularını ön plana çıkartan bir yapıda olduğunu söylemek doğru ve adil bir çıkarım olmayacaktır. Çünkü dizi yapımları içerisinde engelli bireylere yönelik toplumsal zihinlerde var olan önyargıları yıkacak, bu yönde farkındalık oluşturabilecek sahnelere de yer verildiği görülmektedir. Örneğin Zalim İstanbul adlı dizinin üçüncü bölümünde Ceren karakterinin engelli bireye yönelik kötü söz ve davranışlarına şahit olan Cemre karakteri ile arasında yaşanan diyalog bu olumlayıcı, yapısalcı yaklaşımlara iyi bir örnek oluşturmaktadır.

> "Cemre: Karşındaki insanın suratına bak. Senden benden tek farkı başına gelen kaza. Senin de başına gelebilirdi benim de. Yarın da gelebilir. Hepimizin başına gelebilir. Kaza da geçirebiliriz. Öyle de doğabilirdik.
> Ceren: Abla tamam çekil.
> Cemre: Sen nereden biliyorsun az sonda merdivenlerden düşüp yatalak kalmayacağını? Kim sana iki ayağının üzerinde dimdik durmanın garantisini veriyor? Kim sana yarın gözlerini ışığa açmanın garantisini veriyor? Kimsenin garantisi yok bu dünyada."

Engelliliğin küresel bir hak sorunu olduğu günümüzde özellikle dizi içerisinde sunulan sahnenin, engelli bireylerin sosyal hayatın her alanına kabul edilip dışlanmaması gerektiği, engelli bireylerin de kimlik sahibi tam bir birey olduğu hususunda izleyici kitlede farkındalık oluşturulması adına önemli mesajlar içerdiği görülmektedir. Bir diğer sahne ise Mucize Doktor adlı dizinin ilk bölümünde engelli bireyin cerrah olabilmek için başvuru yapmış olduğu hastanenin kurul toplantısında engelli bireyin hastaneye kabulü ya da reddine ilişkin üyelerin kullanmış olduğu ifadeler aşağıda sunulmuştur.

> "Kıvılcım: Bir dakika, anlamakta zorluk çekiyorum. Otizmli birisi bunca başarıyı nasıl gösterdi?
> Beliz: Etkileyici.

Tanju: Etkileyici mi? Yahu adam otizmli değil mi Adil hoca? Benim bölümüm rehabilitasyon merkezi değil.

Adil hoca: Elinizi vicdanınıza koyun CV'de otizmli yazmasaydı hepiniz peşinden koşardı böyle asistanın.

Tanju: İyi de yazıyor.

Kıvılcım: Adil Bey kadroda otizmli bir doktor hayal edin. Dışarıdan nasıl gösterecek bu bizi?

Adil hoca: Daha iyi insanlar gibi. Anlamıyor musunuz? Bu çocuğu alıp onun gibi daha nicelerine umut olabiliriz. Siz sanıyorsunuz ki karşınızda bir tek Ali var. Yanılıyorsunuz. Binlerce otizmli genç var sizin karşınızda, dışarılarda, bir kapının arkasında bekliyorlar. Açalım o kapıyı. Buyur edelim içeri. Yılmayın, hayallerinizden vazgeçmeyin, kendinizi eksik hissetmeyin. Yapabilirsiniz. Sizin de bir şansınız var bu hayatta. Sizin de herkes gibi yaşamaya hakkınız var."

Toplumsal yapıdaki engelli olmayan bireylerin engelliliğe dair bilgi ve farkındalık derecelerinin arttırılması bu yönde gerçekleştirilecek iyileştirmelerle paralellik göstermektedir. Bunun için de medyada engelli bireylerin görünürlüğünü arttırmanın yanında görünürlüğün nitelik olarak da iyileştirilmesi gerekmektedir. Bu iyileştirmeler ise yayıncı kuruluşların engelli bireyler ile ilgili düzenli ve dengeli yayınlara yer verilmesi ile gerçekleşecek bir süreçtir. Engelli bireylerin toplumsal yapıdaki ilişkilerden, faaliyetlerden, ekonomik ve kültürel alanlardan, hizmetlerden dışlanmadan buna etki eden tüm unsurlardan arındırılarak toplumla bütünleşebilmeleri adına onları da içine alan sosyal içerme politikalarının geliştirilmesi kabullenme ve farkındalık adına oldukça önemlidir. Çünkü engelli bireylerin sosyal yaşamda aktif bir şekilde rol alabilmeleri için dâhil olabilecekleri tüm kamusal alanlarda erişilebilirlik adına iyileştirmelerin yapılması gerekmektedir. Gerekli alanlara erişimin sağlanması engelli bireylerin de çalışan, üreten, kendi kendine yeten bir birey olarak varlığını sürdürebilme imkânı sağlayacaktır.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Toplumsal yapının birçok yönden şekillendirilmesinde medya aktif bir şekilde rol almaktadır. Üstlenmiş olduğu görevlerden biri de toplumsal yapı içerisindeki farklılıkları, çelişkileri hiç yokmuş gibi ya da önemsiz bir konuymuş gibi göstermesidir. Toplumsal olan, farklılıklardan oluşan bir bütünü ifade etmektedir. Ancak bu yapı içerisindeki farklılıkları ve çelişkileri sistem içerisinde olumsuz bir durum gibi gizlemek ya da önemsiz göstermek toplumsal gerçekliği ortadan kaldırmaktadır. Bu yönde gerçekleştirilecek uzun dönemli çalışmalar toplumsal yapı içerisindeki grupları, farklılıkları tamamen homojen bir yapıya kavuşturmakta ve aralarında var olan ilişkiyi de zayıflatmaktadır. Bu açıdan bakıldığında ise bir bütün olarak medya, sistem içerisinde üstlenmiş olduğu görevi yerine getirmekte ve tektipleşme, yani bir nevi tek boyutlu insan profilini yaratmaktadır.

Ayrıca üretmiş olduğu içeriklerde de hem söylemsel açıdan hem de görsel açıdan tek tipleşmeyi farklı içeriklerle sürekli olarak yeniden üretmektedir. Söz konusu tektipleşmeyi de daha çok insan bedeni üzerinden dayatmaktadır. Yani hem erkek hem de kadın bedenini kendi istediği şekliyle tasvir etmekte ve toplumdaki bireylerinde ulaşması gereken vücut şeklini izler kitleye aktarmaktadır. Baktığımızda kadın bedenini kusursuz ve zayıf bir fiziki yapıyla, erkek bedenini de kaslı ve yakışıklı olarak tasvir ederek izler kitleye aşılamaktadır. Ancak bunu yaparken de diğer taraftan toplumsal yapıdaki farklı fiziksel özelliklere sahip insanları yok saymakta ya da önemsiz gibi göstermektedir.

Biraz önce de belirttiğimiz gibi toplumsal yapı, içerisindeki farklılıklar ile birlikte var olmak zorundadır. Çünkü bir toplumda herkesin güzel, yakışıklı, kaslı ya da en önemlisi sağlam bir vücuda sahip olma imkânı ve şansı yoktur. İnsanın yapısı ve yaşam koşulları gereği kimi güzel, kimi çirkin, kimi yakışıklı, kimileri ise doğuştan ya da sonradan bazı engellilik durumları ile karşılaşabilmektedir.

Bu durum insan hayatının normal akışı içerisinde kabul edilmesi gereken toplumsal bir gerçekliktir. Bu nedenle insanları belirli kalıplar içine sıkıştırmak, bedeni belirli fiziki ölçülere göre ön plana çıkarmak aslında bu şansa ve imkâna sahip olmayan bireyleri yok saymakla eşdeğerdir. Ayrıca bu anlayış bir bakıma toplumsal farklılıkların ve toplumun birbirine daha da yabancılaşmasının yanında, çok farklı ve olumsuz sonuçlar doğurabileceği değerlendirilmektedir. Özellikle günümüz dizi yapımlarına baktığımızda dizi yapımlarının ana karakterlerinin kaslı ve yakışıklı erkek profili ile güzel, seksi ve belirli ölçülerdeki kadın profilleri üzerinden yansıtıldığını görmekteyiz. Burada aslında medya, tek tip kadın ve erkek bedeni tercihini üretmekte ve izler kitleye aktarmaktadır. Bunun dışında kalan insan bedeninin fiziki yapılarını görmezden gelmekte ve önemsizleştirmektedir. Bu bakımdan toplumda görmezden gelinen ve toplumsal yapı içerisinde önemli bir çoğunluğa sahip olmasına rağmen gerekli saygıyı, değeri görmeyen engelli bireyler de özellikle fiziksel yapılarındaki farklılıklar nedeniyle çevresindeki ya da sosyal alanlardaki bireyler tarafından görmezden gelinmektedir.

Toplumsal yapı içerisinde aslında önemli olan engelli bireylere yardım etmek değildir. Önemli olan, var olan algıları değiştirmek, engelli bireylerin de engelli olmayan bireyler ile aynı haklara sahip olduğu bilincine varabilmek ve toplumda bu yönde farkındalık oluşturmaktır. Bu bilincin oluşmadığı her gün aslında engelli bireylerin dışlanmışlıklarına, yok sayılmalarına katkıda bulunmaktayız. Bu durum ana akım medyada engelli bireylerin temsiline yer verilmemesi ya da yer verilmesine rağmen yanlış ve olumsuz şekilde belirli stereotiplere sıkıştırılarak sunulmasının yanında, toplumda zaten var olan mevcut önyargıları pekiştirerek engelli bireylerin toplumsal yapı içerisindeki rollerinin ve konumlarının küçümsenmesine ya da yok sayılmalarına neden olmaktadır.

Çalışma, engelli bireylerin televizyon dizileri ve ana haber bültenlerinde ne yönde temsil edildiğine dair bulguları ortaya koymak amacıyla belirlenen dizi ve haber bülteni örneklemlerinin içerik analizi çerçevesinde inceleme ve değerlendirmelerini içermektedir. Yapılan incelemeler neticesinde dizi yapımlarının

ve ana haber bültenlerinin engelli bireylere yeterli oranda süre vermediği tespit edilmiştir. Ortaya koymuş olduğumuz bu sonucu dizi ve haber programlarında engelli bireylerin yer aldığı sahneler içerisindeki sürelerin hesaplanarak tablolaştırılmış göstergeleri de desteklemektedir. Ele alınan her iki dizinin de her bir bölüm süresi ortalama 2 saat 10-15 dakika arasında değiştiği görülmektedir. İki farklı dizide de incelenen toplamda 20 bölümün süreleri yaklaşık olarak 43-44 saat gibi bir süreye tekabül etmektedir. Her iki diziyi de bu yaklaşık süreler doğrultusunda değerlendirdiğimizde Mucize Doktor adlı dizide engelli bireye ayrılan süre toplam sürenin yaklaşık yarısına denk gelirken, Zalim İstanbul adlı dizide engelli bireye ayrılan süre toplam sürenin yaklaşık olarak beşte birine karşılık gelmektedir. Ayrıca engelli bireylere yer verilen sürelerin dışında söz konusu çalışma için yapmış olduğumuz örneklem seçimi sürecinde de ele aldığımız diziler dışında güncel bir şekilde engelli bireyin temsiline yer verilen herhangi bir diziye rastlanılmamıştır.

Bu durum yayıncı kuruluşların engelli bireylerin temsili ve görünürlüğünü arttırması noktasında ne kadar yetersiz ve duyarsız kaldıklarını göstermesi açısından önemli bir kanıt olmaktadır. Bu nedenle Radyo ve Televizyon Üst Kurulu olarak yayıncı kuruluşlar ile görüşülerek yayın politikalarını olumsuz etkilemeyecek şekilde engelli bireylerin görünürlüğünü ve farkındalığını arttırmak adına özellikle engelli bireyler için özel ve anlamlı olan Engelliler Haftası'nda engelli bireylere yönelik içeriklere daha fazla yer verilmesi teşvik edilmelidir. Yer verilecek içeriklerin de, engelli bireylere ait olumsuz durumlardan ziyade onları da içine alan etkinlikler olabilir, dernek ya da kuruluşların o haftaya özel gerçekleştireceği organizasyonlar olabilir, yani hem engelli bireyler hem de izler kitle açısından daha yapısalcı faaliyetlerin yansıtılmasına dikkat edilmeli ve özen gösterilmelidir. İncelenen yayınlar özelinde baktığımızda yayıncı kuruluşlar engelli bireyleri yayınlarına çok fazla dâhil etmeyerek hem görmezden gelmekte hem de engelli bireye yer verdiği yayınlarda genel olarak olumsuz bir yansıtılış şeklinin benimsendiği görülmektedir. Özellikle engelli bireyin dâhil edildiği yayınların içerik analizine baktığımızda haber, dizi vb. birçok programın engelli bireyi dramatize eden davranış ve dil yapısı üzerine kurulduğunu görmekteyiz. Bu nedenle engelli bireyin yansıtılışı noktasında daha

sistematik, daha bilinçli ve farkındalığı arttıracak nitelikte yayınlara yer verilmesi gerekmektedir. Baktığımız zaman normal günlerde engelli bireylere medyada özellikle haber içeriklerinde çok fazla yer verilmemektedir. Bu nedenle engelli bireylere yönelik farkındalığın arttırılması noktasında kurum ve kuruluşların Engelliler Haftası olarak belirlenen tarih aralığında engelli bireyleri destekleyici faaliyet ve organizasyonlara daha fazla ağırlık verdiği düşünüldüğünde, engelli bireylere yönelik içeriklere engelli bireyleri de içine alacak ve dâhil edecek şekilde daha fazla yer verilmesi gerekmektedir. Engelli bireylerin medyada, televizyon programlarında görünmez olmalarının sonuçları toplumsal yapıya da yansımaktadır. Yani dizilerde, haber programlarında kısacası meydanın tüm alanlarında neredeyse görünmez olan engelli bireylerin aslında deneyimleri, elde etmiş oldukları başarıları, yaşamış oldukları sorunları, uğramış oldukları hak ihlalleri de bu anlamda görünmez kılınmaktadır. Bu durum ise toplumsal zihinlerde engelli imajının hem medyada sunulan kalıplaşmış şekillerin dışına çıkmadan, verildiği şekliyle oluşmasına hem de toplumda engelli nüfusunun genel nüfus içerisindeki oranının çok az olduğu algısının oluşmasına neden olmaktadır.

Ancak TÜİK'in 2002 yılında yaptığı Türkiye Özürlüler Araştırması verilerine göre ülke nüfusunun yaklaşık %12'sini engelli bireyler oluşturmaktadır. Zihinlere yerleşen bu yanlış algıyı yıkmak için de engelli bireylerin toplumun her alanında daha etkin bir şekilde konumlandırılarak daha görünür olmaları sağlanmalıdır. Bu nedenle Radyo ve Televizyon Üst Kurulu koordinatörlüğünde yayıncı kuruluşlar ile yapılacak ortak çalışmalar ışığında engelli bireylerin temsilinde ya da yansıtılış şeklinde kesin ve net başlıklar belirlenerek söz konusu yansıtılış şeklini belirli kriterler çerçevesinde şekillendirmek yerinde olacaktır.

Bu kriterler özellikle engelli bireylerin daha sık karşılaştığı sorunlar üzerine odaklanmalıdır. Ayrıca yayıncı kuruluşların, engelli bireylerin sadece yayınlara erişimi noktasında altyazı, işaret dili, sesli betimleme gibi kolaylıkları sağlamasının yanında özellikle yayıncı kuruluşların haber, dizi ve benzeri programlar için üretmiş oldukları içeriklerde engelli karakterlerin kullanılması teşvik edilmelidir.

Söz konusu karakter kullanımında özellikle gündelik hayatta mevcut bir engeli bulunan, ancak yer verilecek programdaki rolü de en iyi şekliyle canlandırabilecek bireylerin seçilmesine özen gösterilmelidir. Çünkü incelemesi yapılan dizi yapımlarında engelli bireyi canlandıran karakterlerin gerçek hayatta herhangi bir engelinin bulunmadığı izleyici kitle tarafından bilinmektedir.

Engelli birey temsilinde, izleyici kitledeki gerçeklik algısını değiştirme çabasına girilmemelidir. Bu noktada ele aldığımız diziler gibi, geçmiş dönemlerde engelli birey karakterine yer veren birçok dizi de sezon finallerinin genelde birbirine benzer yapıda olduğu görülmektedir. Yani engelli birey sezon sonuna yaklaşıldığında dizi içerisindeki engelinden kurtulduğu ya da iyileştiği birçok dizi yapımının ortak noktasını oluşturmaktadır. Bu durum ise gerçek bir engeli bulunan izleyici kitlenin gerçeklik algısını değiştirmekle birlikte, dizideki gibi mutlu sona ulaşılmadığında ise engelli bireyde daha fazla psikolojik sorunların doğmasına neden olabileceği değerlendirilmektedir. Bu nedenle özellikle engelli karakterlerin seçiminde daha gerçekçi olması açısından verilecek mevcut rolü engel durumunun imkânları ölçüsünde karşılayabilecek mevcut bir engele sahip engelli bireylere öncelik verilmesi, söz konusu dezavantajlı grupların hem farkındalığını arttırma hem de görünür kılınmaları noktasında daha etkili olacağı değerlendirilmektedir.

Engelli bireyler, üretilecek olan medya içeriklerinde daha aktif bir şekilde rol almalı ve sürekli göz önünde olmalıdır. Sağlanacak bu süreklilik ile birlikte engelli bireyin yansıtılış şeklindeki olumlu değişimler bir süre sonra izler kitledeki kalıplaşmış yargı ve düşünceleri değiştirme noktasında etkili bir yöntem olacaktır. Radyo ve Televizyon Üst Kurulu tarafından oluşturulan Sağırların, İşitme ve Görme Engellilerin Yayın Hizmetlerine Erişiminin İyileştirilmesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkındaki Yönetmelik ile birlikte engelli bireylerin yayın hizmetlerine erişimi noktasında gerekli düzenlemeler yapılmış ve yayıncı kuruluşlara bildirilmiştir. Ancak engelli bireyler ile ilgili bu düzenlemelerin sadece yayın hizmetlerine erişim aşamasında bırakılmaması gerekmektedir. Yani yayın hizmetlerine erişim yönünden yapılan düzenlemelerin yanında, engelli bireylerin dizi, haber gibi benzeri

programlarda yansıtılış şeklinin niteliği ile birlikte bahsedilen programlara erişim aşamasında olduğu gibi belirli oranların belirlenerek engelli bireye ana ya da yan karakter olarak yer verilmesine dair gerekli bir düzenlemenin yapılması gerektiği düşünülmektedir.

Çalışmada engelli bireylerin, izlemesini yaptığımız dizi yapımları içerisinde çok fazla ön plana çıkan bir diğer temsil şekli de kalıplaşmış önyargılarla örülü bir anlatı yapısı içerisinde sunulmasıdır. Özellikle önyargılı ifade ve söylemlere niceliksel olarak daha fazla yer verilen Mucize Doktor adlı dizi yapımı içerisinde engelli bireye bir kişi hariç neredeyse tüm dizi karakterlerinin önyargılı ifade ve söylemlerde bulunduğu tespit edilmiştir. Karakterler tarafından engelli bireye yönelik kimi cerrah olamayacağı, kimisi iyileşemeyeceği, sevemeyeceği, buraya ait olmadığı yönündeki söylemlere çok fazla başvurulduğu görülmektedir. Aslında söz konusu dizilerde engelli bireylerin görünürlüğünü arttırması açısından temsiline yer verilmesi hatta Mucize Doktor adlı yapımda ana karakteri canlandırmasına rağmen dizilerdeki temsil şeklinin engelli bireyler ile ilgili mevcut önyargıları pekiştirecek şekilde sunulduğu görülmektedir.

Erişim açısından diğer kitle iletişim araçlarına oranla daha kolay bir konumda yer alan televizyonun bireylerin duygu, düşünce, tutum ve kanaatlerini etkileme ve yönlendirmede önemli bir rolü olduğu birçok araştırma ile ortaya konulmuştur. Ayrıca benzer yönde oluşturularak dolaşıma sokulan iletilerin de sürekli olarak tekrarlanması bireylere belirli düşünce kalıplarının benimsetilmesi açısından da kayda değer bir özelliktir. Bu düşünceden hareketle yapılan incelemelere baktığımızda dizi içerisindeki diyalog, söz ve davranışlarında benzer yönde ve bir süreklilik içerisinde izleyicilere aktarıldığı görülmektedir. Söz konusu iletilere süreklilik olgusu içerisinden baktığımızda hem Mucize Doktor adlı dizide hem de Zalim İstanbul adlı dizide izler kitle üzerinde engelli bireylere yönelik benzer kalıp yargılarının yeniden üretilerek izleyiciye aktarıldığı görülmektedir.

Bu açıdan bakıldığında ise kültürel göstergeler ve ekme kuramında bahsedildiği gibi televizyonun ve sunmuş olduğu benzer yapıdaki iletilerin hem bireylerin düşüncelerini yönlendirmede hem de bu konudaki gerçeklik algısını değiştirme noktasında etkili bir araç olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Ayrıca tez çalışmamızın temel dayanağını oluşturan ekme kuramı ile bağlantılı olarak söz konusu dizi yapımlarının izler kitleyi ortak değer ve algılar üreterek bu değerler etrafında topladığı ve toplumsal yapıya bu şekilde bir yön verdiği görülmektedir. Bahsettiğimiz bu olgu aslında kapitalist sistemin oluşturmaya çalıştığı kitle kültürü kavramının da önemli bir ayağını oluşturmakta ve üretilen popüler kültür kavramıyla da benzerlik göstermektedir. Çünkü popüler kültür kavramı da egemen yapı tarafından oluşturulan ve genelin tüketimine sunulan ortak ve benzer metalar gibi ürettiği iletilerle kitle kültürünü oluşturması açısından benzerlik gösterdiği görülmektedir.

Bir diğer önemli husus da engelli bireylerin medyada genel itibariyle ya mağdur ya da kahraman şeklinde temsil edilmesidir. Bu durum izleyici kitlede, zihinlerde engelli bireylere yönelik söz konusu iki temsilin dışında başka bir seçeneğin olmadığı algısını oluşturmaktadır. Yansıtılan bu anlayışla birlikte engelli bireylerin engelli olmayan bireyler gibi normal, sıradan bir hayat sürebileceği ihtimali zihinlerde kabul görmemektedir. Bu anlayışı zihinlere aşılayan da medyanın engelli bireyler ile engelli olmayan bireyler arasında sistematik ve hiyerarşik bir ayrım yapmasıdır. Bu ayrım daha çok medyanın engellilere yönelik kullanmış olduğu dilde hissedilmektedir.

Bu noktada Radyo ve Televizyon Üst Kurulu olarak yayıncı kuruluşlar ile bir araya gelinmeli ve medyada engelli bireylerin temsil ya da yansıtılış aşamasında engelli bireylere yönelik kullanılabilecek ve kullanılamayacak kelimelerin belirlenerek bu yönde bir dil kullanımının özendirilmesi gerekmektedir. Çünkü medyanın kullanmış olduğu dil gündelik hayatın konuşma diline önemli ölçüde yön vermektedir. Yani yayınlanacak bir haber içeriğinde engelli bireylere yönelik kullanılması ya da kullanılmaması gereken sözcükler, kelimeler kesin bir sınırla

çizilmeli ve yayıncı kuruluşların toplumda hassas ve kırılgan bir konumda yer alan engelli bireylere yönelik yayın politikasının belirli bir sistem üzerine kurulmasının gerekli olduğu düşünülmektedir. Bahsettiğimiz şekilde ya da ona benzer geliştirilecek düzenlemelerin hem engelli bireyler açısından hem de engelli bireylere yönelik tutum, düşünce ve davranışların olumlu yönde gelişmesi adına önemli katkılarının olacağı değerlendirilmektedir.

Engelli bireyler televizyon içeriklerinde farklılıkları elinden alınmış ve tamamen homojen bir grup gibi resmedilmektedirler. Yani hangi engel türüne sahip olduğunun çok fazla önem arz etmediği, önemli olanın bir engele sahip olduğu gerçeği olarak bireylere sunulmasıdır. Çalışmada izlemesini yaptığımız dizi yapımları içerisinde çok fazla ön plana çıkan bir diğer temsil şekli de engelli bireylere yönelik dışlayıcı tutum, davranış ve söylemlerdir. Söz konusu dizi incelemelerinde her iki dizi yapımında da engelli bireyi dışlayan, bir tehdit unsuru ya da ben ve bizin dışında bırakılan olumsuz bir varlık olarak yansıtıldığını gösteren toplamda 73 söylem ve ifadenin kullanıldığı tespit edilmiştir.

Elde edilen bu bulgular aslında dizi yapımlarını izleyen engelli bireyleri olumsuz etkilemekle birlikte engelli olmayan bireylerin zihinlerine de bu kalıp yargıları, ötekileştirmeyi, dışlamayı empoze eden bir anlatım yapısının benimsendiğini göstermektedir. Bununla birlikte, dizi yapımları içerisinde engelli bireylerin sahip oldukları farklılıklara, eksikliklere çok fazla vurgu yapıldığı ve bu farklılıklara da genelde olumsuz anlamlar yüklenerek sunulduğu görülmüştür. Ayrıca engelli bireylerin bu farklılıklardan ya da engellerinden dolayı değersizleştirildiği, birçok sahne ve diyaloga yer verildiği tespit edilmiştir. Ancak her iki dizi içerisinde de ilerleyen bölümlerde engelli bireye yönelik bu olumsuz tutum ve davranışların yerini kabullenmeler ile birlikte engelli bireye yönelik yapısalcı söylem, tutum ve davranışlara bıraktığı görülmektedir.

Engelli bireylerin dizi ve haber programlarındaki temsilini ele aldığımız çalışmamızda yaptığımız izleme ve incelemeler sonucunda özellikle Mucize Doktor adlı dizi yapımında başrol karakterini canlandıran engelli bireyin dizinin ilk bölümlerinde kendi çevresinden, toplumsal hayattan dışlanan, hor görülen ya da yok sayılan bir konuma yerleştirildiğini görmekteyiz. Bu anlayış genel olarak toplumsal yapıda engelli bireylere yönelik benimsenen anlayışla paralellik göstermektedir. Ancak dizinin ilerleyen bölümlerinde engelli birey hem yakın çevresinde hem de dâhil olmak istediği toplumsal çevrede kabul gören ve saygı duyulan bir birey konumuna yerleştirilmiştir. Dizinin ilk bölümlerine baktığımızda engelli bireyin hastaların tedavisinde olumlu ve etkili fikirler ortaya koymasına rağmen çevresi tarafından dinlenmediği ve dikkate alınmadığı görülmektedir. Ancak ilerleyen bölümlerde engelli bireyin saygı duyulan kabul gören hatta onun fikirleri ya da düşüncesi alınmadan bir karar verilmediği ve hareket edilmediği görülmektedir.

Bu durum ise engelli bireyin dizi içerisinde ve izler kitle de tam anlamıyla bir kanaat önderi konumuna getirildiğini açık bir şekilde yansıtmaktadır. Bugün toplumsal hayatın şekillenmesinde önemli bir rolü olan kanaat önderlerinin mevcut yapı içerisindeki önemine baktığımız zaman gelişen teknoloji ile birlikte birçok önemli firma, marka ya da pazarlama şirketlerinin ürün ve metaları ile alakalı mesaj ya da iletilerini toplum tarafından kabul görmüş kanaat önderleri aracılığıyla izler kitleye aktardığını görmekteyiz. Bu bağlamda dizi içerisinde istenmeyen, kabul görmeyen bir karakter yapısından sıyrılarak kanaat önderi sayılabilecek bir konuma yerleştirilen engelli bireyin yine özellikle uzun yıllar toplumsal kesim tarafından belirli kalıp yargılara sığdırılarak yansıtılan engelli birey üzerinden kurulması genel yapıyı etkilemesinin yanında, benzer durumları yaşayan, benzer olumsuzluklarla karşılaşan izleyici kitle üzerindeki etkilerinin de çok daha yoğun ve etkili olacağı değerlendirilmektedir.

Dizi yapımları incelemesinde odak noktasına alınan bir diğer önemli unsur da engelli bireylerin temsil edildiği mekânlar ile birlikte engelli bireyler için erişilebilir alanların sayısı olmuştur. Bu bağlamda toplumsal bütünlüğün sağlanması adına

toplumdaki tüm bireylerin ihtiyaçlarına ve beklentilerine karşılık bulması oldukça önemlidir. Engelli bireylerin sosyal hayatlarında birçok alana erişebilmeleri adına gerekli adımların atılarak bunu uygulanabilir tüm alanlarda hayata geçirmek engelli bireylerin yaşadığı toplumda iş edinme, eğitim fırsatlarından yararlanma, daha sosyal bir kimliğe bürünme, boş zamanlarını daha aktif bir şekilde değerlendirme noktasında engelli bireylere birçok açıdan önemli fırsat ve kazanımlar sağlayacaktır.

Engelli bireyler için erişilebilirlik hayati bir öneme sahiptir. Ancak erişilebilirlik sadece fiziki şartların uygun hale getirilmesi olarak algılanmamalıdır. Buna ekonomik, sosyal, kültürel, dini birçok alan da dâhil edilmeli ve bu alanların her biri engelli bireyler için uygun hale getirilmelidir. Çünkü engelli bireylerin de engelli olmayan bireyler gibi her alanda sahip olduğu haklardan yararlanması gerekmektedir. Bu kavramsal çerçeveleri dikkate alarak yapmış olduğumuz dizi yapımlarının değerlendirmesinde her iki dizide de engelli bireyler çok sınırlı alanlarda temsil edildiği görülmektedir. Örneğin Zalim İstanbul adlı dizide engelli birey izlemesi yapılan ilk 20 bölüm içerisinde yer aldığı sahnelerin çok büyük çoğunluğu engelli bireyin odasında geçmektedir. Engelli bireyin odasında gösterildiği sahnelerin dışında toplamda 9 farklı mekânda gösterimine yer verildiği tespit edilmiştir. Ancak bu sayılara daha sonraki bölümlerde dâhil olduğu yemek masası, konağın salon ve bahçesindeki temsilleri de farklı mekânlar olarak dâhil edilmiştir. Bu verilerden hareketle engelli bireye genel olarak kendisi için oluşturulan güvenli alanında yani odasındaki sahnelerle yer verilmiştir. Bu noktada bireylerin kendi güvenli alanlarının dışına çıkması, toplumda daha görünür olmaları engelli bireyler için birçok olumlu sonucu da içerisinde barındırdığı değerlendirilmektedir.

Bir diğer dizi yapımı olan Mucize Doktor adlı dizide ise engelli bireyin toplamda 26 farklı mekânda temsiline yer verildiği tespit edilmiştir. Bu mekânlara ise hastane içerisindeki ameliyathane, kafeterya, dinlenme odası gibi mekânlar da farklı bir mekân olarak dâhil edilmiştir. Mucize Doktor adlı dizide engelli bireyin yer aldığı mekânların diğer diziye oranla fazla olmasının temel nedeni her iki dizideki engelli bireylerin engel türlerinin farklı olması olarak değerlendirilmektedir. Engelli

bireylerin farklı mekânlarda temsil edilmesi gerekliliğinin en temel nedeni insanların zihninde yer etmiş olan engelli birey dışarıya çıkmaz, evinde durur, dışarısı ona uygun ve onun için güvenli değil gibi daha birçok kalıplaşmış, kemikleşmiş yargıları yıkmak içindir. Çünkü toplumsal zihinlerdeki hâkim düşünce de bu yönde olduğu için halen daha engelli bireyler için birçok alanın erişilemez, ulaşılamaz olduğu sonucu araştırmalarda da ortaya konulan bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda bahsettiğimiz tüm olumsuz söylem ve davranışların yanında özellikle Mucize Doktor adlı dizide engelli bireyi canlandıran Ali Vefa karakterinin engelinin getirmiş olduğu bir özellikten dolayı çok fazla üstün yeteneklere sahip bir birey olarak sunulduğu, hatta birçok sahnede kahramanlaştırıldığı görülmüştür. Birçok sahnede bilim kurgu filmlerinde sıklıkla rastladığımız efektler kullanılarak engelli bireyin tüm insan vücudunun anatomik yapısını teknolojik hiçbir cihaza ihtiyaç duymadan hastalığın nerede olduğunu zihninde canlandırarak anında tespit ve teşhis ettiği abartılı sahnelere yer verilmiştir.

Bu durum dizinin izler kitlesinde engelli bireylerin de olabileceği varsayımından yola çıkarak engelli bireylerin zihinlerindeki engelli kavramının dizide yansıtılan engelli birey gibi olması gerektiğini düşünmelerine neden olmakta, bu durum ise engelli bireylerin engelliliği olağanlaştırmalarının önüne geçebileceği değerlendirilmektedir. Dizi içerisinde engelli bireye atfedilen olağanüstülük, kahramanlık özellikleri ile yakalamış olduğu başarı öykülerinin gerçeği yansıtmadığı, kurgu olduğu ayrımını yapacak yetide olmayan bireylerdeki engelli algısını tamamen değiştirmekte, bu durum ise engelli bireyde kişilik sorunlarını ortaya çıkarabileceği değerlendirilmektedir.

Özellikle Mucize Doktor adlı dizide engelli bireyin yansıtılış şekline baktığımızda dizinin birçok bölümünde engelli birey, üstün yeteneklere sahip olan, birçok sahnede yaptığı müdahaleler ile kahraman gibi gösterilen ve bireyin gündelik hayattaki gerçekliğinden koparılarak bireye yüklenen gerçek dışı karakteristik özellikleri ile sunulmaktadır. Bu durum ise diziyi izleyen ve mevcut bir engele sahip

olan herhangi bir engelli bireyin kendi iç dünyasında anlamsız ve gereksiz sorgulamalar yapmasına neden olacaktır. Genel bir değerlendirme yapacak olursak; dizi ve haber programlarında yapılan inceleme ve izlemeler neticesinde engelli bireylerin olması gereken temsilinin, yani gerçek kimlik ve özelliklerinin çok dışında, engelli bireylerin menfaatlerinin çok uzağında resmedildiği görülmektedir.

Dizi ve haber temsillerinden yola çıktığımızda, bir haberin ana aktörü olan ya da bir dizi yapımında yer alan engelli birey figürü genel olarak ya mağdur, yardıma muhtaç, şiddetin ya da istismarın öznesi konumunda ya da sahip olduğu üstün yetenekler sayesinde kahraman gibi yansıtılmaktadır. Bu da, olay kurgusu içerisindeki engelli bireyin mevcut gerçekliğinden tamamen soyutlanarak yansıtıldığı görüşünü desteklemektedir. Engelli bireylerin toplumsal hayata daha aktif ve olumlu bir yapı içerisinde katılmalarının sağlanması adına ülke nüfusu içerisinde önemli bir yeri olan ve kendini savunma, ifade etme, ihtiyaçlarını karşılama noktasında yetersiz kalabilen azınlık gruplarının medyada daha yapısalcı bir şekilde temsil edilmesi gerekmektedir. Bu noktada Radyo ve Televizyon Üst Kurulu öncülüğünde yayıncı kuruluşlar ile birlikte yapılacak görüşmelerle engelli bireyin temsiline yer verilecek bir yapım için bireyin gerçek hayatta var olan fiziksel, düşünsel, duygusal yapılarına gerçeklik açısından en yakın kriterlerin belirlenerek bu kriterler çerçevesinde yer verilmesi yerinde bir uygulama olacaktır. Bu düşünce En azından kendini ifade etme, kendini savunmaya da en önemlisi kendine topluma kabul ettirme ve toplumda kendine belirli bir Statü edinme noktasında yetersiz kalabilecek bireyler için uygulanması bu amaç uğruna çabalayan, uğraşan engelli bireyler için önemli katkılar sağlayacaktır.

Engelli bireylerin haberin aktörü olarak dâhil olduğu haberlerin içeriğine ve sunumuna yönelik bulgu ve değerlendirmelerimize göre yapılan haberleştirmelerin genel olarak olay odaklı olduğu, engelli bireylerin yararına olan hak haberciliği anlayışına yer verilmediği görülmüştür. Engelli bireylere yönelik hazırlanan haberlerde hak haberciliği anlayışının benimsenmesi ile hem görünürlükleri daha da artacak hem de haber içeriğinde verilecek bilgiler sayesinde engelli bireyler ile

birlikte engelli olmayan bireylerin de engellilikle ilgili bilgi sahibi olmaları sağlanacaktır. Çünkü hak haberciliği çerçevesinde hazırlanan haberlerde sadece meydana gelen olay ya da engelli bireyin yaşamış olduğu sorunlar aktarılmamaktadır. Bunlarla birlikte yaşanan olayda varsa hak ihlallerine, sorunların çözümüne ve takibine de yer verilmektedir.

Ancak incelenen haber programları kapsamında engelli bireylerin toplumda daha görünür olmaları noktasında yer aldıkları süre açısından yayıncı kuruluşlardan yeterli desteği alamadığı, yer aldıkları süreler içerisinde de niteliksel açıdan olumsuz tutum, davranış ve söylemlere çok fazla maruz bırakıldıkları sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca haberin aktörü olarak sunulan engelli bireylerin, genel olarak yaşadığı sorunlar ile birlikte olay odaklı sunumuna yer verilmesi medyanın engelli bireylere olan bakış açısının bu yönde olduğu sonucunu doğurmaktadır. Çünkü incelenen haber programlarında engelli bireylerin yaşadığı sorunlar dışında kültürel, sosyal, sanat, spor vb. faaliyetlere dâhil olduğu, başarı elde ettiği ya da bu yönde çaba gösterdiğine dair hiçbir içeriğe rastlanılmamıştır. Engelli bireylerin dâhil olduğu haberlerde genel olarak şiddete uğrayan ya da hak ihlallerine maruz kalan bireyler olarak sunulduğu görülmüştür. Sonuç olarak benzer yapıdaki haberlerin sürekliliği toplumsal zihinlerdeki engelli algısını da bu doğrultuda şekillendirmektedir.

KAYNAKÇA

Alemdar, Korkmaz ve Erdoğan, İrfan (2005), *Popüler Kültür ve İletişim,* İstanbul, Erk Yayıncılık.

Aslan, Kemal (2014), *Haber Nasıl Okunur - Haberde İdeoloji, Söylem,* İstanbul, Anahtar Kitaplar Yayınevi.

Bakanlığı, T. C. (2019), *Erişilebilir Ulaşım ve İletişim,* Ankara, Türkiye Cumhuriyeti Ulaştırma ve Alt Yapı Bakanlığı.

Bezmez, Dikmen, Yardımcı, Sibel ve Şentürk, Yıldırım (2011), *Sakatlık Çalışmaları,* İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları.

Burcu, Esra (2015), *Engellilik Sosyolojisi,* Ankara, Anı Yayıncılık.

Cereci, Sedat (2002), *İletişim Kurmak İnsan Olmaktır,* Ankara, Metropol Yayınları.

Dünya Sağlık Örgütü, (2011), *Dünya Engellilik Raporu,* Ankara, Anıl Grup Matbaa.

Efe, Adem ve Demir, Ayşe (2020), *Engelli Bireylerin Sosyal Medya Kullanımları Üzerine Bir Araştırma,* İstanbul, Hiper Yayıncılık.

Egbatan, Mine (2017), *Engelli Ayrımcılığına Karşı Medya Dili Kılavuzu,* Ankara, Engelli Kadın Derneği.

Ekici, Sıddık ve Akdoğan, Hüseyin (2011), *Modern Kentleşmede Engelliler ve Güvenlik,* Ankara, Adalet Yayınevi.

Geçer, Ekmel (2013), *Medya ve Popüler Kültür - Dizeler, Televizyon ve Toplum,* İstanbul, Metamorfoz Yayıncılık.

Gökçe, Orhan (2006), *İçerik Analizi, Kuramsal ve Pratik Bilgiler,* Ankara, Siyasal Kitabevi.

Köten, Esra ve Erdoğan Barış (2014), *Engelli Gençler, Sosyal Dışlanma ve İnternet,* İstanbul, İstanbul Gelişim Üniversitesi.

Meşe, İlknur (2014), *Engelliliği Açıklayan Sosyal Model Nedir, Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* (33), s. 88.

Mihalis, Kuyucu (2019), "Engelli Çocuk ve Medya - Engelli Çocukların Medyadaki Temsili," *Sosyal Bilimler Alanında Araştırma Makaleleri-4*, (Ed.) Atilla Atik, Gece Akademi, Ankara, s. 54-84.

Mutlu, Erol (2008), *Televizyonu Anlamak,* Isparta, Ayraç Yayınları.

Öcal, Adem (2015), *Dezavantajlı Gruplar ve Sosyal Bilgiler,* Ankara, Pegem Akademi.

Öztürk, Mustafa (2011), *Türkiye'de Engelli Gerçeği,* İstanbul, Canda Özür Olmaz Derneği Yayınları.

Özyürek, Mehmet (2006), *Engellilere Yönelik Tutumların Değiştirilmesi,* Ankara, Kök Yayıncılık.

Postman, Neil (2004), Televizyon Öldüren Eğlence, (Çev. Osman Akınhay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (2014), *Yayınlarda Program Türleri Kod Tanıtım ve Sınıflandırmaları,* Ankara, Radyo ve Televizyon Üst Kurulu.

Rigel, Nurdoğan (2005), *Kadife Karanlık-21. Yüzyıl İletişim Çağını Aydınlatan Kuramcılar,* İstanbul, Su Yayınevi.

Sarıkaya, H. İbrahim (2011), *Engelsizsiniz,* Ankara, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.

Tekindal, Melike ve Attepe Özden, Seda (2020), *Engellilik Alanında Sosyal Hizmet Kuram Ve Uygulamaları,* Ankara, Nobel Yayıncılık.

Yaylagül, Levent (2013), *Kitle İletişim Kuramları-Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar,* Ankara, Dipnot Yayınları.

Yılmaz, Simge (2019), Türkiye'de Sosyal Devlet İlkesi ve Engellilere Yönelik Yayıncılık, *Tihek Akademi Dergisi* (43), s. 49-53.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

http://www.altinoktavakif.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=52&Itemid=202 (21.03.2021).

https://kms.kaysis.gov.tr/Home/Kurum/70203335 (21.03.2021).

https://www.akademikterapi.com/zihinsel-engelli-tedavisi/(18.08.2021).

ÖZET

Engellilik olgusu özellikle günümüzde birçok açıdan ele alınması gereken, bireysel olduğu kadar toplumsal bir sorun olarak da kendini göstermektedir. Engelli bireylerin toplumsal yapı içerisindeki bütünü oluşturan parçalardan biri olduğu gerçeği birçok kesim tarafından görmezden gelinmektedir. Engelli bireylere yönelik olarak insanlık tarihinin varoluşundan bu güne kadar süre gelen ve hâlâ devam eden ayrımcı, ön yargılı, yok sayan, görmezden gelen yanlış düşünce ve davranışlara toplumsal yapının her katmanında rastlamak mümkün hâle gelmiştir. Bu yaklaşımların aksine engelli bireylerinde eşit bir birey gibi toplumsal yaşama katılmalarını teşvik edici, destekleyici yaklaşımların toplumsal kesimin geneline kalıcı ve sürekliliği olacak şekilde kazandırılması gerekmektedir. Bu açıdan engelli bireylerin toplum ile bütünleşebilmesi için gerekli olan tüm yapıların bir bütün olarak uyum içerisinde olması gerekir. Engelli bireylerin toplumda daha fazla görünür olması ve zihinlerde yer alan yanlış düşünce ve anlayışların ortadan kaldırılmasına yardımcı olmaları zihinlerdeki kalıp yargıların değişmesi adına oldukça önemlidir. Bu doğrultuda yapmış olduğumuz çalışmada, engelli bireyler ile medya arasındaki ilişkinin boyutu, engelli bireylerin medya içeriklerinde ne şekilde yer aldığı, anlatımda ya da gösterimde nasıl bir dil kullanıldığı gibi sorunlar üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Engellilik, Engelli Birey, Medya, Diziler, Haber Programı

ABSTRACT

The phenomenon of disability manifests itself as a social problem, as well as an individual, that needs to be addressed in many aspects, especially nowadays. Many segments ignore the fact that disabled individuals are one of the parts that make up the whole of the social structure. It has become possible to encounter discriminatory, prejudiced, ignoring and overlooking wrong thoughts and behaviors in all layers of the social structure, which have persisted from the existence of human history to this day and are still going on. Contrary to these approaches, supportive approaches that encourage disabled individuals to participate in social life too like an equal individual should be introduced to the general population in a permanent and sustainable manner. In this respect, all the structures necessary for the integration of disabled people with the society should be in harmony as a whole. It is very important for the disabled individuals to be more visible in the society and to help eliminate the wrong thoughts and understandings in the minds in order to change the stereotypes in the minds. The study to be conducted in this direction have focus on the problematic issues such as the dimension of the relationship between disabled people and the media, how disabled individuals are included in the media content, what kind of language is used in the narration or presentation.

Key Words: Disability, Disabled Individual, The Media, TV Series, News

ÖZGEÇMİŞ

1988 yılında Yalova'da doğan Bilal BAHADIR, ilköğrenimini Sultaniye İlköğretim Okulunda, Ortaöğrenimini ise Çiftlikköy Mustafa Kemal Çok Programlı Lisesinde tamamladı. 2007–2011 yılları arasında Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo Televizyon Sinema Bölümünde lisans eğitimi aldı. 2013–2015 yılları arasında ise Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Televizyon Sinema Ana Bilim Dalında yüksek lisans eğitimi aldı. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi stüdyolarında bir yıl kamera ve kurgu asistanı olarak çalıştıktan sonra askerlik görevini Eğitim ve Doktrin Komutanlığı UZEM Amirliğinde kamera ve kurgu bölümünde tamamladı. 2017 yılı Eylül ayında Radyo ve Televizyon Üst Kurulunun açmış olduğu sınavda başarılı olarak Üst Kurul Uzman Yardımcılığı kadrosuna atanmaya hak kazanan Bilal Bahadır, evli ve bir çocuk babasıdır.